

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ESKİ UYGURCA *ÇAŞTANI BEY* VE *AÇ BARS* HİKÂYELERİNİN SÖZ
DİZİMİ İNCELEMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

SENA YALÇIN

MAYIS 2021

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ESKİ UYGURCA *ÇAŞTANI BEY* VE *AÇ BARS* HİKÂYELERİNİN SÖZ
DİZİMİ İNCELEMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

SENA YALÇIN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. BETÜL ÖZBAY

19340701001

MAYIS 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Sena Yalçın

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Doç. Dr. Betül Özbay

İMZA SAYFASI

Sena Yalçın tarafından hazırlanan ‘Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* Hikâyelerinin Söz Dizimi İncelemesi’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Doç. Dr. Betül Özbay]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Prof. Dr. Mustafa Balcı]

Kurumu: İstanbul Üniversitesi

[Dr. Öğr. Ü. Abidin Karasu]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 18/05/21

ÖN SÖZ

Hazırlanan bu yüksek lisans tezinde Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinin söz dizimi incelemesi yapılmıştır. Bu tez çalışması temel olarak: Giriş, Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyeleri, İnceleme ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Eski Uygur Dili ve Edebiyatı anlatılmıştır. Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars Hikâyesi* bölümlerinde hikâyelerin muhtevası ve bu hikâyeler üzerinde çalışan araştırmacılar ve çalışmaları yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde Eski Türkçedeki söz dizimi çalışmalarına da değinilmiştir. İnceleme bölümünde Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinin söz dizimi incelemesi yapılmıştır. Dizin bölümünde ise söz konusu metinlerden seçilen cümlelerde bulunan Eski Uygurca sözcüklerin Türkiye Türkçesi karşılıkları yazılmıştır.

Bu çalışma sürecinde, çalışmanın başından sonuna kadar bana hep inanan, yol gösteren, her eksikliği tamamlayan ve her hatamı sabırla düzelten, öğrencisi olmaktan her zaman gurur duyduğum değerli danışman hocam Doç. Dr. Betül ÖZBAY'a; Eski Türkçe alanını bana sevdiren ve bu alanda çalışmalar yapmam konusunda beni cesaretlendiren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hakan AYDEMİR'e; kıymetli çalışmalarını ve bu metne dair yapılmış diğer çalışmaları benimle paylaşan Doç. Dr. Murat ELMALI'ya; tezin son aşamasındaki katkılarından ötürü araştırma görevlisi hocam Kübra MALTA'ya; teknik konularda bana yardımcı olan araştırma görevlisi hocam Mehmet SAVAN'a ve son olarak, manevi desteklerinden ötürü değerli arkadaşım Gülşah TOPUZ'a teşekkür ederim.

Sena Yalçın, İstanbul 2021

ÖZET

ESKİ UYGURCA *ÇAŞTANI BEY* VE *AÇ BARS* HİKÂYELERİNİN SÖZ DİZİMİ İNCELEMESİ

Yalçın, Sena

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Betül Özbay

Mayıs, 2021. 125 Sayfa.

Türkçede söz dizimi çalışmaları diğer çalışma alanlarına nazaran ihmal edilmiş bir konudur. Bu çalışmalar, Eski Türkçe metinlerinde ise son derece azdır. Türkiye’de söz dizimi konusunun pek yaygın olmaması, Eski Türkçe metinlerin çoğunun söz dizimi çalışacak kadar derli toplu olmaması gibi sebepler bu minvalde çalışmaların yapılmasını daha da zorlaştırmıştır. Bu nedenle yüksek lisans tezimiz için böyle bir çalışmayı tercih ettik.

Bu çalışmanın amacı, Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinin söz dizimi incelemesini yaparak Eski Türkçede söz diziminin nasıl olduğunu anlamaya çalışmaktır. Tezimizin başlangıç bölümünde özellikle söz dizimi üzerine teorik bilgiler yer almaktadır çünkü söz dizimi özelliklerini anlayabilmek için sözcük türleri ve söz öbeklerini de incelemek gerekmektedir. “Eski Uygurca döneminde genel bir söz dizimi var mıydı?”, “Eski Uygurcadaki cümlelerin söz diziminin genel görünümü nasıldır?”, tercüme metinlerde “Türkçenin yaygın söz dizimi sıralanışı olan özne-nesne-yüklem sıralamasını görmek mümkün müdür?” gibi soruların cevapları tez boyunca araştırılmıştır.

Tezimizde söz dizimi incelemesini yaptığımız Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyeleri üzerinde günümüze kadar yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır fakat bu iki hikâyeyi söz dizimi açısından ele alan müstakil bir çalışma mevcut değildi. Ayrıca, cümle incelemelerinde birbirini takip eden olaylar içeren, bütünlüklü ve hasarlı olmayan metinler tercih etmek oldukça önemli bir husustur. Bu iki metin, bir olay örgüsü barındırmaları, cümle çeşitliliğinin ve bağlı cümle sayılarının fazla olması, Türkiye’de tanınan ve bilinen metinler olmaları gibi nedenlerden ötürü Eski Türkçe eserler içinde çalışmanın amacına uygun metinler olduğu için incelemek üzere seçilmişlerdir.

Çalışma hazırlanırken lisansüstü eğitim enstitüsünün yüksek lisans tezleri için tanıdığı zaman da göz önünde bulundurularak çalışmada bazı sınırlamalar yapılmıştır. Bu çalışmadaki amacımız söz konusu metinlerin söz dizimi incelemesini yapmak olduğundan müstakil bir metin yayımı çalışması yürütülmemiştir. Metinler üzerine daha önce yapılmış çalışmalardan etraflıca yararlanılarak örnek cümleler seçilmiş ve tezin giriş bölümünde verilen teorik dilbilgisi kılavuzuna uygun olarak analiz edilmiştir. Bu tez çalışması temelde: Giriş, Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyeleri, İnceleme ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çaştani Bey Hikâyesi, Aç Bars Hikâyesi, Eski Uygurca, Söz Dizimi, Eski Türk Dili.

ABSTRACT

A SYNTACTIC ANALYSIS OF THE STORY OF *ÇAŞTANI BEY* AND *AÇ BARS* IN OLD UIGHUR LANGUAGE

Yalçın, Sena

Master's Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Betül Özbay

May, 2021. 125 Pages.

Compared to other fields of research, studies on Turkish syntax are still largely untouched and unstudied. This is all the more so true in regard Old Turkic texts which have been the subject of scarcely any study. Syntax is not a widely-known and studied discipline in Turkey. Further, a great number of Old Turkic texts are not catalogued in an organized manner to allow pertinent studies. These are all reasons making the relevant research even more difficult, hence justifying the necessity of the present study.

The study is intended to perform a syntactic analysis of the Old Uighur stories *Çaştani Bey* and *Aç Bars*. As an analysis of word classes and phrases is prerequisite to the analysis of sentences, it also incorporates chapters on the subject. The study aims to find answers to the following research questions: “Was there a general word order during the Old Uighur period?”, “Is it likely to have the subject-object-verb order, i.e. the anticipated word order of Turkish, in translated texts?”

There are several studies so far on the Old Uighur stories *Çaştani Bey* and *Aç Bars*. Yet, no study has exclusively focused on these two stories from a syntactic point of view. As far as sentence analysis is concerned, it is highly important to select complete, undamaged, and intact texts containing a series of successive events. As they feature a certain plot, have a great deal of diverse and subordinate sentences, and are well-known texts in Turkey, they were considered to be the most appropriate ones among Old Turkic texts; thus, selected as the corpus of the study.

While preparing the study, there have been some limitations considering the time allowed for an MA thesis. Because of the time limitation there was no attempt to decipher and transcribe the stories *Çaştani Bey* and *Aç Bars*. As the study has the objective to conduct a syntactic analysis of the texts in question, there was no attempt to publish a critical edition per se. Thus, previous publications were used widely. By

using the previous studies on these texts, sample sentences were selected and analyzed in accordance with the theoretical grammar guide given in the introduction of the thesis. This thesis consists of the chapters Introduction, Old Uighur Stories Çaştani Bey and Aç Bars, Analysis and Index.

Keywords: Story of Çaştani Bey, Story of Aç Bars, Old Uighur Language, Syntax, Old Turkish.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1
AMAÇ	1
YÖNTEM	2
ÖNEM	4
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	4
SİMGELER VE KISALTMALAR	6
Tablo 1. Eski Uygur yazısı için kullandığımız çeviri yazı ve harf çevirisi tablosu	8
BÖLÜM 1	9
1. GİRİŞ	9
1.1. Eski Uygur Dili ve Edebiyatı	10
1.1.1. Budist Çevreye Ait Metinler	11
1.1.1.1. Anlatılar, Masallar	11
1.1.1.2. Sutralar	12
1.1.1.3. Abhidharma Metinleri	12
1.1.1.4. Tövbe Metinleri	12
1.1.1.5. Büyü Metinleri	12
1.1.1.6. Şiirler	13
1.1.1.7. Hsüan-Tsang Biyografisi	13
1.1.2. Manihaist Çevreye Ait Metinler	14
1.1.3. Hristiyan Çevreye Ait Metinler	14
1.1.4. Din Dışı Metinler	14
BÖLÜM 2	15
2. ESKİ UYGURCA ÇAŞTANİ BEY ve AÇ BARS HİKÂYELERİ	15
2.1. Eski Uygurca <i>Çaştani Bey Hikâyesi</i>	15
2.1.1. Eski Uygurca <i>Çaştani Bey Hikâyesi</i> Üzerine Yapılmış Çalışmalar	16
2.2. Eski Uygurca <i>Aç Bars Hikâyesi</i>	18
2.2.1. Eski Uygurca <i>Aç Bars Hikâyesi</i> Üzerine Yapılmış Çalışmalar	18
2.3. Eski Türkçenin Söz Dizimi	20
BÖLÜM 3	22

3. İNCELEME	22
3.1. Temel Söz Dizimi	22
3.2. Cümle	24
3.2.1. Yapılarına Göre Cümleler	24
3.2.2. İşlevlerine Göre Cümleler	26
3.2.2.1. Sorular	26
3.2.2.2. İstemli İfadeler	27
3.2.2.3. Ünlemler	28
3.2.3. Fiilimsi Grupları	29
3.2.4. Sözcük Öbekleri	29
3.3. Sözcük Türleri	30
3.3.1. İsimler	30
3.3.1.1. Somut ve Soyut İsimler	30
3.3.1.2. Özel İsimler	31
3.3.1.2.1. Kişi İsimleri	31
3.3.1.2.2. Kıt'a, Ülke, Yer, Şehir, Irmak vb. İsimleri	32
3.3.1.3. Cins İsimler (Tür İsimleri)	32
3.3.1.4. Oluş ve Kılış (Hareket) İsimleri	32
3.3.1.5. İsim-Fiil Grubu	33
3.3.2. Sıfatlar	34
3.3.2.1. Sıfat Türleri	34
3.3.2.1.1. İsimleşen Sıfatlar/İsim Olarak Kullanılan Sıfatlar	35
3.3.2.1.2. Sayı Sıfatları	35
3.3.2.1.3. İşaret Sıfatları	36
3.3.2.1.4. İyelik Grubu	36
3.3.2.1.5. Belgisiz Sıfatlar	37
3.3.2.2.Sıfat Öbeği	37
3.3.2.3. Sıfat-Fiil Grubu	38
3.3.2.4. Yükleme Sıfat Olan Cümleler	38
3.3.3. Zamirler	39
3.3.3.1. Kişi Zamirleri	39
3.3.3.2. İşaret Zamirleri	40
3.3.3.3. Belirsizlik Zamirleri	40
3.3.3.4. Soru Zamirleri	41

3.3.4. Zarflar	41
3.3.4.1. Zaman Zarfları.....	42
3.3.4.2. Yer-Yön Zarfları	43
3.3.4.3. Tarz Zarfları.....	44
3.3.4.4. Miktar Zarfları.....	44
3.3.4.5. Soru Zarfları.....	45
3.3.4.6. Zarf-Fiil Grubu:	46
3.3.5. Bağlaçlar	47
3.3.6. Fiiller	49
3.3.6.1. Tasviri Birleşik Fiiller.....	49
3.3.6.1.1. Yeterlik Fiilleri	50
3.3.6.1.2. Süreklilik Fiilleri	50
3.4. Cümlelerin Temel Öğeleri: Özne, Yüklem ve Nesne.....	51
3.4.1. Özne.....	51
3.4.1.1. Özne Tamamlayıcısı Olarak Kişi Zamirleri	53
3.4.2. Yüklem	54
3.4.3. Nesne	56
3.4.3.1. Belirtili Nesne	56
3.4.3.2. Belirtisiz Nesne	57
3.5. Örnek Cümle İncelemeleri	57
3.5.1. İsim Cümleleri	57
3.5.2. Fiil Cümleleri.....	60
KAYNAKÇA	79
DİZİN	82
ÖZGEÇMİŞ.....	125

GİRİŞ

Eski Uygurların dili olan “Eski Uygur Türkçesi”, Türk dili çalışmalarında “Eski Uygurca” adıyla ifade edilmektedir. Bu ifadeler, Uygurların, özellikle Turfan Bölgesi’nin çok dilli ve çok kültürlü ortamında meydana getirdikleri edebiyatın diline karşılık gelmektedir. Eski Uygurca ilk yazılı kayıtlar Bozkır Kağanlığı döneminden kalma yazıtlar olmakla birlikte Eski Uygur edebiyatının en zengin metin külliyatı Turfan bölgesine yazılmış dinî içerikli metinlerden oluşturmaktadır. Bunlar arasında günümüze ulaşan Budist Uygur metinleri, sayı bakımından diğerlerinden daha fazladır.¹ Tezimizde, söz dizimi bakımından incelediğimiz *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyeleri de Budist Uygur edebiyatının önemli eserleri arasında yer almaktadır.

Söz dizimi, temel olarak, bir dildeki cümlelerin yapısını belirleyen kurallar, ilkeler ve süreçler dizisidir. Sözcüklerin yan yana dizilişiyle yargı bildiren cümleler ya da bir varlığı, kavramı veya hareketi karşılayan sözcük grupları meydana gelmektedir. Sözcüklerin yan yana gelişi rastgele değildir; belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu kurallar, dillere göre farklılık göstermekle birlikte söz diziminde benzer ve farklı yanları tespit edebilmek mümkündür. Söz dizimi kelime gruplarını ve bir cümlenin yapısını, işleyişini, görevlerini ve anlam özelliklerini inceleyen çalışmalar bütünüdür. Bunun dışında, cümlelerin bağlanma şekilleri ile bağlanan cümleler arasındaki şekil ve anlam ilişkileri de söz diziminin konusuna girmektedir.² Yukarıda adı geçen metinler, tezimizde, burada ifade edilen çerçevede ayrıntılı olarak incelenmiş; teorik bilgiler uygulamaya geçirilerek çeşitli sonuçlar elde edilmiştir.

AMAC

Bu çalışmanın amacı Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinin söz dizimi incelemesini yapmaktır. Söz konusu iki hikâyeye ilgili çeşitli yayımlar bulunmakla birlikte bu hikâyeleri söz dizimi açısından inceleyen müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Diğer yandan, söz dizimi çalışmaları da Eski Türk Dili sahasında henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu nedenle tezimizde Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış iki metnin söz dizimsel özelliklerini inceleyerek bu alandaki çalışmalar için

¹ Betül Özbay, “Manihaist Uygur Metinlerinin Envanterinin Hazırlanması,” (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2010), s. 2.

² Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*. (Ankara: Akçağ Yayınları), s. 9.

bir model geliştirmeye çalışmak ve çok bilinen bu iki metnin söz dizimsel özelliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Türkçede söz diziminin en bilinen ve en belirgin özelliği, kelime gruplarında ve cümlede ana unsurun, yani yklemen çoğunlukla sonda bulunmasıdır. Bu özelliğin tarihi dönemlerden Eski Uygur Türkçesindeki görünümü tezimizin merak konusudur. Bu doğrultuda çalışmamızın ana araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

1. Eski Uygur Türkçesi döneminde genel bir söz dizimi var mıydı?
2. Eski Uygurcadaki cümlelerin söz diziminin genel görünümü nasıldır?
3. Tercüme metinlerde de Türkçenin yaygın özne-nesne-yüklem dizilişini görebiliyor muyuz?

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü lisans derslerinde öğrenim gören öğrencilerden Eski Uygur Türkçesi araştırmacılarına kadar oldukça geniş bir kitleye hitap etmeyi hedefleyen tezimiz yukarıdaki sorular etrafında şekillenmiştir.

YÖNTEM

Çalışmanın ilk bölümünde Uygurlar, Eski Uygur Türkçesi ve Eski Uygur edebiyatı hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümünde, öncelikle, inceleme metinleri olarak seçtiğimiz *aştani Bey* ve *A Bars* hikyelerinin muhtevası ve literatür taraması paylaşılmış; ardından Eski Türkçe söz dizimi çalışmalarına yer verilmiştir. Çalışmanın asıl amacını gerçekleştirdiği üçüncü blmde temel söz dizimi, cümle, cümleyi oluşturan kelime grupları, sözcük türleri, cümlelerin temel öğeleri (zne, yüklem ve nesne) gibi konuları metinlerden getirilen örneklerle ele alınmış ve örnek cümle analizleriyle teorik bilgilerin pratik alanda da kullanımı sağlanmıştır. Cümle incelemelerinin hedeflenen düzeye ulaşabilmesi için sözcük türleri ve kelime grupları da çalışmaya eklenerek tezimiz içerik bakımından zenginleştirilmiştir.

Bu bölümler hazırlanırken öncelikle her alt başlığın açıklaması yapıldı. Daha sonra, her alt başlığın altına konuya ilişkin Eski Uygurca *aştani Bey* ve *A Bars* hikyelerinden ve Türkiye Türkçesinden rnekler verildi. Eski Uygurca için hem sözcük ve söz öbekleri hem de cümle örneklerinin soluna referans olarak numara verildi. Bu şekilde tezde yer alan örneklerin hepsi art arda sıralanmış oldu. Ayrıca Eski Uygurca metinlerden yapılan alıntıların künye bilgileri (fragman ve satır numaraları) de ilgili örneğin sağına küçük punto ile eklendi. İncelememizde Türkiye Türkçesine aktarılan cümlelerde geçen sözcükler, çalışmanın sonunda anlamlarıyla birlikte dizin

bölümünde sunulmuştur. Bu bölümle okuyucuların Eski Uygurca örnekleri rahat takip edebilmeleri amaçlanmıştır.

Örnek cümle incelemeleri alt başlığı altında, Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinden seçilen isim ve fiil cümlelerinin söz dizimi incelemesi yapıldı. İnceleme için sözcük ve cümle derlemesi yapılmıştır. Derleme oluşturulurken S. Himran'ın *Uigurica IV*'ten Türkçeye çevirdiği *Çaştani Bey Hikâyesi* adlı çalışması, Murat Elmalı'nın *Daşakarmapathâavadânamâlâ : Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin* isimli çalışması, Abdullah Mert'in *Eski Uygur Türkçesiyle Çaştani Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)* adlı yüksek lisans tezi çalışması, Jens Wilkens'in *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakarmapathaavadânamâlâ* adlı kitabından yararlanıldı. *Aç Bars Hikâyesi* için ise A. von Gabain, S. E. Malov ve Zemire Gulcalı'nın yayımlarından faydalanılmıştır. Özellikle cümle çözümlemesi yapılırken gerekli görülen yerlerde Türkçeye aktarımlar değiştirilmiştir.³

Sözcük türleri, sözcük öbekleri, cümlenin öğeleri gibi konularda ise çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Bunlar kısaca, Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler'in *A Handbook of Comparative Grammar for Students of Foreign Languages*; Bernard Comrie'nin *Language Universals and Linguistic Typology*; Jeanette Sakel'in *Study Skills for Linguistics*; Aslı Göksel ve Celia Kerslake'in *Turkish: A Comprehensive Grammar* adlı çalışmalarıdır. Bu çalışmaların yanı sıra ülkemizde sıklıkla başvurulana Leyla Karahan'ın *Türkçede Söz Dizimi*, Günay Karaağaç'ın *Türkçenin Söz Dizimi*, Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli'nin *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* ile Abdurrahman Özkan, Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı'nın *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*⁴ isimli yayımlardan da yararlanılmıştır.

³ A. von Gabain, *Çaştani Bey Hikâyesi*, çev. S. Himran (İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi, 1945); Murat Elmalı, *Daşakarmapathaavadânamâlâ* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016); Abdullah Mert, "Eski Uygur Türkçesiyle Çaştani Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)" (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2014); Jens Wilkens, *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakarmapathaavadânamâlâ* (Turnhout: Brepols Publishers, 2016); Zemire Gulcalı, *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015); A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik* (Leipzig: 1941); S. E. Malov, *Pamyatniki drevnetyurksoy pis'mennosti* (Leningrad: 1951).

⁴ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016); Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2009); Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (İstanbul: 3F Yayınları, 2008); Abdurrahman Özkan, Mustafa Toker, Ufuk Deniz Aşçı, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (Konya: Palet Yayınları, 2016).

Türkiye Türkçesini konu edinen bu kaynaklarda karşılaştığımız modeller Eski Uygurcaya uyarlanarak bir inceleme yöntemi geliştirilmiştir; çünkü Türkiye Türkçesi ile Eski Uygurcanın söz dizimi öğeleri zaman zaman birbirinden farklılık göstermektedir.

Yukarıda söz edildiği gibi dizin bölümünde metinlerden seçilen Eski Uygurca örneklerin dizini hazırlanmıştır. Dizin hazırlığında, öncelikle, tezimize alınan örnekler 0001'den başlayan bir numaralandırma sistemi ile dizine hazır hâle getirilmiştir. Daha sonra, *Cibakaya 2.3* programı⁵ kullanılarak sözcüklerin dizini hazırlanmıştır. Dizinde sözcükler ile bu sözcüklerin aldıkları ekler ve geçtiği yerler cümle numaralarına göre tek tek gösterilmiştir. Sözcüklerin anlamlandırılmasında metinlerin daha önceki yayımlarından ve kaynakçada belirtilen sözlüklerden faydalanılmıştır. Türkçe olmayan sözcüklerin kaynak dili, kaynak dildeki orijinal biçimleri italik olarak gösterilmiş ve ilgili sözlüklere atıflar parantez içerisinde verilmiştir.

ÖNEM

Eski Türkçe sahasında söz dizimi çalışmalarının yaygın olmaması nedeniyle çalışmamızın alana önemli bir katkı sağlayacağı inancındayız. Söz konusu çalışmalar Eski Türk Dili kürsülerinde sıklıkla ele alınan konulardan değildir. Cümle incelemelerinde birbirini takip eden olaylar içeren, bütünlüklü ve hasarlı olmayan metinler tercih etmek oldukça önemli bir husustur. Tezimizde ele aldığımız *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyeleri, bir olay örgüsü barındırmaları, cümle çeşitliliğinin ve bağlı cümle sayılarının fazla olması, Türkiye'de tanınan ve bilinen metinler olmaları gibi nedenlerden ötürü inceleme metinleri olarak seçilmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Eski Türkçe metinleri söz dizimi açısından ele alan müstakil bir modelin henüz geliştirilmemiş olmaması tezimizin hazırlanışında karşılaşılan sınırlılıkların başında gelmektedir. Diğer yandan, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünün yüksek lisans tezleri için tanıdığı zaman göz önünde bulundurularak çalışmanın kapsamında da bazı sınırlamalar yapılmıştır. Tezimizde, *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinin metin yayımının yapılamaması bu sınırlamaların ilkidir. Bize tanınan süre zarfında asıl amacımız, söz konusu metinlerin söz dizimi incelemesini yapmak olduğu için ayrıca bir metin yayımı çalışması yürütülmemiş; ancak tezimizde önceki yayımlardan

⁵ Ceval Kaya, <http://cevalkaya.com/indir/>, Erişim tarihi: 02.11.2020.

faýdalanılmıştır. Tezimizde faýdalandığımız metin yayımları literatür özet bölümünde ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.

SİMGELER VE KISALTMALAR

A: Arka

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.t.: Adı Geçen Tez

AŞ: Anonim Şirketi

a.y.: Aynı

b: Bağlaç

Bk.: Bakınız

b.-li nesne: Belirtili Nesne

DKPAM: Daśakarmapathāvadānamālā

dt: Dolaylı Tümleç

e: Edat

Harf.: Harfiyen

i: İsim

İMÜ: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

krş.: Karşılaştırınız

M-W: Monier-Williams Sanskrit-English Dictionary, 1899

Mz.: Mainz

NÖY: Nesne-Özne-Yüklem

NYÖ: Nesne-Yüklem-Özne

Ö: Ön

ö: Özne

ÖNY: Özne-Nesne-Yüklem

ÖY: Özne-Yüklem

ÖYN: Özne-Yüklem-Nesne

R-M: Radloff-Malov

S.: Sayı

s.: Sayfa

sf: Sıfat

s.-f: Sıfat-Fiil

Skr.: Sanskritçe

St. Pt.: Saint Petersburg

tn: Tamlanan

Türk.: Türkçe

ty: Tamlayan

U: Turfan Koleksiyonundaki Belgeler

vd.: ve diğerleri

YNÖ: Yükleme-Nesne-Özne

YÖN: Yükleme-Özne-Nesne

z: Zarf

zf: Zarf-Fiil

zm: Zamir

zt: Zarf Tümleci

Tablo 1. Eski Uygur yazısı için kullandığımız çeviri yazı ve harf çevirisi tablosu⁶

Çeviri yazı (transkripsiyon)	Harf çevirisi (transliterasyon)		
	Başta	Ortada	Sonda
a	’ / ’ (seyrek)	’	’
ä	’	’	’
e, i, i	’y / ’yy (seyrek)	y	y / yy (seyrek)
o, u	’w / ’ww (seyrek)	w / ww (seyrek)	w / ww (seyrek)
ö, ü	’wy / ’w (seyrek)	wy	wy
b	p	p	p
ç	č	č	č
d, d	d / t	d / t	d / t
f	p / v	p / v	p / v
g	k	k	k
g (γ)	q	q	q
h (h, x)	q	q	q
j	z, ž	z, ž	z, ž
k	k	k	k
k (q)	q / q̄	q / q̄	q / q̄
l	l	l	l
m	m	m	m
n	n	n	n
ŋ	nk	nk	nk
p	p	p	p
r	r	r	r
s, ş	s / z	s / z	s / z
t, t	t / d	t / d	t / d
v	v	v	v
y	y	y	y
z, z	z	z / s	z / s

⁶ Betül Özbay, *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), s. 18.

BÖLÜM 1

1. GİRİŞ

İslamiyet'in kabulünden önceki yazılı kaynaklarda Türk boyları ve onların tarihteki rolüyle ilgili bilgilerimiz nispeten daha sınırlıdır. Uygurların kökeni ve erken tarihi ile ilgili bilgilerimiz Orhon Yazıtları'ndaki bilgilere ve Çin yıllıklarındaki kayıtlara dayanmaktadır. Burada geçen bilgilere göre farklı kabilelerden oluşan Uygur Kağanlığı, kuruluş döneminden itibaren Uygurların liderliğinde faaliyetlerini sürdüren bir yapıya sahipti. Topluluk, Çin kaynaklarında Dokuz Jiuxing (kabile) olarak anılırken İslami kaynaklar ve Orhon Yazıtları'nda Dokuz Oğuz olarak adlandırılmaktadır. Bu bilgiler ışığında Uygurların, dokuz boydan meydana gelen bir konfederasyon olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Uygurlar, 744 yılında Basmıl ve Karluklularla ortak hareket ederek II. Köktürk Kağanlığını ortadan kaldırmış, bunun hemen ardından 745 yılında müttefiklerini de bertaraf ederek Ötüken şehrinin hâkimiyetini ele geçirmişlerdir. Kutlug Bilge Köl Kağan tarafından kurulan ve Moyen-Çor döneminden itibaren etki alanları giderek artan Uygurlar, Manihaizm'i kabul ettikleri Böğü Kağan döneminde daha da güçlenmiştir. Kutluğ Bilge Kağan döneminde bu güçleri zirveye ulaşmıştır. Bölgede yaklaşık 100 yıl boyunca hüküm süren Uygur Kağanlığı, 821 yılından itibaren gerilemeye dönemine girmiş; hem iç politikadaki istikrarsızlıklar hem de Çin'in yıpratıcı hamleleriyle giderek zayıflamıştır. 840 yılında da Kırgızlar tarafından yıkılmıştır.⁸

Kırgız işgalinin ardından ayrı kollarda farklı bölgelere ilerleyen Uygurlar, Çin sınırına ve Doğu Türkistan bölgesine yerleşerek 8. yüzyılın sonlarından itibaren, bir Uygur hâkimiyet bölgesi olan Turfan bölgesinde, yaklaşık 400 yıl (850–1250) süren, oldukça güçlü bir kağanlık kurmuşlardır. Budizm, Manihaizm ve Hristiyanlığın bir arada var olduğu, Türklerin yanı sıra Toharların, Soğdların ve bölgedeki diğer İran halklarının bir arada yaşadığı bir medeniyet inşa etmişlerdir. Uygurlardan günümüze ulaşmış

⁷ Denis Sinor, Gavin R.G. Hambly, Edward and Smith Allworth, David Roger, "History of Central Asia," *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/history-of-Central-Asia> [Erişim tarihi: 28.04.2021].

⁸ Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurlar," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/uygurlar> [Erişim tarihi: 28.04.2021].

zengin kültürel miras, bu yerleşik yaşam biçiminin getirdiği sonuçlardan biridir.⁹ Yerleşik hayata geçiş, ticari faaliyetlerdeki başarılar ve üretilen eserler bakımından Uygur Kağanlığı dönemi Türk tarihinin en önemli evrelerinden birini oluşturmaktadır.

1.1. Eski Uygur Dili ve Edebiyatı

Eski Uygur Türkçesi, Orhon Türkçesinden sonra, Türk dilinin yazılı kaynaklarla takip edilebilen ikinci evresini oluşturur. Bu dönem, günümüz kaynaklarında “Uygurca”, “Eski Uygurca” ya da “Eski Uygur Türkçesi” gibi adlarla anılmaktadır. Bu dille yazılan ilk eserler Bozkır kağanlığı dönemindeki yazıtlardır. Bununla birlikte Eski Uygur edebiyatının en önemli ürünleri Eski Uygur el yazmalarıdır. Eski Uygur Türkçesi, özellikle Doğu Türkistan’a yerleşmiş Manihaist ve Budist kültür çevrelerinden etkilenmiş Uygurların yazı dilini temsil eden bir ifadedir.¹⁰

Budizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Yahudilik, Manihaizm, Zerdüştlük, İslamiyet gibi çok sayıda din ve inanın olduğu bir çevrede şekillenen Eski Uygur Türkçesi metin örneklerinin tarih aralığı, 9. yüzyıldan başlayıp 14. yüzyıla kadar uzanan, yaklaşık 500 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Başlangıçta daha çok Soğdca, Toharca ve Çince den yapılan çeviriler ağırlıktayken; son dönemde Çince den ve Tibet Budizmine ait eserlerden yapılan çeviriler ağırlık kazanmıştır. Bu çevirilerle birlikte Eski Uygurca Budist metinlerin dilinde Sanskritçe, Toharca ve Çince sözcükler görülmeye başlanmıştır.¹¹ Göçler, din ve kültür değişimleri, yerleşik hayatın getirdiği yeni düzen gibi etkenlerle Eski Uygurca, bu çevrede, çeşitli değişimlere uğramıştır.¹²

Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde, Turfan civarında bulunan Eski Uygurca eserler, 19. yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın başlarında Rus, Alman, Fransız, İngiliz ve Japon keşif gezileriyle ortaya çıkarılmıştır. Bunların dışında İsveçliler ve Japon Kont Ötani’nin ekibi tarafından bulunmuş fragmanlara da bulunmaktadır. Turfan bölgesinde bulunmuş Uygurca metinler, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin başta olmak üzere Japonya, Finlandiya, Türkiye, Kore ve ABD’de bulunan müzelerde ve kütüphanelerde çalışılmakta ve korunmaktadır.¹³ Burada adı geçen ülkelerde yer alan

⁹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia, “Uighur,” *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Uighur> [Erişim tarihi: 28.04.2021].

¹⁰ Betül Özbay, a.g.t., s. 2.

¹¹ Betül Özbay, *Huastuanift (Manihaist Uygurların Tövbe Duası)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), s. 39.

¹² Ali Akar, *Türk Dili Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), s. 106.

¹³ Mehmet Ölmez, *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2019), s. 188.

kütüphane ve müzeler arasında Berlin Bilimler Akademisi, Eski Uygurca çalışmalar açısından özel bir yere sahiptir. Turfan araştırmaları (<http://turfan.bbaw.de/>) kapsamında uzun yıllardır yürütülen çalışmalarla Eski Uygurca metin külliyatı büyük bir özenle dijital arşivlere aktarılmıştır ve bu arşivin büyük bir kısmı bugün erişime açıktır (<http://turfan.bbaw.de/idp-berlin-en>).

Eski Uygur Türkçesi üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda metinlerin sınıflandırılmasında “Budist Çevreye Ait Metinler, Manihaist Çevreye Ait Metinler, Hristiyan Çevreye Ait Metinler ve Din Dışı Metinler” gibi ana başlıklar kullanılmaktadır. Aşağıda bu başlıklar kısaca tanıtılmıştır.

1.1.1. Budist Çevreye Ait Metinler

Uygur edebiyatının büyük bir kısmını oluşturan Budist çevreye ait metinler A. v. Gabain tarafından, 1. Anlatılar, masallar, 2. Sutralar, 3. Tövbe duaları, 4. Büyü metinleri ve 5. Felsefi metinler olmak üzere beş kategoride sınıflandırılmıştır.¹⁴

1.1.1.1. Anlatılar, Masallar

Eski Uygurcada *Avdan* veya *Çatik* (Skr. *jātaka*, M-W, s. 418) adıyla karşılaştığımız anlatılar, Buda ve Buda adaylarının başından geçen olayları aktarmaktadır. Bu anlatılarda benzer olay örgüleriyle karşılaşılmaktadır. Çoğunlukla, öğrenci hocasına çeşitli sorular sorar ve hocası da anlatılar/masallar üzerinden cevaplar verir. Bu metinler, *sutralar* içerisinde yer alabildikleri gibi, *sutralardan* ayrı müstakil kitaplar hâlinde de yazılmıştır.

Budizm’deki yeniden doğuş (reenkarnasyon) inancına göre canlılar pek çok kez dünyaya gelirler. Çeşitli biçimlerde gerçekleşen yeniden doğuşlar Nirvana’ya ulaşıncaya dek sürer. Buda’nın bizzat kendisi de birçok kez yeniden doğuş yaşamıştır. *Çatikleri*, burkanların bu makama erişmek için yapmış oldukları fedakârlıkları olağanüstü motiflerle işleyen masallar olarak düşünmek mümkündür. Bu yönüyle *çatikleri*, İslami edebiyattaki menkıbelerle karşılaştırmak mümkündür. Çoğunlukla, Toharcadan çevrilen masalların içeriği herkesin anlayabileceği ölçüde basit olup iyi-kötü çatışması üzerine kuruludur. İyiliği temsil eden kahramanların karşısında kötülükle uğraşan yaratıklar bulunur.¹⁵ Bu tür masallara, öykülere sahip Eski Uygurca kitapların başında “On Günahın Zincirleme Hikâyesi” olarak Türkçeye tercüme

¹⁴ Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 210.

¹⁵ Serkan Şen, *Eski Uygur Türkçesi Dersleri* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2020), s. 26.

ettiğimiz Daśakarmapathāvadānamālālar (= *DKPAM*) gelmektedir.¹⁶ Aşağıda kısaca bu metinlerden söz edilmiştir.

1.1.1.2. Sutralar

Sözcük anlamı “ip, sicim; kuşak, bağ” olan *Sutra*, kavramsal olarak Eski Uygurca ile yazılmış Budist külliyatın en yaygın türüdür. Kavramsal olarak “öğreti, yasa, öğreti kitabı” anlamlarına gelen eserler *sudur*, *nom sudur* gibi adlarla da anılmıştır. *Sutralarda* öncelikle vaaz mekânı betimlenir, daha sonra Buda’nın öğrencilerinden biri bilgilenmek istediği konuyla ilgili sorusunu sorar. Buda’nın soruya verdiği cevap, metni oluşturmaktadır.¹⁷

1.1.1.3. Abhidharma Metinleri

Abhidharmalar, Budist felsefeden yola çıkılarak Budizm’in ilkeleriyle ilgili yorumlar içeren metafizik yönü ağır basan metinlerdir. Anlaşılması güç ifadeler barındıran ve kimi zaman monoton bir anlatıma sahip olan bu metinler, Eski Uygur Türkçesinin soyut meseleleri ifade etmedeki gücünü göstermeleri bakımından önemlidir.¹⁸

1.1.1.4. Tövbe Metinleri

Budist çevreye ait Eski Uygur Türkçesi metinleri içinde tövbe ederek günahlardan kurtulmayı sağlayan metinler de bulunmaktadır. Bu metinler aynı zamanda gelecekteki yeniden doğuşlarda (reenkarnasyonlarda) nasıl tövbe edileceğini öğretir. Burada, yalnızca hâlihazırda işlenen günahlar değil, geçmiş ya da gelecek yaşamlarda işlenebileceği düşünülen günahlar da konu edinilir.¹⁹

1.1.1.5. Büyü Metinleri

Tantracılık (Tantrismus, Tantrizm), Hinduizm’de insanları kötü alışkanlıklardan kurtarmak için geliştirilen yöntemleri içeren bir akımdır. Budist metinlerde, Tantracılığın etkisiyle yazılmış, *dhârani* (Uygurca *darni*) adı verilen büyüler bulunmaktadır. Bunlar arasında kadın doğumlarının kolaylaşmasından, hastalıklardan kurtulmaya kadar pek çok konuda dileklerin gerçekleşmesi için büyüler yazılmıştır.²⁰

¹⁶ Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 210.

¹⁷ Serkan Şen, a.g.e., s. 24.

¹⁸ Serkan Şen, a.g.e., s. 26.

¹⁹ Serkan Şen, a.g.e., s. 28.

²⁰ Serkan Şen, a.g.e., s. 28-29.

1.1.1.6. Şiirler

Budist çevrede gelişen Uygur edebiyatında “nazım, manzume şiir” kavramı Türkçe *koşug* ve *takşut*; Sanskritçe *şlok* ve *padak* terimleriyle karşılanır. Şiirler, çeşitli dinî metinler içerisinde yer alabildiği gibi, müstakil el yazmalarında da karşımıza çıkabilmektedir.²¹

Uygurca düzyazı metinlerin çoğunun başka dillerden çevrilen metinler olmasına karşın *koşuk* biçiminde olanlar özgün metinlerdir. Bunların büyük bir bölümü Budizm’i öğretmek amacıyla, bir bölümü ise dinsel coşkuyu canlı tutmak amacıyla yazılmıştır. Kimi zaman da düzyazı metinler içerisine koşuk parçaları yerleştirilerek etkiyi artırma amacı güdülmüştür.

Budist koşuklarının pek çoğunda ön uyak görülmektedir. Düzyazılar içine yerleştirilmiş olan parçalarda ise ön uyağdan başka, hece ölçüsü ve son uyağdan da yararlanılmıştır. Metinler arasında uyağın kullanılmadığı bölümler de vardır. Örneğin, *Altın Yaruk*’taki Aç Bars öyküsünde bulunan koşuk parçalarında şiirsellik yalnızca söz dizimi ile sağlanmıştır.²²

Budist koşuklarının bazıları kalıp baskı parçalarında yazılırken, bazıları kurziv yazıyla neşredilmiştir. Kurziv yazılı yazmalarda, yanlış okunmuş ya da henüz çözülememiş sözcükler bulunmaktadır. Uyak nedeniyle kimi zaman pek rastlanmayan Sanskritçe ve Toharca dinî terimlere ve özel adlara yer verilmiştir. Kimi yerlerde başka dinlerin peygamberlerinden de söz edilmiştir.²³

1.1.1.7. Hsüan-Tsang Biyografisi

Çinli Budist rahip Küentso (Hsüan- Tsang, 600-664), 629-645 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan üzerinden Hindistan’a seyahat etmiş, Budizm’i doğduğu topraklarda incelemiştir. Ölümünden sonra öğrencileri onun gezilerini ve faaliyetlerini içeren biyografisini yazmışlardır.²⁴ Biyografi bugün Hsüan-Tsang Biyografisi adıyla bilinmektedir.

²¹ Serkan Şen, a.y.

²² Semih Tezcan “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978), s. 299.

²³ Semih Tezcan, a.g.e. s. 301.

²⁴ Serkan Şen, a.g.e., s. 28.

1.1.2. Manihaist Çevreye Ait Metinler

Manihaist Uyğur metinleri, özellikle de düzyazı metinleri Budist Uyğur metinlerine göre sayıca daha azdır. Ezop masallarından yapılan metin çevirileri, tövbe duaları ve çeşitli metin parçaları bu grup içerisinde yer almaktadır.²⁵ Jens Wilkens tarafından gruplandırılan Manihaist metinler 9 ana başlık altında değerlendirilmiştir: 1. Tarihi raporlar, hikâyeler, fabllar ve efsaneler, 2. Vaazlar, dini öğütler, emir ve yasalar, 3. Manihaizm ile ilgili öğretici metinler, 4. Kozmoloji, kozmogoni, mitoloji ve eskatoloji metinleri, 5. Ayin metinleri (ilahi, dua gibi.), 6. Tövbe duaları, 7. Karışık içerikli metinler, 8. Kişisel belgeler (mektup, diğer belgelerden ayrılmış kolofonlar gibi.), 9. İçeriği belirlenemeyen metinler.²⁶

1.1.3. Hristiyan Çevreye Ait Metinler

Günümüze ulaşmış metinler arasında sayıca az olan Hristiyan çevreye ait Uyğurca Hristiyan azizlerini ele alan kısa metin parçaları ya da İncil'den yapılmış çeviri parçalarıdır.²⁷

1.1.4. Din Dışı Metinler

Uyğur metinlerinin bir bölümünü de Budizm, Manihaizm ve Hristiyanlık dinlerine ait dinî metinlerin dışında kalan, manastır dışındaki gündelik hayatı ve gündelik dili yansıtan metinler oluşturur. Bunların bir bölümünü “Uyğur Sivil Belgeleri” adıyla anılan alım-satım belgeleri, kira sözleşmeleri, borç senetleri, evlat edinme, ipotek, köle azadı, vasiyet vb. konulara ilişkin metinler oluşturur. Bu metinlerin dili klasik dile, yani ölçünlü dile göre farklılıklar göstermektedir. Bu metinlerin içerisinde mektupları, tedavi metinlerini, tıp metinlerini, gökbilimine ilişkin metinleri, fallla ilgili metinleri de anabiliriz.²⁸

²⁵ Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 218.

²⁶ Betül Özbay, a.g.e., s. 41.

²⁷ Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 221.

²⁸ Mehmet Ölmez, a.g.e., s. 223.

BÖLÜM 2

2. ESKİ UYGURCA ÇAŞTANI BEY ve AÇ BARS HİKÂYELERİ

Bu bölümde *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinin Eski Uygur Budist edebiyatında tuttuğu yer kısaca anlatılmış; ardından metinlerle ilgili başvuru kaynakları sıralanmış ve tanıtılmıştır.

2.1. Eski Uygurca *Çaştani Bey Hikâyesi*

Buda'nın öğretisini halka duyurmak ve bu öğretiyi geniş kitlelere yaymak amacıyla yazılmış *avadanalar* Budist Uygur edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. *Çaştani Bey Hikâyesi* bu *avadana* edebiyatının ilk örneklerindendir. *Daśakarmapathaavadānamālā* (= DKPAM) isimli esere ait olan bu *avadana*, eserin *övke üz buz köñül “Öfkelenmek”* bölümüne, yani dokuzuncu bölüme ait bir *avadana*dır.²⁹ DKPAM'de eserin Ugu Küsen (Tohar B) dilinden Toharcaya (Tohar A) ve sonra Toharcadan *Şılazın Praşnıkı* adlı biri tarafından Uygur Türkçesine çevrildiği bilgisi yer almaktadır.³⁰

Bu *avadanada* *Çaştani Bey*'in ülkesine musallat olan şeytanlarla savaşı, bu savaşı kazanması, ülkesini salgın hastalıktan kurtarması ve nihayet Budalık mertebesine erişmesi işlenmiştir. *Çaştani Bey*, anlatıda şeytanlarla mücadele eder, onları tehdit eder; ancak hiçbirini Budizm'e aykırı olduğu için öldürmez. Şeytanlar ise herkesi öldürebildikleri hâlde, Buda soyundan gelen *Çaştani Bey*'den korkarlar ve ona zarar veremezler.³¹

Çaştani Bey Hikâyesi'nin Eski Uygurca nüshasından başka hiçbir dilde tanıklandırılmaması, hikâyenin Budist metinler arasındaki önemini artırmaktadır. Hikâyeyi diğer Budist metinlerden ayıran yanı ise hikâyenin başkahramanının Saka Devleti'nin ilk hükümdarı ile benzer isme sahip oluşudur.³² Budist hikâyeler arasında Hükümdar *Çaştani*'nin hikâyesini hatırlatan başka bir hikâyeye rastlanamamıştır.

²⁹ Murat Elmalı, “Çaştani Bey Hikâyesi'ne Ait Yeni Belgeler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. S. 48 (İstanbul 2014), s. 48.

³⁰ Abdullah Mert, “Eski Uygur Türkçesiyle Çaştani Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)” (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2014), s. 1.

³¹ Abdullah Mert, a.g.t., 2.

³² Murat Elmalı, “A Silk Road Hero: King Chashtana”, *Uluslararası İpek Yolu Sempozyumu: Türkiye ile Kore Arasında Uygarlıkların Etkileşimi*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2-3 Temmuz 2018, s. 91-106.

Diğer yandan, Elmalı'ya göre hikâye dünyayı kötü ruhlardan kurtarmak üzere, gittikleri her yerde savaşıyor, gezgin kahramanların hikâyesinden derlenmiş olabilir.³³

2.1.1. Eski Uyurca *Çaştani Bey Hikâyesi* Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Aşağıda 20. yüzyılın ilk yarısından bu yana *Çaştani Bey* hikayesi üzerine yapılan çalışmalar kısaca sunulmuştur.

1. *Uigurica I*, F. W. K Müller (1931)

Çaştani Bey Hikâyesi üzerine yapılmış ilk çalışma Prof. Friedrich Wilhelm Karl Müller'e aittir. Müller, Mz. 670 (T III 84, 42) numaralı belgeyi *Uigurica I*'de yayımlamıştır. A. von Le Coq bu çalışmayı başka Uyurca metinlerle birlikte *Türk Yurdu Dergisi*'ne hediye olarak göndermiştir. *Türk Yurdu Dergisi*'nden Saffet Bey de bu belgelerden *Çaştani İlig Bey'in Hikâyesi* adıyla parça parça yayımlamıştır.³⁴

2. *Uigurica IV*, A. von Gabain (1931)

Müller'in vefatının ardından A. von Gabain, 1931'de Müller'in başlattığı çalışmanın devamını getirerek *Uigurica IV*'te yayımlamıştır.³⁵

3. *Çaştani Bey Hikâyesi*, S. Himran (1945)

Çaştani Bey Hikâyesi üzerine yapılmış ilk Türkçe çalışma, S. Himran'a aittir. Himran, *Uigurica IV*'te yayımlanmış çalışmayı, 1945 yılında Türkiye Türkçesine tercüme etmiştir. Bununla birlikte eserde belgelerin yazıçevrimi, notlar, sözlük ve gramer notları da bulunmaktadır.

4. *Katalogisierung der orientalischen Handschriften in Deutschland*, Gerhard Ehlers (1987)

1987 yılında Ehlers tarafından hazırlanan katalogda bu hikâyenin fragmanları tanıtılmış ve yayımlamıştır.³⁶

5. *Daşakarmapathâvadânamâlâ: Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*, M. Elmalı (2009-2016)

2009 yılında, Murat Elmalı, Ehlers'in kataloğunda yayımlanan fragmanları ve diğer tamamlayıcı fragmanları kullanarak *DKPAM* üzerine bir tez çalışması yapmıştır. Bu

³³ Murat Elmalı, a.g.m., s. 91-106.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için Bk. Abdullah Mert, a.g.t., s. 5-6.

³⁵ Abdullah Mert, a.g.t., s. 6.

³⁶ Murat Elmalı, a.g.m., s. 49.

çalışmada hazırladığı metin yayımının yanı sıra hikâyeye ait fragmanlara de yer vermiştir. Bu tez çalışması 2016 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır.

6. *Alttürkische Handschriften Teil 10-Buddhistische Erzähltexte*, J. Wilkens (2010)

Ehlers'in çalışmasında yer alan belgelere ek olarak *DKPAM*'ye ait olduğu tespit edilen yeni belgelerin kataloğudur.³⁷ Wilkens bu çalışmasında, *Çaştani Bey Hikâyesi*'ne ait belgeleri dokuzuncu günah içerisinde tanıtmıştır. Aynı zamanda daha önce tespit edilemeyen belgeleri de kataloğuna dâhil etmiştir.³⁸

7. *Çaştani Bey Hikâyesi Üzerine Yeni Belgeler*, M. Elmalı (2014)

Elmalı bu çalışmasında Wilkens'in 2010 yılında yapmış olduğu katalog çalışmasında *Çaştani Bey Hikâyesi*'ne ait olduğunu tespit ettiği belgeleri makale olarak 2014'te yayımlamıştır.

8. *Eski Uygur Türkçesiyle Çaştani Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, A. Mert (2014)

Abdullah Mert'in 2014 yılında, Berlin, Mainz ve Petersburg'da yer alan 16 belgeden hareketle hazırlamış olduğu yüksek lisans tezi çalışmasıdır.

9. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathaavadānamālā*, J. Wilkens (2016)

"Eski Uygurca Daśakarmapathaavadānamālā'nın Eski Orta Asya Baskısından Budist Anlatılar" olarak Türkçeye çevirebileceğimiz bu çalışmasında Wilkens, erişebildiği her fragmanı ve birbirinden kopuk olan parçaları toparlayıp biraraya getirmiştir. Çalışma 3 ciltten oluşmaktadır. Çalışmanın ilk cildi üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm "Giriş", "El yazmalarının ve Metinde Geçen Sözcük ve Kavramların Kısaltmaları" ile "Basım" alt başlıklarını içerir. Basım alt başlığının üçüncü alt başlığı olan "Metin, Tercüme ve Açıklamalar"dan sonra *karmapatha*'lara göre sıralanmış hikâyelerin yazıçevrimi, tercümesi ve açıklamaları yer alır. İlk ve ikinci cilt bu şekilde devam eder. İkinci cildin sonunda "Tıpkıbasım" bölümü bulunur. Bu bölüm içerisinde 250 metin parçasının birleştirilmiş fotoğrafları yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü

³⁷ Murat Elmalı, *Daśakarmapathaavadānamālā* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), s. 34.

³⁸ Murat Elmalı, a.g.m., s. 49-50.

cildi sözlük, fragmanların harfçevrimi, kısaltmalar ve kaynakça bölümlerini içerir. *Çaştani Bey Hikâyesi* bu çalışmanın; ikinci cildinde, dokuzuncu *karmapatha* başlığı altında, 682-701. sayfaları ile 8650-9080. satırları arasında yer almaktadır.

2.2. Eski Uygurca *Aç Bars Hikâyesi*

Eski Uygurca *Aç Bars Hikâyesi*, *Altun Yaruk Sutra*'nın içerisinde yer alan bir bölümdür. Hikâyenin aslı Sanskrit dilinde olup 8. yüzyılda Çinceye, 11. yüzyılda da *Şingko Şeli Tutung* tarafından Eski Uygurcaya çevrilmiştir.³⁹ Bu hikâyede Budist öğretisi sembolik bir dille anlatılmıştır. Üç prens ile yedi gün önce yavrulanmış, yaralı olduğu için avlanamamış ve açlıktan yavrularını yemek üzere olan bir kaplan arasında geçen hikâyede, en küçük prens Mahāsattva'nın kendisini feda edişi anlatılır. *Altun Yaruk Sutra* ve eserin bir parçası olan *Aç Bars Hikâyesi* üzerine 1900'lerin başından itibaren pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarından özellikle *Aç Bars* metnini içerenlerinin bir kısmına aşağıda değinilmiştir.

2.2.1. Eski Uygurca *Aç Bars Hikâyesi* Üzerine Yapılmış Çalışmalar

1. *Suvarṇaprabhāsa (Sutra Zolotogo Bleska), Tekst' uygurskiy redaktsi, W. Radloff-S. E. Malov (1913-1917)*

Türkoloji sahasında *Altun Yaruk*'un Leningrad yazması şeklinde tanınan yazma 1687 yılında istinsah edilmiş ve S. E. Malov tarafından 1910'da bulunmuştur. Nüsha üzerine ilk çalışma W. Radloff ve S. E. Malov tarafından yapılmıştır. Radloff ve Malov metni dökme Uygur harfleri ile yayımlamıştır. (V. V. Radlov ve S. E. Malov, *Suvarṇaprabhasa (Sutra Zolotogo Bleska, Tekst' uygurskoy redaktsi, Sanktpeterburg, 1913-1917, XV+723 s.)*. Metin daha sonra Radloff tarafından Almancaya tercüme edilmiş; fakat bu tercümeden memnun olmayan Radloff tercümenin nüshalarını imha ettirmiştir. 1930 yılında, Radloff'un ölümünden sonra ise Malov, eserin tercümesini bir ön sözle birlikte yayımlamıştır.⁴⁰

³⁹ Melike Uçar, "Aç Bars Hikâyesinde *Bütün, Hepsi, Tam* Anlamlarına Gelen Kelimelerinin Eş Anlamlılık Dizilimi", *Türk Bilig Dergisi*. S. 31 (Ankara 2016), s. 98.

⁴⁰ Aktaran: Osman F. Sertkaya, "Türkiye'de Uygur Türkçesi Araştırmaları Tarihine Bir Bakış ve Eski Uygur Türkçesi Üzerine Türkiye'de Yapılan Son Çalışmalar" *TDAY Belleten*, 1995 (1997), s. 415.

2. *Alttürkische Grammatik*, A. v. Gabain (1941)

A. v. Gabain bu metni 1941 yılında yayımladığı *Alttürkische Grammatik* isimli dilbilgisi kitabında yayımlamıştır (s. 294-307).

3. *Altun Yaruk'tan İki Parça*, S. Çağatay (1945)

Giriş kısmında *Altun Yaruk Sutra*'nın 10. kitabı ile ilgili bilgilere yer verilmiş olan çalışmada *Aç Bars Hikâyesi*'nin yazı çevrimi ve Türkçe çevirisi yer alır. Metin ve yazım özelliklerine ait bilgilerin yer aldığı açıklamalar kısmının ardından Eberhard'ın Çince *Aç Bars Hikâyesi*'nin yapmış olduğu çeviriye de yer verilmiştir. Kitabın sonunda metinde geçen sözcüklerin dizini bulunmaktadır (s. 171-197).⁴¹

4. *Pamyatniki drevnetyurksoy pis'mennosti*, S. E. Malov (1951)

S. E. Malov tarafından yapılmış olan bu yayımda Uygur harfli metin, metnin Kiril harfli transkripsiyonu, Rusça çevirisi ve sözcüklerin bazı gramer özellikleri yer almaktadır. Malov'un bu incelemesi günümüzde hâlen kullanılan temel başvuru kaynaklarından birisidir.

5. *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin, Dizin*, C. Kaya (1994)

Ceval Kaya tarafından giriş, metin ve dizin bölümleri hâlinde yayımlanan kitapta *Aç Bars Hikâyesi* "X. Tegzinç" başlığı altında yer almaktadır.⁴²

6. *ƘedimƘi Uyğur Tilida Yézılğan Altın Yaruk*, T. Ayup ve M. Sayit (2001)

ƘedimƘi Uyğur Tilida Yézılğan Altın Yaruk adlı çalışmada *Aç Bars Hikâyesi*'nin yazı çevrimi, Modern Uygur Türkçesine çevirisi yer almaktadır.⁴³

7. *Alttürkische Handschriften Teil 7, Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras, Teil 3: Sechstes bis zehntes Buch Kolophone, Kommentare und Versifizierungen. Gesamtkonkordanzen*, S. C. Raschmann (2005)

⁴¹ Bk. Zemiire Gulcalı, *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), s. 34.

⁴² Zemiire Gulcalı, a.g.e., s. 35.

⁴³ Zemiire Gulcalı, a.y.

Raschmann'ın, 2002 yılındaki çalışmasının devamı niteliğindeki bu katalogda *Altun Yaruk*'un altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu kitabına ait fragmanlar yer almaktadır.⁴⁴

8. “*Neues zur alttürkischen, Geschicthe von der hungrigen Tigerin*”, S. C. Raschmann ve A. Semet (2008)

Raschmann ve Semet'in 2008'de yayımladıkları çalışmada *Altun Yaruk*'un X. kitabında bulunması gereken eksik fragmanları içermektedir. Raschmann ve Semet'in yaptıkları çalışmayla yaklaşık 90 satır olması gereken bu kayıp bölümün önemli bir kısmı tamamlanmıştır.⁴⁵

9. *Introduction to Altaic Philology: Turkic, Mongolian, Manchu*, I. de Rachewiltz ve V. Rybatzki (2010)

Introduction to Altaic Philology: Turkic, Mongolian, Manchu isimli çalışmanın “Chuvash-Turkic” bölümünün ilk örnek metni *Aç Bars Hikâyesi*'dir. Harf çevirisi Gabain'in metin yayımından alınmıştır; sözcükler ayrı ayrı kök ve ekleriyle çözümlenmiş ve İngilizce anlamlarıyla verilmiştir. Ardından metnin İngilizceye çevirisi yapılmıştır.⁴⁶

10. *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan “Aç Bars” Hikâyesi*, Z. Gulcalı (2015)

Zemire Gulcalı'nın 2013 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırladığı çalışmanın yayımlanmış şeklidir. Kitap 1. Giriş, 2. Berlin Fragmanları, 3. Metin ve Çeviri, 4. Açıklamalar, 5. Dizin olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Metin ve çeviri bölümünde St. Pt. Yazması esas alınarak yapılan yazı ve harf çevrimi ile metnin Türkiye Türkçesine çevirisi bulunmaktadır.

2.3. Eski Türkçenin Söz Dizimi

Yukarıdaki çalışmalar genel olarak Eski Uygurca *Aç Bars* ve *Çaştani Bey* hikâyeleri üzerine metin yayımlarıdır. Öte yandan, tezimizin asıl konusu olan Eski Türkçe sahasında söz dizimi çalışmaları diğer araştırma alanlarına nazaran üzerinde durulmaya ihtiyaç olan bir alandır. Bu alanda yapılan çalışmaların genellikle kitap bölümü, makale ve tez niteliğinde olduğu söylenebilir. Özellikle, *Türk Dünyası El*

⁴⁴ Zemire Gulcalı, a.y.

⁴⁵ Zemire Gulcalı, a.y.

⁴⁶ Igor de Rachewiltz ve Volker Rybatzki, *Introduction to Altaic Philology: Turkic, Mongolian, Manchu* (Leiden: Brill, 2010), s. 27-32.

Kitabı'nın ikinci cildinde Şinasi Tekin'in Eski Türkçe cümle yapısını ana hatlarıyla örneklendirdiği bölüm, bu çalışmaların başını çeken bir model ortaya koymaktadır.⁴⁷ Yine Şinasi Tekin'in "Uygurca Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme" adlı makalesinde Eski Uygurca metinlerdeki yardımcı cümleler geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Adı geçen makalede Eski Uygur Türkçesi cümle bilgisinin hem yapısal hem de işlevsel özelliklerine dair bulguların ortaya konduğu görülmektedir. Yardımcı cümlelerin içerisinde bulundukları yapılar belirli şemalarla ortaya konmuş ve yan cümlelerin özne, nesne, tümleç, vasıflama, şart ve bağ fonksiyonları örneklerle açıklanmıştır.⁴⁸ Bunun dışında Kemal Eraslan'ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eseri de Eski Uygur Türkçesinin cümle yapısına ilişkin önemli tespitler içermektedir. Ayrıca, Eski Türkçenin gramerini işleyen bir diğer kaynak olan Marcel Erdal'ın hazırladığı *A Grammar of Old Turkic* adlı çalışmanın da dördüncü bölümü Eski Türkçenin söz dizimine ayrılmıştır.⁴⁹

Kitap bölümleri ve makalelerin yanı sıra, İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Dili kürsüsünde Dr. Öğr. Üyesi Özcan Tabaklar ve Dr. Öğr. Üyesi Feryal Korkmaz, yönettikleri çeşitli tezlerle, Eski Türkçede söz dizimi konusunun ele alınmasını sağlamışlardır. Örneğin, Korkmaz danışmanlığında hazırlanan Kübra Gürsoy'un "Altun Yaruk'un Sekizinci Kitabı (1-1069) Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri" isimli yüksek lisans tez çalışması; Tabaklar danışmanlığında hazırlanan Berker Keskin'in "Altun Yaruk'un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri" ve Fatma Nur Turan'ın "Altun Yaruk'un Sekizinci Kitabı 1070-2133. Satırları Üzerine Söz Dizimi İncelemesi" adlı yüksek lisans tezlerinde çeşitli metinler söz dizimi açısından incelenmiştir.

⁴⁷ Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı II – Dil, Kültür, San'at* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992), s. 69-120.

⁴⁸ Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri* (Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012), s. 449-530; Şinasi Tekin, "Uygurca Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (Ankara 1965), s. 35-63.

⁴⁹ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, (Leiden-Boston: Brill, 2004), s. 357-514.

BÖLÜM 3

3. İNCELEME

3.1. Temel Söz Dizimi

Dilbilgisinde sözcük sıralaması tipolojisi, bir dilin söz dizimsel bileşenlerinin sıralamasını ve farklı dillerin dizilimlerini kapsar. Farklı söz dizimsel alt alanlarda bulunan sıralamalar arasındaki ilişkiler de bu disiplinin konusudur. Bu alanın ilgisine giren başlıca kelime sıralamaları: fiilimsi gruplarının öge sıralaması, bir söz öbeğindeki niteleyicilerin sıralaması ve zarf niteliğindeki ifadelerin sıralaması şeklindedir.⁵⁰

Örneğin, Türkçede *Ahmet Fatma'yı seviyor.* cümlesinde Ahmet özne, “iş yapan kişi”dir. Fatma nesne, “işten etkilenen, sevilen”dir, *seviyor* fiili ise yüklem ve özne ile nesneden sonra gelmiştir. Bu basit cümlede sözcük sıralaması, özne-nesne-yüklem şeklindedir. Ayrıca, fiilimsi gruplarında da Türkçenin yaygın sözcük diziliş yapısının olduğu görülür (= ÖzneNesneYüklem). Ancak dilde başka muhtemel sıralamalar da olabilir. Örneğin, *Ahmet'i Fatma seviyor* cümlesinde konuşan kişi nesneyi vurgulamak için nesneyi cümlenin başında kullanmıştır ve bu cümledeki sözcük sıralaması nesne-özne-yüklem (NesneÖzneYüklem) şeklinde değişmiştir. NÖY yapısı bir ifadeyi kurmanın, söylemenin varsayılan ya da temel yolu olmadığı anlamına da gelmektedir. Bu, dilbilimde “belirlenmiş söz dizimi”⁵¹ şeklinde ifade edilmektedir. Bu yapı, nesnenin özellikle vurgulandığı durumlarda ya da belirgin konuşma üsluplarında ortaya çıkmaktadır.

Bazı diller göreceli olarak sınırlayıcı sözcük sıralamasına sahiptir. Dolayısıyla, bu gibi dillerde sözcük sıralaması yaygın biçimin dışına fazla çıkmaz. Öte yandan, bazı dillerde sözcük sıralaması daha esnektir. Ancak birçok dilin tercih edilen bir sözcük sıralaması olduğunu da söylemek mümkündür.⁵²

Fiilimsi gruplarında bileşenlerinin sıralaması, sözcük sıralaması tipolojik değişkenlerinin en önemlilerindendir. Bu değişken, özne, yüklem ve nesnenin göreceli sıralamasını karakterize etmekte ve mantıksal olarak altı muhtemel düzen ortaya çıkarmaktadır:

⁵⁰ Bernard Comrie, *Language Universals and Linguistic Typology* (Chicago: The University of Chicago Press, 1989), s. 86-91.

⁵¹ Jeanette Sakel, *Study Skills for Linguistics* (London: Routledge, 2015), s. 61.

⁵² Bernard Comrie, a.g.e., s. 86-91.

1. Özne-Nesne-Yüklem
2. Özne-Yüklem-Nesne
3. Yüklem-Özne-Nesne
4. Yüklem-Nesne-Özne
5. Nesne-Yüklem-Özne
6. Nesne-Özne-Yüklem

Dünya dillerinin büyük çoğunluğunda sıralama, Özne-Yüklem-Nesne ya da Özne-Nesne-Yüklem şeklindedir. Daha az ama yine de önemli bir kısmında da Yüklem-Nesne-Özne şeklinde sözcük sıralaması bulunur. Kalan üçü ise son derece seyrek. ⁵³ Latince, Yunanca, Farsça, Romence, Süryanice, Türkçe, Fince ve Bask gibi diller esnek bir söz dizimine sahiptir ve genellikle bağlamın durumuna göre anlamı dizimle yansıtabilir. ⁵⁴ Bir söz öbeğinde bileşenlerin sıralaması, filimsi gruplarında olduğu kadar değişkenlik gösterir. Normal şartlarda bu kapsamda söz öbeği ve ön çekim- son çekim edatıyla oluşturulmuş söz öbekleri incelenir. Ayrıca söz öbeğinde asıl isimden önce ya da sonra aşağıdaki niteleyicilerin hangisinin geldiği de incelenir:

- Sıfat
- Belirleyici
- İyelik
- İlgı grubu

Ön çekim- son çekim edatıyla oluşturulmuş söz gruplarında ise dilin ön çekim edatını mı, son çekim edatını mı yoksa her ikisini de mi kullandığına bakılır. Cümle düzeyi kelime sıralamasıyla söz öbeği düzeyindeki bileşen sıralaması arasında çeşitli ilişkiler vardır. Genellikle, ÖNY dilleri, genelde ana kelimedenden önce niteleyicileri koyar ve son çekim edatı kullanır. Örneğin; *Yaşlı kadın yolun karşısından öteye gidemedi.* Yukarıda da kısaca bahsedildiği gibi bazı dillerin sabit bir kelime sıralaması yoktur ve yüklem manasını tamamlamaya yardımcı olan ifadelerin rollerini belirsizleştirmek amacıyla ciddi sayıda morfolojik imleme kullanırlar. Ancak bazı diller ise sabit kelime sıralamasını tercih eder. ⁵⁵

⁵³ Bernard Comrie, a.y.

⁵⁴ Bernard Comrie, a.y.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. B. Comrie, a.g.e., s. 86-91.

Leyla Karahan Türkçenin söz dizimi ile ilgili *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserinde şunları söylemektedir: “*Türkçede söz diziminin en belirgin özelliği, kelime gruplarında ve cümlede ana unsurun genellikle sonda bulunmasıdır. Bu özellik, Türkçeyi diğer birçok dilden, mesela Hint-Avrupa dillerinden ve Arapçadan ayırır, Moğolca, Mançu-Tunguzca gibi bugün köken birliği tartışılan bazı dillere yaklaştırır.*”⁵⁶

Eski Uygurcadaki cümle kuruluşuna ve cümlelerin öge sıralamasına A. v. Gabain de *Eski Türkçenin Grameri* isimli eserinde değinmiştir. Gabain, eserinde bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: “*Yüklem, cümlelerin ana kısmı olarak, çoklukla, cümlelerin sonunda yer alır. Hristiyanlıkla ilgili metinlerde bazen bir yaklaşma hâlinin önünde, bazen öznenin önünde hatta cümlelerin başında bile bulunur. Yüklemin yakın belirleyicisi, -yüklem belirleyicisinin dışında- nesne, en uzak belirleyicisi ise öznedir. Cümlelerin bu ana yapısı, bir cümle belirleyicisi ile tekrar açılabilir; başlatıcı olarak bir cümle başlatıcısı görev alabilir. Mantıkî bir münasebeti olsa da böyle bir cümle bağlantısı zaruri değildir. Kaideye uygun kelime sırası şudur: cümle başlatıcısı, cümle belirleyicisi, özne, nesne, yüklem.*”⁵⁷

3.2. Cümle

Cümle, eksiksiz bir düşünceyi ifade eden sözcükler grubudur. En basit hâliyle eksiltilemeyen cümle, herhangi bir niteleyici olmadan sadece özne ve yüklemden oluşabilir ya da özne ve yüklem ile onların niteleyicilerinden meydana gelebilir.⁵⁸ Cümleler genel olarak yapılarına ve işlevlerine göre sınıflandırılmaktadır. Tezimizde kısaca hem yapı hem de işlevlerine göre cümleler, ana hatlarıyla kısaca anlatılarak Eski Uygurca metinlerden örnekler gösterilmiştir.

3.2.1. Yapılarına Göre Cümleler

Yapı bakımından cümleler temel olarak basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayrılır. Birleşik cümlelerde karşılaşılan “türlü yardımcı cümleler” Eski Uygur Türkçesinde çeşitlilikler göstermektedir.⁵⁹ Aşağıda *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* metinlerinden alınmış cümle örnekleri yer almaktadır: *Çaştani Bey Hikâyesi*:

⁵⁶ Leyla Karahan, a.g.e., s. 9.

⁵⁷ A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), s. 123.

⁵⁸ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, *A Handbook of Comparative Grammar for Students of Foreign Languages* (Kaliforniya: Univ. Library, 1998), s. 5.

⁵⁹ Şinasi Tekin, a.g.e., s. 102.

0001.*arslanlarının yorığın yorıp uçayan balığın kedinintä turup inaru bärü yorıdı*

[Mz. 670 Ö/1-2]

“Arslanların yürüyüş(ler)iyle ilerleyip Uçayan şehrinin batısında durarak ileri geri yürüdü.”

0002.*anın arasına sansız üküş yäklärig kördi* [Mz. 670 Ö/4]

“O (yolların) arasında sayısız, pek çok şeytanları gördü.”

Aç Bars Hikâyesi:

0003.*a öñrä ärtmiş üddä bu çambudivip uluşta m(a)haraçe atl(ı)g elig han bar ärti*

[R-M 607/ 8-10]

“Önceden geçmiş zaman(lar)da, bu dünya diyarında Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.”

Metinlerden alınmış basit ve birleşik cümle örnekleri:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0004.*ulug elig bu ok säniñ balıkıñta küntin yınak bir ulug bädük söğüt bar* [Mz. 670 A/

28-30] (Basit cümle)

“Yüce hükümdar! Senin bu şehrinde güneyden taraf(ta) bir ulu söğüt (ağacı) var.

0005.*bu savag äşidip ç(a)ştane elig bäg yüräkin katrunup ançak(ı)ya ymä*

korkmadın ol yäklärkä inçä tep tedi [Mz. 670 Ö/22-25] (Birleşik cümle)

“Bu sözü işitince Hükümdar Çaştani, yüreğini cesaretlendirip azıcık bile korkmadan o şeytanlara şöyle söyledi”

Aç Bars Hikâyesi:

0006. *äj ’ilki ulugı oğlanının atı M(a)habale ärti.* [R-M 608/ 2-3] (Basit cümle)

“En büyük oğlunun adı Mahabele idi.”

0007.*bir uğurta ol elig han üç oğlanı birlä taştın tagta arıgta ilinçükä bartı* [R-M 608/

6-8] (Birleşik cümle)

“Bir vakitte o hükümdar, üç oğlu ile birlikte dışarıda dağda ormanda eğlenmeye gitti.”

İncelediğimiz Eski Uyğurca iki metinde de birleşik cümlelerin, basit cümlelerden sayıca daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.2. İşlevlerine Göre Cümleler

Cümleler işlevlerine göre de tasnif edilebilir. Bildirdikleri ifade türüne göre başlıca dört ifade tipi sayılır. Bunlar, genel ifadeler, sorular, istemli ifadeler ve ünlemler gibi işlevsel nitelikleri barındıran tasniflerdir.⁶⁰

Çalışmamız işlevsel bir gramer incelemesi olmadığı için tezimizde cümlelerin işlev sınıflandırmalarına sınırlı olarak değinebildik. Ancak yine de bugünkü bazı işlev özelliklerinin Eski Uygurcada var olduğunu gösterebilmek için kısa da olsa örnekler gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde özellikle ne tür bir işlevin tespit edildiğini daha iyi anlatabilmek için Türkiye Türkçesinden de örnekler verilmiştir.

3.2.2.1. Sorular

Türkçede soru, *mi* soru ekiyle veya *ne zaman*, *kaç*, *ne kadar* gibi soru sözcükleriyle yapılabilir.⁶¹

Türkiye Türkçesi:

Dün okula geldin *mi*?

Ne zaman tatile gideceksiniz?

İncelediğimiz Eski Türkçe metinlerde de benzer bir durum görülmektedir. Örneğin:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0008.yalın tæg közi karakı yalınayu tægzintürüp olurmaz mu [U 452 Ö/1-2]

“Alev gibi gözü parıldayarak döne döne oturmaz *mi*?”

0009.näçüklädi mäniñ balıkımtakı uluşımtakı ig toga ketmüz [Mz. 670 A/26- 27]

“Niçin benim şehrimdeki (ve) memleketimdeki hastalık (ve) dert gitmiyor?”

Aç Bars Hikâyesi:

0010.biznitä adın kim bolgay moña yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdäçi [R-M 611/ 1-3]

“Bizden başka kim buna faydalı (olan) yiyecek içeceği gösterecek?”

0011.nägü ärki amtı tıltagı [R-M 621/ 3-4]

“Ne acaba şimdi (bunun) nedeni?”

⁶⁰ Aslı Göksel ve Celia Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, (Londra ve New York: Routledge, 2005), s. 109.

⁶¹ A. Göksel ve C. Kerslake, a.g.e., s. 124.

3.2.2.2. İstemli İfadeler

Konuşanın bir eylemin muhtemel icrasına ya da bir olayın meydana gelmesine yönelik ifadeleri gösterirler. En yaygın türleri emir, öneri ve dileklerdir.⁶² Örneğin:

Türkiye Türkçesi:

Eve gidince bana *haber ver*. (Emir)

Bu akşam sinemaya *gidelim*. (İstek)

Gelen babam olsa bari. (İstek kipi manası olan şart)

Çaştani Bey Hikâyesi:

0012.tärkin munı *sançınlar bıçınlar*, isig özin üzüp adın ajunka *ıdıñlar* [Mz. 670 A/7-9]
(Emir)

“Derhal bunu *mızraklayın, bıçın!* Canını parçalayıp başka dünyaya *atın!*”

0013.ay yäklär t(ä)rkin *sözlänlär* [Mz. 670 A/25] (Emir)

“Ey şeytanlar, derhal *söyleyin!*”

0014.ät’özünzläрни bıçıp öñi öñi *kämişäyin* [Mz. 670 Ö/29-30] (İstek)

“Bedenlerinizi biçerek başka başka (yerlere) fırlatayım.”

Aç Bars Hikâyesi:

0015.äşidü y(a)rıkazun [R-M 608/ 23] (Emir)

“Lütfedip dinlesin.”

0016.üç uguş yertinçüdäki ämgäklig taloytakı tınl(ı)glarığ örü tartıp ozgurup enç
mäñilig *kılayın* tep teđi [R-M 616/ 6-8] (İstek)

“Üç nesil dünyadaki, eziyetli denizdeki canlıları yukarı çekip kurtarıp mutlu edeyim diye söyledi.”

0017.anı üçün m(ä)n bökünki küntä bu ät’özimin yonlap muñadınçığ ulug iş küğök
kılayın [R-M 613/ 18-20] (İstek)

“Onun için ben bugün bu vücudumu harcayıp fevkalade büyük (bir) iş yapayım.”

⁶² A. Göksel ve C. Kerslake, a.y.

3.2.2.3. Ünlemler

Ünlem, kuvvetli duygu ve hisleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Çoğu kez başlı başına bir cümle teşkil etmektedir.⁶³ Ünlemler, sıklıkla *ne, ne kadar, nasıl, ne biçim* gibi soru sözcüklerini içerir. Bu tür ünlemler daha çok vurgu yolu ile ifade edilir, dolayısıyla sorulardan bu şekilde ayırt edilir.⁶⁴ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Eyvah!

Aman Allah'ım!

Bu ne kadar güzel bir elbise!

Ay nasıl güldük!

Ünlemler *o kadar/öyle(sine)...ki* ya da *pek (de)* gibi sözcüklerle de ifade edilebilir.⁶⁵

Çorba o kadar sıcaktı ki!

Eşine öylesine âşık ki...

Pek de güzel bir kızınız varmış!

Çaştani Bey Hikâyesi:

0018.ay kim s(ä)n nâgülük k(ä)ntü özün ök biziñ üstün altın tag tişim(i)zkä yokı
bolgalı kältiñ [Mz. 670 Ö/20-22]

“Hey kimsin sen! Niçin, bizzat, bizim üstü ve altı dağ (gibi olan) dişimize artık olmak için geldin?”

0019.ay yäklär t(ä)rkin sözlänlär [Mz. 670 A/25]

“Ey şeytanlar, derhal söyleyin!”

Aç Bars Hikâyesi:

0020.ay ämgäk ay ämgäk bökünki küntä amrak ögükki(y)ämin ymä yitdürdim
ıçgındım ärki mü m(ä)n tep yaşın yodunu hañunın ötläyü inçä tep teði [R-M 622/
14-17]

“Ey eziyet, ey eziyet! Bugün sevimli yavrularımı da yitirdim mi, kaybettim mi acaba diye gözyaşını silip hanımını teselli ederek şöyle söyledi.”

0021.muñ ay muñ ay yitürmiş m(ä)n isig sävär amrak atayımın [R-M 623/ 9-11]

⁶³ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s.106.

⁶⁴ A. Göksel ve C. Kerslake, a.g.e., s. 124-125.

⁶⁵ A. Göksel ve C. Kerslake, a.y.

“Ah keder, ah keder! Kaybetmişim sıcacık, biricik yavrumu.”

3.2.3. Fiilimsi Grupları

Bir fiilimsi ile bu fiilimsiye bağlı bir veya birden fazla tamlayıcıdan oluşan sözcük grubuna fiilimsi grubu denmektedir (tamlayıcı(lar)+fiilimsi = fiilimsi grubu). Bu söz grupları, grubun sonunda bulunan fiilimsinin türüne göre isim-fiil grubu, sıfat-fiil grubu veya zarf-fiil grubu olarak adlandırılır. Fiilimsi grubunda, grubun ana unsuru fiilimsidir ve grubun yüklemi durumundadır. Bazı cümlelerde cümlenin öğeleri ile fiilimsi gruplarının öğeleri arasında bir ortaklık olabilir. Bu durumda öğe, öncelikle ana cümlenin öğesi olarak alınır.⁶⁶ Aşağıda *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* metinlerinden alınmış örnekler gösterilmiştir:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0024.ötrü maitre bodis(a)t(a)v inçä tep tedi [U 452 Ö/21-22]

“Sonra Maitreya Bodhisattva şöyle söyledi.”

Aç Bars Hikâyesi:

0025.bu savniñ basa soñınta m(a)has(a)tve tegin inçä tep tedi [R-M 611/ 10-11]

“Bu sözün sonrasında Mahāsattva prens şöyle söyledi.”

0026.ötrü kurımış katıg kemiş alıp anı üzä ömgän tamırın sançıp kan
ündürüp akuru akuru barşka yakın bardı [R-M 616/ 20-22]

“Daha sonra kurumuş sert (bir) kemiş alıp onunla şah damarını delip kan akıtarak yavaş yavaş kaplana yaklaştı.”

3.2.4. Sözcük Öbekleri

Sözcük öbekleri basitçe, cümle içinde veya fiilimsi gruplarında bulunan ilgili sözcüklerin oluşturduğu öbeklerdir. Başka bir tanımla, genellikle konuşmanın bir parçası olarak kullanılan bir özne ve yüklem içermeyen iki veya daha fazla ilişkili sözcükten oluşan bir gruptur.⁶⁷ Aşağıdaki alıntılarda çeşitli sözcük öbeklerinin örnekleri bulunmaktadır.

⁶⁶ Özkan vd., *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, (Konya: Palet Yayınları, 2016) s. 86.

⁶⁷ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 3.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0027.ötrü dušta atl(1)g rakşas ärtiñü korkup öz rakşas körkin ök elig bägnän
adakınta bagarın *sunā yatıp* inçä tep tedi [Mz. 775 A/1-4]

“Daha sonra Dušta adındaki şeytan, aşırı korkup kendi şeytan görünüşüyle
hükümdarın ayaklarına göğsüyle yatarak şöyle söyledi.”

Aç Bars Hikâyesi:

0028.ol üdün tegin munça sav sözlöp ol aç barş öskintä *sunā* yatdı [R-M 616/ 9-
10]

“O zaman prens böyle (bir) söz söyleyip o aç kaplan önünde serilerek
yattı.”

3.3. Sözcük Türleri

3.3.1. İsimler

İsimler, evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözcüklerdir.⁶⁸ İsimleri, niteliklerine, dildeki görevlerine, şekil yapılarına, kullanılış yerlerine ve taşıdıkları diğer özelliklere göre birbirlerinden farklı biçimlere ayırmak mümkündür. İsimler ana nitelikleri bakımından şöyle gruplanabilir:

- I. Somut ve soyut isimler,
- II. Özel isimler, cins isimler (tür isimleri),
- III. Oluş ve kılış isimleri.⁶⁹

3.3.1.1. Somut ve Soyut İsimler

Somut isimler, duyu organlarımızla görüp kavrayabildiğimiz ve tabiatta madde olarak var olan gerçek nesne ve varlıkların isimleridir.⁷⁰ Somut isimler için *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinden alınan örnekler aşağıdaki gibidir:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0029. *ät'öz* [Mz. 670 Ö/6] “beden”

0030. *kılıç* [Mz. 670 Ö/ 29] “kılıç”

⁶⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 195.

⁶⁹ Zeynep Korkmaz, a.y.

⁷⁰ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 196.

0031. *sögüt* [Mz. 670 A/29] “sögüt” vb.

Aç Bars Hikâyesi:

0032. *çäçäk* [R-M 608/ 10] “çiçek”

0033. *barş* [R-M 609/ 17] “kaplan”

0034. *yemiş* [R-M 608/ 11] “yemiş”

Soyut isimler, görünürde madde olarak var olmayan, duyu organlarımızla kavranamayan ancak zihnimizde ve tasavvurumuzda var olan kavramlara ve niteliklere karşılık olan isimlerdir.⁷¹

Çaştani Bey Hikâyesi:

0035. *t(ä)ηri* [Mz. 670 A/19] “Tanrı”

0036. *yäklär* [Mz. 670 A/27] “şeytanlar”

0037. *övkä* [Mz. 670 Ö/34] “öfke” vb.

Aç Bars Hikâyesi:

0038. *ämğäk* [R-M 609/ 3] “sıkıntı, eziyet, ızdırap”

0039. *ayınç* [R-M 609/ 8] “korku, endişe”

0040. *ögrünç* [R-M 609/ 10] “sevinç” vb.

3.3.1.2. Özel İsimler

Özel isimler aslında somut isimler içinde özel bir yer tutar. Eğer somut isimlerden bir kısmı birer tek varlığa isim olmuşlarsa bunlara *özel isim* denir. Özel isimler, benzerleri bulunmayan, yaratılıştaki tek olan varlıklara verilen isimlerdir.⁷² Başlıca türleri aşağıdaki gibidir.

3.3.1.2.1. Kişi İsimleri

Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0041. *ç(a)ştane elig bäg* [Mz. 784 A/17] “Hükümdar Çaştani”

0042. *äzrua t(ä)ηri* [Mz. 811 A/ 9] “Ezrua Tanrı”

0043. *hormuzta t(ä)ηri* [Mz. 811 A/16] “Hormuzta Tanrı”

0044. *v(a)rune t(ä)ηri* [U 452 Ö/2] “Varune Tanrı” vb.

⁷¹ Zeynep Korkmaz, a.y.

⁷² Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 199.

Aç Bars Hikâyesi:

0045.*m(a)harafe* [R-M 607/ 9] “Maharete (Prens)”

0046.*m(a)habale* [R-M 608/3] “Mahabale (Prens)”

0047.*m(a)hadeve* [R-M 608/ 4] “Mahadeve (Prens)”

0048.*m(a)has(a)tve* [R-M 608/ 5] “Mahasatve (Prens)” vb.

3.3.1.2.2. Kıt’a, Ülke, Yer, Şehir, Irmak vb. İsimleri

Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0049.*uçayan balık* [Mz. 670 Ö/1] “Uçayan şehri” vb.

3.3.1.3. Cins İsimler (Tür İsimleri)

Cins isimler, aynı türden olan canlı cansız bütün varlık ve kavramlara verilen ortak isimlerdir. Bu isimler, özel isimlerde olduğu gibi belirli tek bir varlık veya nesneyi göstermezler. Aynı türden olan varlık ve kavramlardan birine, bir bölümüne veya hepsine isim olan sözcüklerdir.⁷³ Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0050.*saçlar* [Mz. 811 Ö/11] “saçlar”

0051.*ag(ı)z* [U 452 A/33] “ağız”

0052.*kılıç* [Mz. 670 Ö/29] “kılıç” vb.

Aç Bars Hikâyesi:

0053.*hua* [R-M 617/ 10] “çiçek”

0054.*ıgaç* [R-M 621/ 5] “ağaç”

0055.*kurt* [R-M 614/ 9] “kurt, böcek” vb.

3.3.1.4. Oluş ve Kılış (Hareket) İsimleri

Oluş ve kılış isimleri, herhangi bir varlık veya nesneyi gösterme yerine, bir oluş ve kılışın veya bir durumun ismidirler.⁷⁴ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

okumak, anlamak, gelmek, gitmek, bakış, gülüş, gönderme, dinleme vb.

Öğretmen, öğrencisinden kitabı *okumasını* ve *anlamasını* istedi.

⁷³ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 213.

⁷⁴ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 214.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0056.*täprämək* [Mz. 811 Ö/19] “titreme”

Aç Bars Hikâyesi:

0057.*açmak* [R-M 609/ 19] “acıkma”

0058.*suvşamak* [R-M 609/20-21] “susama”

3.3.1.5. İsim-Fiil Grubu

İsim-fiil grubu, isim-fiil hâlinde bulunan bir fiil ile ona bağlı unsurlardan oluşan bir sözcük grubudur.⁷⁵ İsim-fiil grubunun oluşması için isim-fiil hâlindeki fiilin yanında özne, nesne, zarf veya yer bildiren tümleçlerden en az birinin bulunması gerekir.

Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Sorunun çözülmesi büyük önem taşımaktadır.

Müşteriye fiyat teklifi gönderme yetkisini kimden aldın?

Çaştani Bey Hikâyesi:

0059. kentü özining *katıgılanmakına* köngülin yürekin v(a)jir tæg kılıp [U 452 A/2-3]

“Bizzat kendisinin gayretine (dayanarak) gönlünü yüreğini elmas gibi yapıp (sertleştirip)...”

0060. birök bizni ölürsär s(ä)n ymä näj *säniñ balıktakı ig toga ketgüsi* yok [Mz. 670 A/20-22]

“Şayet bizi öldürsen dahi asla *senin şehrindeki hastalık (ve) derdin gideceği* yok.”

Aç Bars Hikâyesi:

0061. y(i)ti kınıg ögrünçlüg äsirkänçsiz ıdok köñülünüz üzä ät'özünüzni ıdalap, *ämğäktin tartmaklıg buyanıñız yetinçsiz tiñir* [R-M 617/ 21-22 ; 618/ 1-2]

“Cesur, kuvvetli sevinçli, cömert (ve) kutsal gönlünüz ile bedeninizi feda edip *eziyetten kurtarma sevabınız* ulaşılmazdır.”

⁷⁵ Kemal Eraslan, a.g.e., s. 511.

3.3.2. Sıfatlar

Sıfat, bir isim ya da zamirle birlikte kullanılıp o isim ya da zamiri niteleyen kelimedir. Bu niteleme ismin ya da zaminin tarifinden ya da bunların sınırlandırılmasından oluşmaktadır.⁷⁶

3.3.2.1. Sıfat Türleri

İki tür sıfat vardır: niteleyici ve sınırlayıcı ya da tanımlayıcı. Niteleyici sıfat, beraber geldiği, ismin yerine geçen herhangi bir şeyi onun belirli bir özelliğini belirterek değiştirir.⁷⁷ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Siyah araba köşede duruyordu.

Küçük sorunlardan *büyük* kavgalar edilebilir.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0062.*kıpkızıl* saçlar [Mz. 670 A/2] “kıpkızıl saçlar”

0063.*y(i)ti* kılıç [Mz. 670 Ö/29] “keskin kılıç”

0064.*yavlak* sav [Mz. 670 Ö/34] ‘kötü söz’ vb.

Aç Bars Hikâyesi:

0065.*ärtmiş üd* [R-M 607/ 8] “geçmiş zaman”

0066.*bärk arıg* [R-M 608/14] “sık orman”

0067.*aç bars* [R-M 610/ 22-23] “aç kaplan” vb.

Sınırlayıcı ya da tanımlayıcı sıfat ise ismin yerine geçen herhangi bir şeyi ayrıntılı olarak belirtir ya da bir niteliği işaret etmeden anlamını sınırlandırır.⁷⁸ En yaygın sınırlayıcı sıfatlardan biri işaret sıfatlarıdır. Bunların haricinde belirli bir miktarı belirten sıfatlar, sayı belirten sıfatlar, iyelik sıfatları ve soru sıfatları da sınırlayıcı sıfat kategorisinde düşünülebilir. Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Bu eşyalar eskimiş.

Birçok bilgi doğru değil.

İkinci yıl çok güzel geçti.

⁷⁶ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e, s. 19.

⁷⁷ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.y.

⁷⁸ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 19-20.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0068.*ol* yäklär [Mz. 670 Ö/33] “o şeytanlar”

0069.*bu* balık [Mz. 670 Ö/27] “bu şehir” vb.

Aç Bars Hikâyesi:

0070.*ol* elig han [R-M 608/ 6] “o hükümdar”

0071.*bu* sav [R-M 609/ 4] “bu söz” vb.

3.3.2.1.1. İsimleşen Sıfatlar/İsim Olarak Kullanılan Sıfatlar

Birçok dilde sıfatları ya da zarfları soyut bir fikir ya da düşünceyi temsil etmek için isim olarak kullanmak mümkündür.⁷⁹ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Doğruyu yanlış iyi bilir.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0072.amtı biziñ isig özümüzkä ädgü köñül turgurup *umug inag* bolgıl [Mz. 670 A/22-24]

“Şimdi bizim canımıza merhametli gönül ortaya çıkıp (bize) *umut (verici)* ol.”

Aç Bars Hikâyesi:

0073.m(ä)n amtı *kamagun* ünüp amrak ögüklärimin tiläyin barın yokın biläyin [R-M 622/ 18-20]

“Ben şimdi hepsiyle çıkıp sevgili çocuklarımı arayayım, varlıklarını yokluklarını bileyim.”

3.3.2.1.2. Sayı Sıfatları

Asıl sayı ve sıra sayı sıfatları olmak üzere iki tip sayı sıfatı vardır. Asıl sayı sıfatları *bir, iki, üç, dört, yirmi, elli* gibi sıfatlardır. Bu sıfatlar *kaç tane* sorusuna cevap verirler ve sıfat ya da isim olabilirler. Sıra sayısı sıfatları *birinci, ikinci, üçüncü, yirminci* gibi sıfatlardır. Bunlar *hangisi/kaçıncı* sorularına cevap verir.⁸⁰ Eski Uygurca metinlerden örnekler:

*Çaştani Bey Hikâyesi:*⁸¹

0074.*iki* ärtiñü yavlak rakşaslar [Mz. 784 A/12] “iki kötü şeytan” (Asıl sayı sıfatı)

⁷⁹ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 30.

⁸⁰ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 30-31.

⁸¹ Çaştani Bey Hikâyesinde sıra sayı sıfatına rastlanmamıştır.

0075.üç bädük közlär [Mz. 670 A/31] “üç büyük gözler” (Asıl sayı sıfatı)⁸²

Aç Bars Hikâyesi:

0076.üç oğlan [R-M 608/ 6-7] “üç oğlan” (Asıl sayı sıfatı)

0077.yeti kün [R-M 609/ 18] “yedi gün” (Asıl sayı sıfatı)

0078.ikintisi tegin [R-M 608/ 22] “ikinci prens” (Sıra sayı sıfatı)

0079.üçünçi m(a)has(a)tve tegin [R-M 609/ 5] “üçüncü Mahasatve Prens” (Sıra sayı sıfatı)

3.3.2.1.3. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, belirli bir kişiyi, yeri ya da şahsı işaret eden sıfatlardır. Bunlar sınırlandıran sıfatlardır ve niteledikleri ya da değiştirdikleri isimden önce gelirler.⁸³

Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Bu yol çok tehlikeli.

Şu elbise tam sana göre!

Çaştani Bey Hikâyesi:

0080.*bu* mäniñ kılıcım [Mz. 784 A/9] “*bu* benim kılıcım”

0081.*ol* ymä rakşas [Mz. 775 Ö/5] “*o* şeytan”

Aç Bars Hikâyesi:

0082.*ol* aç barş [R-M 609/ 17] “*o* aç kaplan”

0083.*bu* irinç tınl(ı)g [R-M 611/ 3-4] “*bu* zavallı canlı”

3.3.2.1.4. İyelik Grubu

İyelik grubu, birinci unsuru ilgi hâli ekli bir zamir, ikinci unsuru zamire uygun iyelik eki almış bir isim unsurundan oluşan sözcük grubudur. İkinci isim unsuru birden fazla olabilir.⁸⁴ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Benim telefonumu gördün mü?

⁸² Sayı sıfatlarının bir sayısı dışında kalanları, hep çokluk gösterdiklerinden, tamlamada, sıfatın önünde bulunan ad ayrıca çokluk eki almaz. Çokluk eki aldıkları zaman da sıradan bir sıfat tamlaması almaktan çıkıp bilinen belirli kişi ya da nesneleri gösteren birer özel ad niteliği kazanırlar. Ayrıntılı bilgi için bk: Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 390.

⁸³ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 31.

⁸⁴ Kemal Eraslan, a.g.e., s. 502-503.

Senin kitabın bende.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0084.*mäniñ* balıkımtakı uluşumtakı ig toga ketmâz [Mz. 670 A/26-27]

“Benim şehrimeki (ve) memleketimdeki hastalık (ve) dert gitmiyor.”

0085.ulug elig bu ok *säniñ* balıkıñta küntin yıñak bir ulug bädük söğüt bar [Mz. 670 A/28-30]

“Ulu hükümdar, senin bu şehrinde güneyden tarafta bir ulu (yüksek) söğüt (ağacı) var.”

Aç Bars Hikâyesi:

0086.*mäniñ* idi korkınçım ayınçım yok [R-M 609/ 8]

“Benim hiç korkum (ve) endişem yok.”

0087.katıg v(a)jir ärmâz mü kim *mäniñ* bu yüräküm [R-M 626/ 22-23]

“Sert elmas değil mi ki benim bu yüreğim?”

3.3.2.1.5. Belgisiz Sıfatlar

Belgisiz sıfatlar; birkaç, birtakım, bazı, birçok gibi sözcüklerdir. Bu sıfatlara belgisiz denir çünkü belirli bir şahıs, yer ya da kişiye işaret etmezler. Bu sözcükler bir isme eşlik ettiğinde zamir olarak kullanılmaktadır.⁸⁵ Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0088.azu ymä *adın sävär amrakıñız* bar ärki anı üçün mäni kodup barır siz [Mz. 775 Ö/20-21]

“Herhalde *başka (bir) sevgiliniz* var ki onun için beni bırakıp gidiyorsunuz.”

Aç Bars Hikâyesi:

0089.*kamağ bodunun karasın* asmış üklitmiş [R-M 607/ 17-18]

“*Bütün halkı* artırmış, çoğaltmış.”

3.3.2.2.Sıfat Öbeği

Sıfat öbeği, sıfatın kullanıldığı bir sözcük öbeğidir. Ön çekim sözcük öbeği, mastarlı sözcük öbeği ve sıfat-fiilli sözcük öbeği, sıfat öbeği olarak kullanılabilir.⁸⁶ Örnekler:

⁸⁵ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 35.

⁸⁶ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.y.

Aç Bars Hikâyesi:

0090.törttin⁸⁷ sıñar yer oronug iymış basmış [R-M 607/ 14-15]

“Dört tarafta(ki) yer(ler)i (kendine) tabi kılmış.”

3.3.2.3. Sıfat-Fiil Grubu

Bir sıfat-fiil ile bu sıfat-fiile bağlı tamlayıcılardan oluşan sözcük grubudur. Sıfat-fiil eki alan unsur genellikle grubun sonunda bulunur. Sıfat-fiil eki almış olan sözcük, grupta yüklem görevindedir. Sıfat-fiil grubunda, yüklem görevinde bulunan sıfat-fiilin anlamı özne, zarf, nesne ve dolaylı tümleçlerle tamamlanır.⁸⁸ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Geçen hafta gelen misafirlerimiz dün yola çıktı.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0091.sizlärkä bu balıkka kirgölük küç küsün kim berdi [Mz. 670 Ö/27-28]

“Sizlere bu şehre girme gücünü (ve) kuvvetini kim verdi?”

Aç Bars Hikâyesi:

0092.bu ärsär arjilar turguluk oron ol [R-M 609/ 7]

“Buysa evliyalar(in) bulunduğu yerdir.”

3.3.2.4. Yükleme Sıfat Olan Cümleler

Yükleme sıfat olan cümleler, cümlenin öznesini niteler ve *olmak, görünmek, tadı olmak, kokusu olmak, görülmek, hissetmek* fiilleriyle kullanılır.⁸⁹ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Adam kötü(dür).

Yemeğin lezzeti iyi(dir).

Aç Bars Hikâyesi:

0093.ṭakı ymä bu ät’öz ärsär altı kırk törlüg arıgsızların tolu suv üzäki kâr(ä)kü täg

b(ä)ksiz yarpsız [R-M 614/ 6-8]

⁸⁷ Eski Uygurcada sayı sıfatları bazı isimden isim yapma ekleri ve hâl ekleri ile yeni gövdeler teşkil edebilir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Kemal Eraslan, a.g.e., s. 199-201.

⁸⁸ Özkan vd., a.g.e., s. 87.

⁸⁹ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 36.

“Dahası bu beden ise otuz altı türlü pislikle dolu su üzerindeki köpük gibi zayıf, dayanıksız(dır).”

3.3.3. Zamirler

Zamirler isimlerin yerlerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir.⁹⁰ Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0094.anı nâçük utgalı yegädgäli ugay sizlär [Mz. 784 Ö/4-5]

“Onu yenmeye, mağlup etmeye nasıl muktedir olacaksınız?”

Aç Bars Hikâyesi:

0095.anı ulugı m(a)habale tegin körüp inçä tep tedi [R-M 610/ 1-2]

“Onu büyük prens Māhabalā görüp şöyle söyledi.”

3.3.3.1. Kişi Zamirleri

Kişi zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir. Bütün varlıklar teklik ve çokluk biçimleri ile üç şahısta toplanır. Bunlardan birincisi konuşan veya konuşanlar: *ben, biz*; ikincisi kendisine söz söylenen veya söylenenler: *sen, siz*; üçüncüsü de sözü edilen şahıs, nesne veya şahısları ve nesneleri karşılayan *o, onlar*’dır.⁹¹ Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0096.birök sözlämäsär siz muna isig özüm üzülgäli turur [Mz. 775 Ö/22-24]

“Eğer söylemezseniz buna canım üzülp durur/ (sıkılacaktır).”

0097.ulug elig amtı *m(ä)n saña* sanlıg ärür *m(ä)n* [Mz. 775 A/4-5]

“Ulu hükümdar! Şimdi *ben sana* tabiyim.”

Aç Bars Hikâyesi:

0098.anı üçün *m(ä)n* bökünki küntä bu ät’özimin yonlap muñadınçığ ulug iş küdök kılayın [R-M 613/ 18-20]

“Onun için *ben* bugün bu vücudumu kullanarak fevkalade büyük (bir) iş yapayım.”

⁹⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), s. 399.

⁹¹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 405.

0099.biznitä adın kim bolgay moña yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdäçi [R-M 611/ 1-3]

“Bizden başka kim buna faydalı (olan) yiyecek içeceği gösterecek?”

3.3.3.2. İşaret Zamirleri

İşaret zamiri, varlıkları işaret ederek, göstererek karşılayan zamirlerdir: *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* gibi.⁹² Eski Uyğurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0100.birök sözlämäsär siz *muna* isig özüm üzülgäli turur [Mz. 775 Ö/22-24]

“Eğer söylemezseniz *buna* canım üzülüp durur/ sıkılıp durur.”

0101.tärkin *muni* sançınlar bıçınlar [Mz. 670 A/7-9]

“Derhal *bunu* mızraklayın, biçin!”

Aç Bars Hikâyesi:

0102.nä *muni* aşıdü birlä ök ürküp bälınlöp ötrü orđoka kirip hatunka inçä tep

ötündi [R-M 621/ 21-23]

“Bunu işitmesiyle birlikte çok ürküp (ve) korkup daha sonra (da) saraya girip kraliçeye şöyle söyledi.”

0103.nä *anı* körüp takı artokrak oyırkandı yogurkandı [R-M 621/ 15-17]

“Onu gördüğü zaman (/görür görmez) çok fazla endişelendi.”

3.3.3.3. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirler, kişileri ve nesneleri belirsiz olarak temsil eden *başkası, bazı, bazıları, biri, birisi, biriniz, bizim, birileri, büyüğü, büyükleri, çoğu, çokları, hepsi, kimi, kimisi, öbürü, öteki, topu, tümü* gibi sözcüklerdir.⁹³ Eski Uyğurca örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0104.kayusı küçlög ärmış biz [Mz. 784 Ö/13]

“*Hangimiz* güçlü imişiz?”

⁹² Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 420.

⁹³ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 433.

Aç Bars Hikâyesi:

0105.üç ögüklärim birgärü tapıgçıları birlä *kamagun* yumgı bartılar arıgka ilinçü
mäñji kılgaı [R-M 623/ 20-22]

“Üç yavrum birlikte hizmetçileriyle beraber hepsiyle eğlenmek için ormana
gittiler.”

0106.*kamagta* kiçigi sävär amrak ogulum yalañuz kalıp kälmasär bolmış bolgay
oğgurak adırılğuluk alp ata tep munçulayu siñiladi [R-M 623/ 22 ; 624/ 1-3]

“Hepsinden küçüğü sevimli oğlum yalnız kalıp gelmeyecek olursa kesinlikle
ayrılma tehlikesi olacak baba diyerek öylece sızlandı.”

3.3.3.4. Soru Zamirleri

Soru zamiri, canlı cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden *kim, kimin kime, ne, neden, nere, nereye, nereden, kaç, kaçınıcı, hangi, hangisi, hangisinden* gibi sözcüklerdir.⁹⁴

Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0107.sizlärkä bu balıkka kirgülük küç kūsün *kim* berdi [Mz. 670 Ö/27-28]

“Sizlere bu şehre girme gücünü (ve) kuvvetini *kim* verdi?”

Aç Bars Hikâyesi:

0108.biznitä adın *kim* bolgay moña yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdäçi [R-M 611/ 1-3]

“Bizden başka *kim* buna faydalı (olan) yiyecek içeceği gösterecek?”

3.3.4. Zarflar

Zarflar, bir fiili, bir sıfatı ya da başka bir zarfı niteleyen sözcüklerdir. Bir fiile zarf eklenerek fiil değiştirilmekte kapsamı daha da artırılmakta ya da azaltılmaktadır.⁹⁵

Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0109.anta ok ol yäklär ç(a)ştane eligniñ küçin kūsünin çoğın yalının kutın kıvın
körüp *artokrak* korktılar [Mz. 670 A/14-16]

⁹⁴ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 441.

⁹⁵ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 94.

“Hemen o şeytanlar Hükümdar Çaştani’nin gücünü, kuvvetini, parlaklığını, saadetini, görünce ziyadesiyle korktular.”

Aç Bars Hikâyesi:

0110.bu savıg aşidip ötrü ikinçisi m(a)hadeve tegin *ukunçsuzın* inçä tep tedi [R-M 610/19-22]

“Bu sözü işittikten sonra, ikinci prens Mahādeva *farkında olmadan* şöyle söyledi.”

Zarflar genellikle anlamlarına göre tasnif edilmektedir. *Zaman, yer, tarz ve miktar* zarfları gibi zarf çeşitleri vardır. Genel olarak zarflar, *nasıl, ne zaman, nerede* ya da *ne ölçüde* gibi soruları cevaplarlar.⁹⁶ Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0111.amtı biziñ isig özümüzkä ädgü köñül turgurup umug ınag bolgıl [Mz. 670 A/22-24]
(Ne zaman?)

“Şimdi bizim canımıza merhametli gönül ortaya çıkıp (bize) umut (verici) ol.”

0112.ol rakşas barıp ädgü yumşak savlar sözlöp *ärüş üküş* tınlıglarığ ölürür [Mz. 775
Ö/1-2] (Ne kadar?)

“O şeytan gidip iyi (ve) yumuşak sözler söyleyerek *çok sayıda* canlıları öldürür.”

Aç Bars Hikâyesi:

0113.bu muntag osuglug torumış küçsirämiş alañurmış aç barş açmak suvsamak
ämğäkin *ärtiñü* sıkılıp unakaya ölgäli turur [R-M 610/ 21-23 ; 611/ 1] (Ne kadar?)

“Bu derece zayıflamış, güçsüzleşmiş aç kaplan açlık (ve) susama eziyetiyle *son derece* sıkılıp neredeyse ölmek üzeredir.”

3.3.4.1. Zaman Zarfları

Zaman zarfları, fiilleri değiştirir ve *ne zaman* sorusunun cevabını verir.⁹⁷ Başka bir tanımla zaman zarfları, bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren; fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren sözlerdir.⁹⁸ Örnekler:

⁹⁶ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 96.

⁹⁷ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.y.

⁹⁸ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 495.

Türkiye Türkçesi:

Şimdi gel, sonra değil.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0114.*tärkin* munı sançınlar bıçınlar [Mz. 670 A/7-9]

“*Derhal* bunu mızraklayın, biçin!”

0115.*amtı* bir ikintikâ sınaşalım [Mz. 784 Ö/12-13]

“*Şimdi* birbirimizi sınayalım.”

Aç Bars Hikâyesi:

0116.*çak amtı* maña ugrayu ât’özümün isig özümün titgülük ıdalaguluk üd kolu soka
kälti [R-M 612/ 20-22]

“İşte şimdi bana kesinlikle vücudumu, canımı feda edecek zaman kesin olarak geldi.”

0117.*ötrü* ol üdün m(a)has(a)tve bodis(a)t(a)v yorıyu inçâ tep sakındı [R-M 612/ 18-20]

“*Sonra*, o zaman Mahāsattve Bodhisattva yürürken şöyle söyledi.”

3.3.4.2. Yer-Yön Zarfları

Yer-yön zarfları, fiilleri niteler ve *nerede* sorusunun cevabını verir.⁹⁹ Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0118.*arslanlarının* yorıgın yorıp uçayan balıkñın kedinintâ turup *ınaru bärü* yorıdı
[Mz. 670 Ö/1-2]

“Arslanların yürüyüş(ler)iyle ilerleyip Uçayan şehrinin batısında durarak *ileri geri* yürüdü.”

0119.*anta ötrü* ç(a)ştane elig bağ bar küçin üntürüp tülükün sekriyü barıp urumuki
atl(ı)g yäkñin töpösüntäki saçın tarta tutup kılıcın *örü* kötürüp başın bıçgalı
ugradı [Mz. 670 A/9-14]

“Ondan sonra Hükümdar Çaştani Bey var gücünü ortaya çıkarıp kuvvetle sıçrayarak Urumuki isimli şeytanın tepesindeki saçı çekip kılıcını *yukarı* götürüp başını kesmeye niyetlendi.”

⁹⁹ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 96.

Aç Bars Hikâyesi:

0120.ol üdün bu üç teginlär öz öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip ötrü örü turup ol arıg içintä takı *içgärü* kirtilär [R-M 609/ 12-15]

“O zaman bu üç prens kendi zihinlerinde{ki} düşündükleri sözleri konuşup daha sonra (da) kalkıp o orman içinde daha (da) *içeri* girdiler.”

0121.sansarlıg taloy ügüz içindä tar kämi bolayın, tugmak ölmäklig tægzinçdin *taşgaru* tartıp üntüräyin tep sakındı [R-M 613/ 20-23]

“Samsāra denizi içinde sal, gemi olayım, (kendimi) doğmak (ile) ölmek girdabından *dışarı* çekip çıkartayım diye düşündü.”

3.3.4.3. Tarz Zarfları

Tarz zarfları, filleri niteler ve *nasıl* sorusunu cevaplar.¹⁰⁰ Eski Uyğurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0122.ança sözläp ört yalın tæg y(i)ti kılıçın elgintä tuta yäklär tapa yakın *sekrip* *içgärü* kirdi [Mz. 784 Ö/14-16]

“Öyle söyleyip ateş gibi keskin kılıcını elinde tutarak şeytanlara doğru yaklaşip *sıçrayarak* içeri girdi.”

Aç Bars Hikâyesi:

0123.ötrü kurumuş katıg kamış alıp anı üzä ömgän tamırın sançıp kan ündürüp *akuru* *akuru* barşka yakın bardı [R-M 616/ 20-22]

“Daha sonra kurumuş sert (bir) kamış alıp onunla şah damarını delip kan akıtarak *yavaş yavaş* kaplana yaklaştı.”

3.3.4.4. Miktar Zarfları

Miktar zarfları, genel olarak sıfatları ya da başka zarfları niteler. *Ne ölçüde* ve *ne kadar* sorularının cevabını verir.¹⁰¹ Yapıca yalın ve türemiş sözlerden oluştuğu gibi öteki zarf türlerinde görüldüğü üzere çeşitli kelime gruplarından da oluşurlar: *az*, *çok*, *az çok*

¹⁰⁰ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.y.

¹⁰¹ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.y.

*azıcık, aşağı yukarı, aşırı, biraz daha, defalarca, fazla, fazlasıyla, fevkalade, gayet, kadar, kısmen, pek, oldukça, son derece, seyrek olarak, tamamıyla vb.*¹⁰² Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0124. anta ok ol yâklâr ç(a)ştane eligniñ küşin küşünün çoğın yalının kutın kıvın
körüp *artokrak* korktılar [Mz. 670 A/ 14-16]

“Hemen o şeytanlar Hükümdar Çaştani’nin gücünü kuvvetini, ışığını parlaklığını, azametini şansını görünce ziyadesiyle korktular.”

Aç Bars Hikâyesi:

0125.nä anı körüp takı *artokrak* oyırkandı yogurkandı [R-M 621/ 15-17]

“Onu gördüğü zaman (/görür görmez) çok fazla endişelendi.”

3.3.4.5. Soru Zarfları

Soru ve ünlem zarfları, dolaylı ve dolaysız sorularda kullanılabilmektedir.¹⁰³ Başka bir tanımla soru zarfları, fiilleri çeşitli yönlerden soru yoluyla niteleyen zarflardır. Bunlar yalın hâldeki veya edat grubu şeklindeki soru sözcükleri olabilir.¹⁰⁴ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Ne zaman gelecek? (Doğrudan)

Bize onun *ne zaman geleceğini* sordu. (Dolaylı)

Çaştani Bey Hikâyesi:

0126.takı *nägü* küdür sizlär [Mz. 670 A/6] (Doğrudan)

“Daha *neyi* bekliyorsunuz?”

0127.mäniñ balıkımtakı bodunug bokunug *nägülük* ölürür sizlär [Mz. 670 Ö/26-27]
(Doğrudan)

“Benim şehrimdeki halkı *niçin* öldürüyorsunuz?”

Aç Bars Hikâyesi:

0128.*nägülük* titdiñ özügin bizni birlä barmadın [R-M 620/ 3-4] (Doğrudan)

“*Neden* kendini feda ettin, bizimle gitmedin?”

¹⁰² Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 517.

¹⁰³ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 97.

¹⁰⁴ Kemal Eraslan, a.g.e., s. 237.

0129.ögümüz kañımız biziñä uñru körüp ayıtsar biz ikägü *nägü* tep öñünälim sözlälim
[R-M 620/ 4-6] (Doğrudan)

“Annemiz babamız bizi görüp sorsa biz ikimiz *ne* diye söyleyelim, konuşalım.”

0130.ol üçün m(a)has(a)tve teginniñ tapıgçıları teginimiz kaçtı tep *kaçan* bartı
yorınlar *kanda* ol işälim tep t(e)şdilär [R-M 620/ 12-15] (Dolaylı)

“O zaman Mahāsattve prensin hizmetçileri prensimiz gecikti diye *ne zaman* gitti
yürüyün, *nerededir* arayalım diye karşılıklı konuştular.”

Bazıları da ünlem cümlelerinde kullanılabilir.¹⁰⁵ Örneğin:

Türkiye Türkçesi:

Gelmeniz *ne kadar* iyi oldu!

3.3.4.6. Zarf-Fiil Grubu:

Zarf-fiil grubu, zarf-fiil hâlindeki bir fiil ile ona bağlı özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcıları gibi unsurlardan oluşan bir sözcük grubudur. Zarf-fiil grupları cümlede zarf olarak asıl fiili niteler.¹⁰⁶ Genellikle, *nasıl*, *ne zaman*, *nerede*, *neden*, *ne derece*, *ne şartlarda* gibi sorulara cevap verir.¹⁰⁷ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Sen nereye gidiyorsan ben de oraya gideceğim.

Sen gelmeyince oradan ayrıldım.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0131.balıkımnıñ uluşumnıñ bu muntag tuñ uçuz savların körüp särgüm täg ärmäz [Mz.
670 Ö/30-32]

“*Şehrimin (ve) memleketimin böylesine kötü (ve) ucuz haberlerini görünce*
tahammülüm yetmiyor.”

Aç Bars Hikâyesi:

0132.ol aç barş ymä änükläp yeti kün ärtmiş ärti [R-M 609/ 17-18]

“*O aç kaplan ise yavrulayalı yedi gün geçmişti.*”

¹⁰⁵ *Çaştani Bey Hikâyesi* ve *Aç Bars* hikâyelerinde böyle bir kullanıma rastlanmamıştır.

¹⁰⁶ Kemal Eraslan, a.g.e., s. 513-514.

¹⁰⁷ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 100.

3.3.5. Bağlaçlar

Bağlaçlar, sözcükleri ya da sözcük gruplarını bağlayan sözcüklerdir. Sözcükleri, sözcük öbeklerini ya da filimsi gruplarını birbirine bağlayabilmektedir.¹⁰⁸ Bazı bağlaçlar birbirine eşit düzeyde olan iki sözcüğü, öbeği ya da grubu birbirine bağlamaktadır. Bunlara sıralı bağlaçlar denir. En yaygın sıralı bağlaçlar *ve*, *ama*, *için*, *ya da* gibi bağlaçlardır.¹⁰⁹ Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0133. anta ötrü yertinçü yer suv täprämişin körüp maitre bodis(a)t(a)v vasumaitre
bodis(a)t(a)v *birlä* kök kalık yolınça yorıyu k(ä)ltilär. [U 452 Ö/18-21]

“Ondan sonra yeryüzü(nün) sallandığını görünce Maitreya Bodhisattva, Vasumitra Bodhisattva *ile beraber* gökyüzü yolundan yürüyerek geldiler.”

0134. birök yagız yer arkasındaki topraknıñ p(a)rmanu kog kıçmık sanı năçä ärsär
yänä *ymä* alku tınl(ı)glarınñ sanı sakış năçä täñlig bolsar. a[n]ça täñlig kalın
küçlög y(a)vlak yäk içgäk bolsarlar bodis(a)t(a)v uguşlug elig bāgnıñ añ mintin
ät’özintäki bir ävin tüsinä *ymä* ada tuda tägürgäli uguluk ärmäzlär [U 452 Ö/25-33]

“Eğer (sayıları) kara toprak altındaki kum tanesi kadar da olsa ve *dahi* bütün canlıların sayısı kadar da olsa, ne kadar da kalabalık, güçlü, kötü şeytanlar da olsalar Bodhisattva soyundan (gelen bir) hükümdarın, hiçbir şekilde, bedenindeki bir tek kılına bile zarar vermeye muktedir olamazlar.”

0135. üstün t(ä)ñri altın yalğok *azu* yäk içgäk kim ärsär anıñ utru turdaçı yok [U 452 A/18-20]

“Üstte sema, altta insan(lar) *veya* şeytan(lar) (ve) cin(ler) kim olursa (olsun) ona karşı duracak (hiç kimse) yok.”

Aç Bars Hikâyesi:

0136. apam birök bu ät’özümün tişsär m(ä)n ötrü ülgüsüz sansız mün kadaglarıg
kartıg bāzig yiriñig kanıg igig agrıgıg korkıñıg ayıñıg barçanı tiñmiş ıdalamış
bolur m(ä)n *takı ymä* bu ät’öz ärsär altı kırk törlög arıgsızların tolu suv üzäki
kär(ä)kü täg b(ä)ksiz yarpsız [R-M 614/ 1-8]

¹⁰⁸ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 104.

¹⁰⁹ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.y.

“Şayet bu bedenimi feda edersem sonrasında sayısız günahları, yarayı, irini, kanı, hastalığı, korkuyu (ve) sıkıntıyı, her şeyi terk etmiş olurum ve dahası bu beden ise otuz altı türlü pislikle dolu, su üzerindeki köpük gibi zayıf, dayanıksızdır.”

Bazı bağlaçlar da birbirine eşit derecede olmayan öbekleri birbirine bağlayabilir. Bunlara bağımlı bağlaçlar denir. En yaygın bağımlı bağlaçlar *gibi*, *eğer*, *çünkü* vb. bağlaçlardır.¹¹⁰ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Çalıştığı *için* gelmediğini biliyorum.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0137.azu ymä adın sävâr amrakınız bar ärki *anı için* meni kodup barır siz [Mz. 775
Ö/20-21]

“Herhalde başka (bir) sevgiliniz var ki *onun için* beni bırakıp gidiyorsunuz.”

Aç Bars Hikâyesi:

0138.buzulmak törölüg *üçün* ürüg uzatı artadı buzuldı [R-M 613/ 6-7]

“Bozulma töreli (*olduğu*) *için* daima çürüdü, mahvoldu.”

0139.ät’öz ärsär b(ä)ksiz mänjüsüz titir, özkä yanıturu asıgsızı üzä yavlak yagı tag korkınçığ ärür, yarsınçığ kirligi üzä tutsar, arıgsızlıg kığ yügümäk tetir *anı için* m(ä)n bökünki küntä bu ät’özimin yonlap muñadınçığ ulug iş küdök kılayın sansarlıg taloy ügüz içindä tar kämi bolayın, tugmak ölmäklig tagzinçdin taşgaru tartıp üntüräyin tep sakındı [R-M 613/ 13-23]

“Beden ise dayanıksız (ve) geçicidir, öze karşı faydasızlığı dolayısıyla kötü düşman gibi korkunçtur, iğrençliği (ve) kirliliği dolayısıyla (da) pis tezek yığını gibidir (/denir), *onun için* ben bugün bu vücudumu kullanarak fevkalade büyük (bir) iş yapayım, Samsära denizi içinde sal, gemi olayım, (kendimi) doğum (ve) ölüm girdabından dışarı çekip çıkartayım diye düşündü.”

¹¹⁰ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., 105.

3.3.6. Fiiller

Fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözcüklerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler.¹¹¹ Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0140.yorı- [Mz. 670 Ö/2] “yürü-, hareket et-”

0141.kör- [Mz. 670 Ö/4] “gör-”

0142.käl- [Mz. 670 Ö/22] “gel-”

0143.te- [Mz. 670 Ö/25] “de-, söyle-”

Aç Bars Hikâyesi:

0144.olor- [R-M 608/ 15] “otur-”

0145.änüklä- [R-M 609/ 18] “yavrula-”

0146.sakın- [R-M 611/22] “düşün-” vb.

3.3.6.1. Tasviri Birleşik Fiiller

Tasvir fiiller, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiillerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir –A, –I veya –(y)–Ip zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir.¹¹²

Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve tek bir oluş ve kılışı gösteren bu birleşik yapılarda, yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir. Bu türlü birleşiklere *tasvir fiilleri* denmesinin sebebi de budur: *anlayabil-, açiver-, açıliver-, işleyedur-, bakakal-, süregel-, düşeyaz-, olagit-* vb.¹¹³

Tasvir fiilleri, çekimli fiil olma dışında isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil yapısına girerek bir isim, sıfat veya zarf olarak da kullanılırlar.¹¹⁴ Tasvir fiilleri kendi içinde beş alt gruba ayrılır. Bunlar:

1. Yeterlik fiilleri,

2. Tezlik fiilleri,

¹¹¹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 527.

¹¹² Zeynep Kormaz, a.g.e., s. 811.

¹¹³ Zeynep Kormaz, a.y.

¹¹⁴ Zeynep Kormaz, a.y.

3. Süreklilik fiilleri,
4. Yaklaşma fiilleri ve
5. Uzaklaşma fiilleridir.

3.3.6.1.1. Yeterlik Fiilleri

Yeterlik fiilleri bir esas fiilin –(y)-A zarf-fiil eki üzerine *bil-* yardımcı fiilinin getirilmesiyle kurulur. Bu türlü birleşiklerde *bil-* yardımcı fiili; ya bir oluş ve kılışı gerçekleştirme güç ve yeterliğini, yani “yapabilme iktidarını”, yahut da bir oluş ve kılışın gerçekleşme olasılığının (imkân ve ihtimalinin) bulunduğunu gösterir.¹¹⁵

Örnekler:¹¹⁶

Türkiye Türkçesi:

Yarın size *gelebilirim*.

Senin için her şeyi *göze alabilirim*.

Aç Bars Hikâyesi:

0147.olarının arasında aglaıı ıakı m(a)has(a)tve tegin ol barsnıı açın torokın ämgäkin
tolgakın tetrü körüp tägrä tägzinip közin idi andıran *keřärü umatın* ür keç tetrü
körü turup ötrü kodup öñi yorıp bardılar [R-M 612/ 13-18]

“Onların arasında özellikle de Mahāsattve prens, o kaplanın açlığını, zayıflığını, acısını, ızdırabını tam (olarak) görüp etrafında dolaşıp gözünü hiç oradan *uzaklaştıramadan* uzun süre dikkatlice bakıp durup daha sonra (da bakmayı) bırakıp başka (tarafa) yürüyüp gittiler.”

3.3.6.1.2. Süreklilik Fiilleri

Süreklilik fiilleri, esas fiilin –(y)-A, –(y)-I veya –(y)-Ip zarf-fiil ekleri üzerine *dur-*, *gel-*, *kal-*, *gör-*, *koy-* (ko-) yardımcı fiillerinin getirilmesi ile oluşturulur. Yardımcı fiilin esas fiile kattığı anlam inceliği ve iki ayrı fiil şeklinin birleşme biçimine göre, bir oluş ve kılışın belirli bir zaman içinde yapıladurma, bir zamandan beri yapılagelme veya belirli bir durumda kalakalma gibi birtakım işlev ayrılıkları söz konusudur.¹¹⁷

Örnekler:

¹¹⁵ Zeynep Kormaz, a.g.e., s. 812.

¹¹⁶ *Çaştani Bey Hikâyesinde* böyle bir yeterlik yapısına rastlanmamıştır. Metinde *u-* fiili bağımsız olarak “başarmak” anlamında kullanılmıştır.

¹¹⁷ Zeynep Kormaz, a.g.e., s. 820-821.

Türkiye Türkçesi:

Sen eve *gidedur*, ben bir markete uğrayayım.

Yıllar sonra onu görünce şaşkınlıktan *donakaldım*.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0148.üç bädük közläri ot öñlüg saçı arkasında yadılı turup tamturmış yula yalını tæg közi karakı yalınayu *tægzinü turur* [Mz. 670 A/31-34]

“Üç büyük gözleri, ateş renkli saçı arkasında yayılarak durup meşale ışığı gibi gözü parıldayarak *dönüp durur*.”

0149.ança *sözläyü turur* ärkän anıñ arasında ç(a)ştane eligkä yakın bälñ tæg yavlak ün yanku tæg äşitildi [U 452 Ö/6-9]

“O şekilde *konuşup durur* iken o esnada Hükümdar Çaştani’ye (bir yerleden) korkunç (ve) kötü (bir) ses yankı gibi geldi.”

Aç Bars Hikâyesi:

0150.azk(1)ya öñrä *yoryu turzunlar* m(ä)n una basa yetdim [R-M 615/ 13-15]

“Azıcık ileri doğru *yürüye dursunlar* ben hemen sonra yetişirim.”

3.4. Cümlelerin Temel Öğeleri: Özne, Yüklem ve Nesne

Yukarıda kısaca yapılarına ve işlevlerine göre tasnif edilen cümlelere Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* öykülerinden örnekler verilmiştir. Aşağıda cümleyi oluşturan ana öğelerden özne, yüklem ve nesne ile ilgili bilgiler ile yine Eski Uygurca metinlerden örneklerle sunulmuştur.

3.4.1. Özne

Özne, bir cümlede yüklem eylemini yapan şahıs ya da şey veya hakkında bir iddiada bulunulan bir kişi, şey ya da olgudur.¹¹⁸ İsim ve isim soylu sözcükler, iyelik eki alan dönüşlülük zamirleri cümlede yalın hâlde özne görevi alabilmektedir. Zamirler de cümle içerisinde açık biçimde ya da yüklem sonundaki eklerle özne görevinde kullanılan sözcük türleridir.¹¹⁹ Aşağıda incelenen metinlerden alınan örneklerde özne ögesi eğik olarak gösterilmektedir:

¹¹⁸ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 5.

¹¹⁹ Şinasi Tekin, a.g.e., s. 101.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0151.ötrü ol yäklär ç(a)ştane eligig körüp sıñırgälir osuglug kılınıp tågirmiläyü avlap
inçä tep tedilär [Mz. 670 Ö/18-20] (Kişi)

“Sonra o şeytanlar Hükümdar Çaştani’yi görünce (onu) yutacak gibi hazırlanıp
(onun) etrafını sararak şöyle söylediler.”

0152.birök bizni ölürsär s(ä)n ymä nän sänij balıktaki ig toga ketgüsi yok [Mz. 670
A/20-22] (Durum)

“Şayet bizi öldürsen dahi asla senin şehrindeki hastalık (ve) derdin gideceği yok.”

Aç Bars Hikâyesi:

0153.bu savıg äşidip kiçigi inisi inçä tep tedi [R-M 618/ 22-23] (Kişi)

“Bu sözü işitince küçük kardeşi şöyle söyledi.”

0154.y(i)ti kınıg ögrünçlüg äsirkänçsiz ıdok köñülünüz üzä ät’özünüzni ıdalap
ämğäktin tartmaklıg buyanıñız yetinçsiz tiñir [R-M 617/ 21-22; 618/ 1-2] (Durum)

“Cesur, kuvvetli sevinçli, cömert (ve) kutsal gönlünüz ile bedeninizi feda edip
eziyetten kurtarma sevabınız ulaşılmazdır.”

Yapı bakımından yine basit veya birleşik olabilen öznenin; isim, zamir, zarf, isim-fiil
ya da söz öbeği olması mümkündür.¹²⁰ Eski Uygurca örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0155.yäklär inçä tep tedilär [Mz. 784 A/10-11] (Basit)

“Şeytanlar şöyle söylediler.”

0156.anta ötrü yertinçü yer suv täprämişin körüp maitre bodis(a)t(a)v vasumaitre
bodis(a)t(a)v birlä kök kalık yolınça yorıy k(ä)ltilär. [U 452 Ö/18-21] (Birleşik)

“Ondan sonra yeryüzü(nün) sallandığını görünce Maitreya Bodhisattva, Vasumitra
Bodhisattva ile beraber gökyüzü yolundan yürüyerek geldiler.”

Aç Bars Hikâyesi:

0157.bu savıñ bası soñınta m(a)has(a)tve tegin inçä tep tedi [R-M 611/ 10-11] (Basit)

¹²⁰ Richard E. Chandler ve Alden R. Hefler, a.g.e., s. 6.

“Bu sözün sonrasında Mahāsattva prens şöyle söyledi.”

Türkçede özne her zaman cümle içerisinde açıkça ifade edilmeyebilir. Eğer özne açıksa bu genellikle bir tür sözcük öbeği şeklindedir. Bu basit (tek bir zamir) ya da birleşik olabilir.¹²¹ Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0158.ol rakşas barıp ädgü yumşak savlar sözlöp ärüş üküş tınlıglarıg ölüür [Mz. 775
Ö/1-2] (Özne açıkça belirtilmiş)

“O şeytan gidip iyi (ve) yumuşak sözler söyleyerek çok sayıda canlıları öldürür.”

0159.bu mänin y(i)ti kılıcımın körüñlär [Mz. 670 Ö/28-29] (Özne açıkça ifade edilmeyen
“siz” kişi zamiri)

“Bu benim keskin kılıcımı görün.”

Aç Bars Hikâyesi:

0160.elig bæg bu savıg äşidip ulug tınıp inçä tep tedi [R-M 623/ 8-9] (Özne açıkça
belirtilmiş.)

“Hükümdar bu sözü işitince derin bir nefes alıp şöyle söyledi.”

0161.ulıyu sıgıtau inçä tep teñilär [R-M 619/ 21-22] (Özne açıkça ifade edilmeyen “onlar”
kişi zamiridir.)

“Feryat edip (acıyla) haykırarak şöyle söylediler.”

3.4.1.1. Özne Tamamlayıcısı Olarak Kişi Zamirleri

Bağlayıcı bir cümlenin tamamlayıcı öznesi, bir kişi zamiri olduğunda kişi belirticisi öznenin ziyade, bu zamirle uyumludur (örneğin, Türkiye Türkçesinde: Zeynep *ben-im*).¹²² Yapı bakımından bu gibi bir kullanımın aynısını göremesek de benzer biçimlerle Eski Uygurca örnek metinlerde de karşılaşılmaktadır:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0162.ärtiñü katıglanmakl(ı)g bilgä biligkä tükällig 53ağız yer ärkligi ç(a)ştane elig
bæg m(ä)n ärür m(ä)n [Mz. 784 Ö/5-7]

¹²¹ Ashl Göksel ve Celia Kerslake, a.g.e., s. 115.

¹²² Ashl Göksel ve Celia Kerslake, a.g.e., s. 122.

“Son derece azimli, ilim ve irfana sahip, yeryüzü hâkimi *Hükümdar Çaştani Bey'im ben.*”

3.4.2. Yükleme

Yüklem, öznenin dâhil olduğu bir olayı, süreci ya da durumu ifade eder.¹²³ Yüklem unsuru, cümlenin çekirdeğini oluşturup çekimli şekliyle oluş ve kılışı hüküm hâlinde ifade etmesi demektir. Çekimsiz fiil, soyut olarak oluş ve kılışı ifade ettiği hâlde, çekimli fiil oluş ve kılışı bir şahsa, bir şekle ve bir zamana bağlayarak hüküm ifade eder. Cümlenin diğer unsurları ise cümleyi çeşitli yönlerden tamamlayan unsurlardır.¹²⁴ Örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0163.m(ä)n ol rakşaska *sanl(ı)g m(ä)n* [Mz. 775 Ö/4- 5]

“Ben o şeytana *tabiyim.*”

0164.ol rakşas barıp ädgü yumşak savlar sözlöp ärüş üküş tınlıglarig *ölürür* [Mz. 775 Ö/1- 2]

“O şeytan gidip iyi (ve) yumuşak sözler söyleyerek çok sayıda canlıları *öldürür.*”

Aç Bars Hikâyesi:

0165.anda munda inaru bärü yoriyu bir ulug kamışlıg bärk arıgka kirip ötrü anda tıngalı *olordılar* [R-M 608/ 12-15]

“Orada burada ileri geri yürürken bir büyük sazlık sık ormana girip sonra (da) orada dinlenmek için oturdular.”

0166.mäniñ idi korkınçım ayınçım yok [R-M 609/ 8]

“Benim hiç korkum (ve) endişem yok.”

İsim cümleleri, yüklemi açıkça bir fiil içermeyen ya da filleri, ek fiilin türlerinden oluşan cümlelerdir.¹²⁵ Bu tarz yüklemlere de isim soylu yüklem denir.¹²⁶ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Kadın *polis.*

¹²³ Aslı Göksel ve Celia Kerslake, a.g.e., s. 109.

¹²⁴ Kemal Eraslan, a.g.e., s. 517.

¹²⁵ Aslı Göksel ve Celia Kerslake, a.g.e., s. 110.

¹²⁶ Bu tür yüklemler cümlelerde fiil düştüğü için cümleyi kısaltma grubu kabul etmek de mümkündür. Ayrıntılı bilgi için Bk. Kemal Eraslan, a.g.e., s. 518.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0167.birök bizni ölürser s(ä)n ymä näñ säniñ balıktakı ig toga ketgüsi yok [Mz. 670 A/20-

22]

“Şayet bizi öldürsen dahi asla [senin şehrindeki hastalık (ve) derdin] gideceği yok.”

Aç Bars Hikâyesi:

0168.anı üçün tągimlig ol [R-M 614/ 13]

“Onun için/ ondan dolayı /o nedenle (bu) uygundur.”

Tekrar etmeyen, şimdiki zamana ait olan veya kiplik ifadelerin belirgin bir ek fiili yoktur. Geçmiş zaman ya da ek fiil/yardımcı fiil ile çekimlenir.¹²⁷ Örnekler:

Türkiye Türkçesi:

Kadın polis-ti.

Selin park-ta-y-mış.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0169.kayusı küçlüg ärmiş biz [Mz. 784 Ö/13]

“Hangimiz güçlü imişiz?”

0170.bu b(a)ḍrak(a)lpdakı beş yüz bodis(a)t(a)vlar barça muntada öñrä burhan kutın bulup sansardın ozguçılar ärdi [U 452 Ö/35, 36]; [U 452 A/1]

“Bu Bhadrakalpa¹²⁸ içindeki beş yüz bodhisattvaların hepsi bundan önce Buda saadetini bulup Samsāra’dan kurtulmuş olanlardı.”

Aç Bars Hikâyesi:

0171.koptın sıñar yagısız yavlaksız ärti [R-M 607/ 18-19]

“Her taraftan düşmansız⁽²⁾ idi.”

0172.kiçiği oglum kanta ärmiş [R-M 624/ 15]

“Küçük oğlum nerede imiş.”

¹²⁷ Aslı Göksel ve Celia Kerslake, a.y.

¹²⁸ İçinde yaşanan zaman; içinde 1000 tane Buda olan bu yüzden iyi zaman dilimi olarak anılan *kalpa* Bk. Elmalı 2016: s. 325.

3.4.3. Nesne

Nesne, çekimli fiillerde ifade edilen hareketten doğrudan doğruya etkilenen unsurdur.¹²⁹ Muharrem Ergin'in ifadesiye, "Nesne, fiilin tesir ettiği nesneyi, şahsı, şeyi karşılayan cümle unsurudur."¹³⁰ Nesneyi *yapmak* ifade eden geçişli fiiller alır; *olmak* ifade edenler geçişsiz fiiller nesne almazlar çünkü fiilde belirtilen oluş faile yönelir. Nesne, kelime, kelime grubu veya birleşik cümlelerde yardımcı cümle hâlinde bir cümle olabilir.¹³¹ Nesne belirtili ve belirtili nesne olmak üzere iki türdür.¹³²

3.4.3.1. Belirtili Nesne

Belirtme durumu eki taşıyan nesneler *belirtili nesne*dir ve bilinen bir varlığı karşılar. Belirtili nesnenin cümle içindeki yeri değişkendir. Belirtme durumu eki, nesneye sadece belirlilik değil aynı zamanda söz dizimi içindeki yeri bakımından bağımsızlık da kazandırır.¹³³ Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0173.anıñ arasın̄ta sansız üküş yäklärig kördi [Mz. 670 Ö/ 4]

"O (yolların) arasında sayısız, çok şeytanları gördü."

0174.ol ymä yäklär yalñokların̄ atın yep kanın içip bagarsukların̄ at'özläriñe yörgäyürlär ärdi [Mz. 670 Ö/ 5-7]

"O şeytanlar insanların etini yiyip kanını içip bağırsaklarını bedenlerine sarıyorlardı."

0175.tärkin munı sançınlar bıçınlar [Mz. 670 A/ 7-8]

"Derhal bunu mızraklayın, biçin!"

Aç Bars Hikâyesi:

0176.törttin sınar yer oronug iymiş basmış [R-M 607/ 14-15]

"Dört tarafta(ki) yer(ler)i(2) (kendine) tabi kılmış."

0177.kamag bodunun karasın asmış üklitmiş [R-M 607/ 17-18]

"Bütün halkı(2) artırmış, çoğaltmış."

¹²⁹ Kemal Eraslan, a.g.e., s. 520.

¹³⁰ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 2009), s. 399.

¹³¹ Nesne görevindeki yardımcı cümlelerin ana cümle ile ilgisini kuran bağlayıcıların özellikleri için bkz. Şinasi Tekin, a.g.m. 40-41.

¹³² Kemal Eraslan, a.g.e., s. 520.

¹³³ Leyla Karahan, a.g.e., s. 25-26.

0178.apam birök bu ät'özümün tişär m(ä)n ötrü ülgüsüz sansız mün kağaglarığ
kartığ bāzig yiriñig kanıg igig agrıgıg korkınçığ ayınçığ, barçanı tıtmış
ıdalamış bolur m(ä)n [R-M 614/ 1-6]

“Şayet bu bedenimi feda edersem sonrasında *sayısız günahları, yarayı, irini, kanı, hastalığı, korkuyu (ve) sıkıntıyı, her şeyi* terk etmiş olurum.”

3.4.3.2. Belirtisiz Nesne

Belirtisiz nesne, belirtme durumu eki taşımayan, yalın hâlde bulunan nesnedir; genel bir varlığı, bir türü karşılar. Belirtisiz nesne ile yüklem arasında daimî bir ilişki vardır. Bu sebeple yüklemle belirtisiz nesne arasına *da/de, dahi, bile* gibi kuvvetlendirme edatları ve soru eki dışında genellikle başka bir öge giremez.¹³⁴ Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0179.amtı biziñ isig özümüzkä ädgü köñül turgurup *umug inag* bolgıl [Mz. 670 A/22-24]

“Şimdi bizim canımıza merhametli gönül ortaya çıkıp (bize) *umut* ol.”

Aç Bars Hikâyesi:

0180.anı üçün m(ä)n bökünki küntä bu ät'özimin yonlap *munadınçığ ulug iş küğök*
kılayın [R-M 613/ 18-20]

“Onun için ben bugün bu vücudumu harcayıp *fevkalade büyük (bir) iş* yapayım.”

3.5. Örnek Cümle İncelemeleri

Cümleler yüklemlerine göre isim ve fiil cümlesi olmak üzere iki grupta toplanmaktadır.¹³⁵ Çalışmanın bu bölümünde Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinden seçilen isim ve fiil cümlelerinin incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme yapılırken cümleler öncelikle öğelerine ayrılmış, daha sonra her öge içerisindeki sözcük grupları ayrıca verilmiştir. Toplamda yirmi yedi cümle incelemesi yapılmıştır. Bu yirmi yedi cümlenin beş tanesi isim cümlesi, yirmi iki tanesi ise fiil cümlesidir.

3.5.1. İsim Cümleleri

Yüklemi isim ya da isim grubu olan cümlelerdir. Eski Uygurca metinlerden örnekler aşağıdaki gibidir:

¹³⁴ Leyla Karahan, a.y.

¹³⁵ Eski Uygur Türkçesi örneklerindeki isim cümlesi ve fiil cümlesinin farklı kuruluşları için bkz. Şinasi Tekin, a.g.e., s. 101-102.

Çaştani Bey Hikâyesi:

0181. *ulug elig / bu ok sāniñ balıkıñta / kün̄tin yıñak / bir ulug bādük sōğüt / bar* [Mz.

670 A/28-30]

“Ulu hükümdar, tam bu senin şehrinde, güney tarafta bir ulu söğüt (ağacı) var.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ulug elig</i>	Ünlem (Cümle Dışı Öğeler)
<i>bu ok sāniñ balıkıñta</i>	Dolaylı Tümleç
<i>kün̄tin yıñak</i>	Dolaylı Tümleç
<i>bir ulug bādük sōğüt</i>	Özne
<i>bar</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>ulug (sf) elig (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>bu (sf) ok (derece. sf) sāniñ (i) balıkıñta (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>sāniñ (ty) balıkıñta (tn)</i>	İsim Tamlaması
<i>kün̄tin (i) yıñak (i)</i>	İsim Tamlaması (Ayrılma Grubu Biçiminde)
<i>bir (sf) ulug (sf) bādük (sf) sōğüt (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>ulug (i) bādük (i)</i>	Tekrar Grubu

Çaştani Bey Hikâyesi:

0182. *ulug elig / munta inaru / iki ārtiñü yavlak rakşaslar / bar* [Mz. 784 A/11-12]

“Ulu hükümdar, buradan öte(de) iki (tane) son derece kötü şeytan var.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ulug elig</i>	Ünlem (Cümle dışı öğeler)
<i>munta inaru</i>	Zarf Tümlecisi
<i>iki ārtiñü yavlak rakşaslar</i>	Özne

bar

Yüklem

b) Sözcük Grupları

ulug (sf) elig(i)

Sıfat Tamlaması

munta (i) inaru (z)

İsim Tamlaması (Ayrılma Grubu
Biçiminde)

iki (sf) ärtiñü (derece. sf) yavlak (sf)

Sıfat Tamlaması

rakşaslar (i)

Aç Bars Hikâyesi:

0183.mäniñ idi korkınçım ayınçım/ yok [R-M 609/ 8]

“Benim hiç korkum (ve) endişem yok.”

a) Cümlelerin Öğeleri

mäniñ idi korkınçım ayınçım

Özne

yok

Yüklem

b) Sözcük Grupları

mäniñ (ty) idi korkınçım ayınçım (tn)

İsim Tamlaması

idi (derece. sf) korkınçım (i) ayınçım (i)

Sıfat Tamlaması

korkınçım (i) ayınçım (i)

Tekrar Grubu

Aç Bars Hikâyesi:

0184.bu ärsär / arjilar turguluk oron ol [R-M 609/ 7]

“Buysa evliyaların bulunduğu yerdir.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>bu ärsär</i>	Zarf Tümleci
<i>arjilar turguluk oron ol</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>bu (ö) ärsär (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>arjilar turguluk (s.-f) oron (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>arjilar (ö) turguluk (y)</i>	Sıfat-Fiil Grubu

Çaştani Bey Hikâyesi:

0185.birök/ bizni ölürsär s(ä)n ymä / näñ / säniñ balıktakı ig toga ketgüsi / yok [Mz.

670 A/20-22]

“Şayet, bizi öldürsen de asla senin şehrindeki hastalık (ve) derdin gideceği yok.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>birök</i>	Cümle Dışı Unsur
<i>bizni ölürsär s(ä)n ymä</i>	Zarf Tümleci
<i>näñ</i>	Zarf Tümleci
<i>säniñ balıktakı ig toga ketgüsi</i>	Özne
<i>yok</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>bizni ölürsär s(ä)n (zf) ymä (e)</i>	Edat Grubu
<i>bizni (b.-li nesne) ölürsär s(ä)n (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>säniñ (ty) balıktakı ig toga ketgüsi (tn)</i>	İsim Tamlaması
<i>balıktakı (sf) ig (i) toga (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>ig (i) toga (i)</i>	Tekrar Grubu

3.5.2. Fiil Cümleleri

Yüklemi çekimli ya da birleşik fiil olan cümlelerdir. Eski Uygurca metinlerden örnekler:

Çaştani Bey Hikâyesi:

0186.yäklär / inçä tep / tedilär [Mz. 784 A/10-11]

“Şeytanlar şöyle diye söylediler.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>yäklär</i>	Özne
<i>inçä tep</i>	Zarf Tümleci
<i>tedilär</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>inçä (z) tep (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
-------------------------	-----------------

Çaştani Bey Hikâyesi:

0187.näçüklädi / mäniñ balıkımtakı uluşumtakı ig toga / ketmüz [Mz. 670 A/26-27]

“Niçin benim şehrimdeki (ve) memleketimdeki hastalık (ve) dert gitmiyor?”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>näçüklädi</i>	Soru Sözcüğü
<i>mäniñ balıkımtakı uluşumtakı ig toga</i>	Özne
<i>ketmüz</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>mäniñ balıkımtakı uluşumtakı (sf) ig toga (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>mäniñ (i) balıkımtakı (i) uluşumtakı (i)</i>	İsim Tamlaması
<i>ig (i) toga (i)</i>	Tekrar Grubu

Aç Bars Hikâyesi:

0188. *ikintisi tegin / inçä tep / tedi* [R-M 608/ 22-23]

“İkinci prens şöyle diye söyledi.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ikintisi tegin</i>	Özne
<i>inçä tep</i>	Zarf Tümleci
<i>tedi</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>ikintisi (sf) tegin (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>inçä (z) tep (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu

Aç Bars Hikâyesi:

0189. *ol aç bars ymä änuükläp / yeti kün / ärtmiş ärti* [R-M 609/ 17-18]

“O aç kaplan da yavrulayalı yedi gün geçmişti.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ol aç bars ymä änuükläp</i>	Zarf Tümleci
<i>yeti kün</i>	Özne
<i>ärtmiş ärti</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>ol aç bars (ö) ymä (e) änuükläp (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>ol (sf) aç (sf) bars (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>yeti (sf) kün (i)</i>	Sıfat Tamlaması

Çaştani Bey Hikâyesi:

0190.burhan kutıl(ı)g küsüşintä / ançak(ı)ya ymä tınmadın / kılguluk işiñä / aroksuz
köñülin / arıtı / armadı [U 452 A/8-10]

“Buda saadeti arzusunda, azıcık bile dinlenmeden, yapacağı işine, yorgunluk
bilmez gönlü ile (sarılarak) asla gücünü yitirmedi.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>burhan kutıl(ı)g küsüşintä</i>	Dolaylı Tümleç
<i>ançak(ı)ya ymä tınmadın</i>	Zarf Tümleci
<i>kılguluk işiñä</i>	Dolaylı Tümleç
<i>aroksuz köñülin</i>	Zarf Tümleci
<i>arıtı</i>	Zarf Tümleci
<i>armadı</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>burhan kutıl(ı)g (ty) küsüşintä (tn)</i>	İsim Tamlaması
<i>burhan (ty) kutıl(ı)g (tn)</i>	İsim Tamlaması
<i>ançak(ı)ya (z) ymä (e) tınmadın (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>kılguluk (s.-f) işiñä (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>aroksuz (sf) köñülin (i)</i>	Sıfat Tamlaması

Çaştani Bey Hikâyesi:

0191.balıkdaki yavız ırü b(ä)lgülär barça kalısız yitlinip barıp/ yäklärniñ korkgu täg
y(a)vlak ünläri/ ymä/ äşidilmädi [U 451 Ö/1-4]

“Şehirdeki kötü işaretler tamamen kaybolup gidince şeytanların dehşet gibi fena
sesleri (çıgıllıkları) (bir daha) işitilmedi.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>balıkdaki yavız ırü b(ä)lgülär barça kalısız yitlinip</i>	Zarf Tümleci
<i>barıp</i>	
<i>yäklärniñ korkgu täg y(a)vlak ünläri</i>	Özne
<i>yämä</i>	Bağlaç

äşidilmädi

Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>balıkdaki yavız ırü b(ä)lgülär (ö) barça kalısız (z)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>yitlinip barıp (y)</i>	
<i>balıkdaki (sf) yavız ırü b(ä)lgülär (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>ırü (i) b(ä)lgü (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>barça (i) kalısız (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>yitlinip (zf) barıp (zf)</i>	Tekrar Grubu
<i>yäklärniñ (ty) korkgu täg y(a)vlak ünläri (tn)</i>	İsim Tamlaması
<i>korkgu (i) täg (e) y(a)vlak (sf) ünläri (i)</i>	Edat Grubu
<i>y(a)vlak (sf) ünläri (i)</i>	Sıfat Tamlaması

Çaştani Bey Hikâyesi:

0192.sizlärkä/ bu balıkka kirgülük küç küsün/ kim/ berdi [Mz. 670 Ö/27-28]

“Sizlere bu şehre girme gücünü (ve) kuvvetini kim verdi?”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>sizlärkä</i>	Dolaylı Tümleç
<i>bu balıkka kirgülük küç küsün</i>	Belirtili Nesne
<i>kim</i>	Soru Sözcüğü
<i>berdi</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>bu balıkka kirgülük (s.-f) küç küsün (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>bu balıkka (dt) kirgülük (y)</i>	Sıfat-Fiil Grubu
<i>bu (sf) balıkka (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>küç (i) küsün (i)</i>	Tekrar Grubu

Aç Bars Hikâyesi:

0193.ança yorıyu/ yañı änüklämiş bir tişi barşıg/ körtılär [R-M 609/ 16-17]

“Öylece yürürken yeni yavrulamış bir dişi kaplanı gördüler.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ança yorıy</i>	Zarf Tümleci
<i>yañı änüklämiş bir tişi barşıg</i>	Belirtili Nesne
<i>körtılär</i>	Yüklem (Özne: onlar)

b) Sözcük Grupları

<i>ança (z) yorıy (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>yañı änüklämiş (s.-f) bir tişi barşıg (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>yañı (z) änüklämiş (y)</i>	Sıfat-Fiil Grubu
<i>bir (sf) tişi (sf) barş (i)</i>	Sıfat Tamlaması

Aç Bars Hikâyesi:

0194.mäniñ bökünki kün ärtiñü korkgum bälirlägüm / kälir [R-M 608/ 18-19]

“Benim şimdi şiddetli korkum ortaya çıkıyor (aşırı korkuyorum).”¹³⁶

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>mäniñ bökünki kün ärtiñü korkgum bälirlägüm</i>	Özne
<i>kälir</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>mäniñ (ty) bökünki kün ärtiñü korkgum bälirlägüm (tn)</i>	İsim Tamlaması
<i>bökünki (sf) kün (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>ärtiñü (derece sf.) korkgum (i) bälirlägüm (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>korkgu (i) bälirlägu (i)</i>	Tekrar Grubu

¹³⁶ Harf. Benim bugünkü gün çok fazla korkum, endişem geliyor.

Aç Bars Hikâyesi:

0195. *kaçan / barş üskintä tägdüktä ötrü / ol üdün / bu ağır ulug yagız yer / altı törlüğün / täprädi / kabşadı* [R-M 616/ 23 ; 617/ 1-2]

“Kaplanın (tam) önüne ulaştıktan sonra,¹³⁷ o zaman, bu yüce yağız yer, altı türlü titredi, sallandı.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>kaçan</i>	Cümle Başı Bağlacı
<i>barş üskintä tägdüktä ötrü</i>	Zarf Tümleci
<i>ol üdün</i>	Zarf Tümleci
<i>bu ağır ulug yagız yer</i>	Özne
<i>altı törlüğün</i>	Zarf Tümleci
<i>täprädi</i>	Yüklem ₁
<i>kabşadı</i>	Yüklem ₂

b) Sözcük Grupları

<i>barş üskintä tägdüktä (z) ötrü (e)</i>	Edat Grubu
<i>barş üskintä (dt) tägdüktä (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>barş (i) üski (i)</i>	İsim Tamlaması
<i>ol (sf) üdün (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>bu (sf) ağır (sf) ulug (sf) yagız (sf) yer (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>ağır (i) ulug (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>altı (sf) törlüg (i)</i>	Sıfat Tamlaması

Çaştani Bey Hikâyesi:

0196. *ol ymä yäklär / yalḡoklarınḡ ätin yep kanın içip / bagarsukların / ät'özlärinḡ / yörgäyürlär ärdi* [Mz. 670 Ö/5-7]

“Ve o şeytanlar, insanların etini yiyip kanını içerek bağırsaklarını bedenlerine sarıyorlardı.”

¹³⁷ Harf. Ne zaman kaplanın tam önüne ulaştıktan sonra...

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ol ymä yäklär</i>	Özne
<i>yalhoklarnıñ ätin yep kanın içip</i>	Zarf Tümleci
<i>bagarsukların</i>	Belirtili Nesne
<i>ät'özlärinä</i>	Dolaylı Tümleç
<i>yörgäyürlär ärdi</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>ol (sf) ymä (e) yäklär (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>yalhoklarnıñ ätin (b.-li n) yep (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>[yalhoklarnıñ] kanın (b. -li n) içip (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>yalhoklarnıñ (ty) ätin (tn)</i>	İsim Tamlaması
<i>[yalhoklarnıñ] (ty) kanın (tn)</i>	İsim Tamlaması

Çaştani Bey Hikâyesi:

*0197.ötrü / ol yäklär / ç(a)ştane eligig körüp / siñirgäli osuglug kılınıp / tägirmiläyü
avlap / inçä tep / tedilär* [Mz. 670 Ö/18-20]

“Sonra, o şeytanlar, Hükümdar Çaştani’yi görünce (onu) yutacak gibi hazırlanıp (onun) etrafını sararak şöyle diye söylediler.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ötrü</i>	Cümle Başı Bağlacı
<i>ol yäklär</i>	Özne
<i>ç(a)ştane eligig körüp</i>	Zarf Tümleci
<i>siñirgäli osuglug kılınıp</i>	Zarf Tümleci
<i>tägirmiläyü avlap</i>	Zarf Tümleci
<i>inçä tep</i>	Zarf Tümleci
<i>tedilär</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>ol (sf) yäklär (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>ç(a)ştane eligig (ö) körüp (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>ç(a)ştane (i) elig (i)</i>	Unvan Grubu
<i>siñirgäli¹³⁸ osuglug (zt) kılınıp (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>siñirgäli (s.-f) osuglug (e)</i>	Edat Grubu
<i>inçä (z) tep (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu

Çaştani Bey Hikâyesi:

0198.nägülük/ k(ä)ntü özün ök/ biziñ üstün altın tag tişim(i)zkä/ yokı bolgalı/ kältiñ

[Mz. 670 Ö/20-22]

“Niçin bizzat kendin, bizim üstü ve altı dağ (gibi olan) dişimize artık olmak için geldin?”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>nägülük</i>	Soru Sözcüğü
<i>k(ä)ntü özün ök</i>	Özne
<i>biziñ üstün altın tag tişim(i)zkä</i>	Dolaylı Tümleç
<i>yokı bolgalı</i>	Zarf Tümleci
<i>kältiñ</i>	Yüklem (Özne: sen)

b) Sözcük Grupları

<i>k(ä)ntü (i) özün (i) ök (e)</i>	Edat Grubu
<i>k(ä)ntü (ty) özün (tn)</i>	İsim Tamlaması

¹³⁸ siñir-gäli (yakın gelecek zaman eki), ayrıntılı bilgi için Bk. Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, (Leiden-Boston: Brill, 2004) s. 271.

<i>biziñ (ty) üstün altın tag tişim(i)z (tn)</i>	İsim Tamlaması
<i>üstün (i) altın(i) tag (i) tiş (i)</i>	İsim Tamlaması
<i>yokı (ö) bolgalı (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu

Çaştani Bey Hikâyesi:

0199.katıg köñül öritip / korkunçsuz ayınçsız köñülin/ sizlärni birlä süñüşgäli/ kälyük
m(ä)n [Mz. 784 Ö/8-10]

“Sert yüreğimi büyütüp korkusuz (ve) kaygısız (bir) gönülle sizlerle savaşmaya geldim.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>katıg köñül öritip</i>	Zarf Tümleci
<i>korkunçsuz ayınçsız köñülin</i>	Zarf Tümleci
<i>sizlärni birlä süñüşgäli</i>	Zarf Tümleci
<i>kälyük - m(ä)n</i>	Yüklem (Özne: ben)

b) Sözcük Grupları

<i>katıg köñül (ö) öritip (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>katıg (sf) köñül (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>korkunçsuz (sf) ayınçsız (sf) köñül (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>korkunçsuz (i) ayınçsız (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>sizlärni birlä (zt) süñüşgäli (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>sizlärni (i) birlä (e)</i>	Edat Grubu

Aç Bars Hikâyesi:

0200.ol üç tegitlär/ hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli/ ačaları elig bägkä ötüñip/ ayıtip
kaltılar [R-M 608/ 10-12]

“O üç prens çiçek (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara ricada bulunarak sordular.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ol üç tegitlär</i>	Özne
<i>hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli</i>	Zarf Tümleci

aṭaları elig bāgkā ötünüp
ayıtıp kaltılar

Zarf Tümleci
Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>ol (sf) üç (sf) tegitlär (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>hua çäçäk tüş yemiş (ö) ävdigäli (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>hua (i) çäçäk (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>tüş (i) yemiş (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>aṭaları elig bāgkā (dt) ötünüp (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>elig (i) bāg (i)</i>	Unvan Grubu
<i>ayıtıp kaltılar</i>	Tasviri Birleşik Fiil

Aç Bars Hikâyesi:

0201.ol üdün/ bu üç teginlär/ öz öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip/ ötrü
örü turup/ ol arıg içintä/ takı içgärü/ kirtilär [R-M 609/ 12-15]

“O zaman, bu üç prens bizzat kendi akıllarındaki düşündükleri sözleri konuşup daha sonra (da) kalkıp o orman içinde daha (da) içeri girdiler.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ol üdün</i>	Zarf Tümleci
<i>bu üç teginlär</i>	Özne
<i>öz öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip</i>	Zarf Tümleci
<i>ötrü örü turup</i>	Zarf Tümleci
<i>ol arıg içintä</i>	Dolaylı Tümleç
<i>takı içgärü</i>	Zarf Tümleci
<i>kirtilär</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>ol (sf) üdün (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>bu (sf) üç (sf) teginlär (i)</i>	Sıfat Tamlaması

<i>öz öz köñüllärintäki sakınmış savların (n) sözläşip</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>(y)</i>	
<i>öz öz köñüllärintäki sakınmış (s.-f) savlar (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>öz öz köñüllärintäki (dt) sakınmış (y)</i>	Sıfat-Fiil Grubu
<i>öz (i) öz(i) köñüllärintäki (i)</i>	İsim Tamlaması
<i>öz (i) öz (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>örü turup</i>	Tasviri Birleşik Fiil
<i>ol (sf) arıg (i)</i>	Sıfat Tamlaması

Aç Bars Hikâyesi:

0202.ötrü/ ol üdün/ m(a)has(a)tve bodis(a)t(a)v / yorıyu/ inçä tep/ sakındı [R-M 612/ 18-

20]

“Sonra, o zaman Mahāsattva Bodhisattva yürüyerek şöyle düşündü.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ötrü</i>	Cümle Başı Bağlacı
<i>ol üdün</i>	Zarf Tümleci
<i>m(a)has(a)tve bodis(a)t(a)v</i>	Özne
<i>yorıyu</i>	Zarf Tümleci
<i>inçä tep</i>	Zarf Tümleci
<i>sakındı</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>ol (sf) üdün (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>m(a)has(a)tve (i) bodis(a)t(a)v (i)</i>	Unvan Grubu
<i>inçä (z) tep (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu

Çaştani Bey Hikâyesi:

0203.tärkin/ muni/ sançıñlar/ bıçıñlar [Mz. 670 A/7-8]

“Derhal bunu mızraklayın, biçin!”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>tärkin</i>	Zarf Tümleci
<i>muni</i>	Belirtili Nesne
<i>sançıñlar</i>	Yüklem ₁
<i>bıçıñlar</i>	Yüklem ₂

Çaştani Bey Hikâyesi:

0204.*kınığ köñüllüg arvışın sıdşadan kılıp/ köñülin yüräkin/ buyan ädgü kılınçka/ üklitdi/ aştı* [U 452 A/5-8]

“Cesur (korkusuz) düşünceli efsunlarla (dua) güçler kazanıp gönlünü, yüreğini sevap (ve) iyi davranışa yöneltti,¹³⁹ yükseltti.”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>kınığ köñüllüg arvışın sıdşadan kılıp</i>	Zarf Tümleci
<i>köñülin yüräkin</i>	Belirtili Nesne
<i>buyan ädgü kılınçka</i>	Dolaylı Tümleç
<i>üklitdi</i>	Yüklem ₁
<i>aştı</i>	Yüklem ₂

b) Sözcük Grupları

<i>kınığ köñüllüg arvışın (zt) sıdşadan (ö)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>kılıp (y)</i>	
<i>kınığ (sf) köñüllüg (sf) arvış (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>köñül (i) yüräk (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>buyan (i) ädgü kılınç (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>ädgü (sf) kılınç (i)</i>	Sıfat Tamlaması

Aç Bars Hikâyesi:

0205.*üküşkä/ ayatmış/ agırlatmış* [R-M 607/ 15-16]

¹³⁹ Harf. ...çoğalttı.

“Çok(lar)ına hürmet ettirmiş, saydırtmış”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>ükküşkä</i>	Dolaylı Tümleç
<i>ayatmış</i>	Yüklem ₁
<i>agırlatmış</i>	Yüklem ₂

Aç Bars Hikâyesi:

0206.kök kalıktın/ t(ä)ñriđäm yıd yıpar hua çäçäklär/ tüşdi/ yagdı [R-M 617/ 9-11]

“Gözyüzünden ilahî kokulu çiçekler düştü, yağdı”

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>kök kalıktın</i>	Dolaylı Tümleç
<i>t(ä)ñriđäm yıd yıpar hua çäçäklär</i>	Özne
<i>tüşdi</i>	Yüklem ₁
<i>yagdı</i>	Yüklem ₂

b) Sözcük Grupları

<i>kök (i) kalık (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>t(ä)ñriđäm (sf) yıd (sf) yıpar (sf) hua (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>çäçäklär (i)</i>	
<i>yıd (i) yıpar (i)</i>	Tekrar Grubu
<i>hua (i) çäçäklär (i)</i>	Tekrar Grubu

Çaştani Bey Hikâyesi:

0207.azu/ ymä/ adın sävär amrakıñız bar ärki anı üçün/ meni/ kodup barır siz [Mz. 775 Ö/20-21]

“Herhalde başka bir sevgiliniz var (da) onun için mi beni bırakıp gidiyorsunuz?”¹⁴⁰

¹⁴⁰ Burada, *ärki* sözcüğü, “acaba” anlamında olmasına rağmen, Türkçeye doğru aktarmak için “mi” soru ekiyle tercüme edilmiştir.

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>azu</i>	Cümle Başı Bağlacı
<i>ymä</i>	Cümle Başı Bağlacı
<i>adın sävär amrakınız bar ärki anı üçün</i>	Zarf Tümleci
<i>meni</i>	Belirtili Nesne
<i>kodup barır-siz</i>	Yüklem (Özne: siz)

b) Sözcük Grupları

<i>adın sävär amrakınız (ö) bar (y) ärki (b)</i>	Bağlama Grubu
<i>adın sävär (s.-f) amrakınız (i)</i>	Sıfat Tamlaması
<i>adın (ö) sävär (y)</i>	Sıfat-Fiil Grubu
<i>anı (zm) üçün (e)</i>	Edat Grubu
<i>kodup barır</i>	Tasviri Birleşik Fiil

Aç Bars Hikâyesi:

0208.muntada *adın takı öñi aş içgü /yok/ kim /bu alañurmış aç barşıg tırgürgülük tep/ tedi* [R-M 610/ 16-19]

“Bundan başka ve farklı (bir) yiyecek içecek yok ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin diye söyledi.”

Yukarıdaki alıntıda “ki” bağlacı iki ayrı cümleyi bağlamaktadır.

1. Cümle: *muntada adın takı öñi aş içgü /yok*

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>muntada adın takı öñi aş içgü</i>	Özne
<i>yok</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>adın (i) takı (b) öñi (i)</i>	Bağlama Grubu
<i>aş (i) içgü (i)</i>	Tekrar Grubu

2. Cümle: *bu alaḡurmuş aḡ barşıḡ tırgürgülük tep/ tedi*

a) Cümlelerin Öğeleri

<i>bu alaḡurmuş aḡ barşıḡ tırgürgülük tep</i>	Zarf Tümleci
<i>tedi</i>	Yüklem

b) Sözcük Grupları

<i>bu alaḡurmuş aḡ barşıḡ tırgürgülük (ö) tep (y)</i>	Zarf-Fiil Grubu
<i>bu alaḡurmuş aḡ barşıḡ (n) tırgürgülük (y)</i>	Sıfat-Fiil Grubu
<i>bu (s) alaḡurmuş (s.-f) aḡ (s) barşıḡ (i)</i>	Sıfat Tamlaması

SONUÇ

Bu tez çalışmasında Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinden seçilen cümlelerin söz dizimi incelemesi yapılmıştır. Çalışma; Giriş, Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* Hikâyeleri, İnceleme ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde Eski Uygur dili ve edebiyatı hakkında bilgi verilmiştir. “Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* Hikâyeleri” bölümünde söz konusu iki hikâyenin muhtevası ve bu hikâyeler üzerinde çalışan araştırmacılar ve çalışmalarına değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan “İnceleme” bölümünde temel söz dizimi, cümle, cümleyi oluşturan sözcük öbekleri ve grupları, sözcük türleri, cümlelerin temel öğeleri: özne, yüklem ve nesne ile örnek cümle incelemeleri başlıkları yer almaktadır. Cümleleri incelemek için sözcük türleri ve sözcük öbekleri ile gruplarını da incelemek gerektiğinden çalışmaya sözcük türleri ve sözcük öbekleri bölümleri eklenmiştir. “Örnek Cümle İncelemeleri” alt başlığında ise Eski Uygurca *Çaştani Bey* ve *Aç Bars* hikâyelerinden seçilen isim ve fiil cümleleri, Eski Uygurcaya uygun yeni bir model geliştirilmeye çalışılarak söz dizimi bakımından incelenmiştir. Yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, aşağıda maddeler hâlinde sıralanmıştır:

- Metinler sözcük türleri açısından oldukça zengindir. İkillemeler, betimleyici sıfatlar ve zarflar sıklıkla kullanılmıştır.
- Sıfatlar başlığı altında dikkat çekici hususlara rastlanmıştır. Bunlar:
 - i. Her iki metinde de isimleşen sıfat/isim olarak kullanılan sıfat örneklerine rastlanmıştır.
 - ii. Türkçede sayı sıfatlarının *bir* sayısı dışında kalanları hep çokluk gösterdiklerinden, tamlamada, sıfatın önünde bulunan ad ayrıca çokluk eki almamalarına rağmen her iki hikâyede de bu duruma aykırı örnekler vardır. Örneğin; *Çaştani Bey Hikâyesi*’nde iki artırjü yavlak rakşaslar [Mz. 784 A/12] “iki kötü şeytan”, üç bädük közlär [Mz. 670 A/31] “üç büyük gözler”
 - iii. Eski Uygurcada sayı sıfatları bazı isimden isim yapma ekleri ve hâl ekleri ile yeni gövdeler teşkil edebilir. *Aç Bars Hikâyesi*’nde tespit edilen: *törttin sıñar yer oronug* iymiş basmış [R-M 607/ 14-15] “Dört tarafta(ki) yer(ler)i (kendine) tabi kılmış.” cümlesinde bu örneğe rastlanmaktadır.

- Metinlerde tasviri birleşik fiillerden yeterlik ve süreklilik yapılarına örnekler bulunabilmiştir. *Çaştani Bey Hikâyesi*'nde yeterlik yapısına örnek bulunamamıştır. Bu metinde *u-* fiili bağımsız olarak “başarmak” anlamında kullanılmıştır.
- “Örnek Cümle İncelemeleri” alt başlığında metinlerden seçilen isim ve fiil cümlelerinin söz dizimi incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme yapılırken cümleler öncelikle öğelerine ayrılmış, daha sonra her öğe içerisindeki söz grupları ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Yukarıda söylediğimiz gibi toplam yirmi yedi cümlelerin incelemesi yapılmıştır. Yapılan söz dizimi incelemesi sonucunda öne çıkan bazı hususlar şunlardır:

- i. İncelemesi yapılan beş isim cümlesinin üçünde NÖY söz dizimi sıralaması, birinde ÖY söz dizimi sıralaması, birinde de ÖNY söz dizimi sıralaması görülmektedir. ÖNY söz dizimi sıralaması görülen cümlede özne açıkça belirtilmemiştir.
- ii. İncelemesi yapılan yirmi iki fiil cümlesinin on dört tanesi ÖNY söz dizimi sıralamasına sahiptir. Bu on dört cümlelerin yedi tanesinde özne açıkça belirtilmemiştir. İncelenen fiil cümlelerinin iki tanesi ÖY söz dizimi sıralamasına, beş tanesi NÖY söz dizimi sıralamasına, bir tanesi ise NYÖ söz dizimi sıralamasına sahiptir.
- iii. İncelenen cümlelerde ÖYN, YÖN ve YNÖ söz dizimi sıralamasına sahip bir cümle bulunmamaktadır.
- iv. Hem isim hem de fiil cümlelerinde nesne kullanılmayan, özne ve yüklemden oluşmuş ÖY cümleleri vardır.
- v. *Çaştani Bey Hikâyesi* ve *Aç Bars Hikâyesi*'ndeki cümle yapıları birbirinden farklıdır. *Çaştani Bey Hikâyesi*, daha ziyade Türk sözlü kültürünü de içinde barındıran bir metindir. Örneğin, aşağıda *Aç Bars*'tan alıntılanan cümle gibi karmaşık cümle yapılarına *Çaştani Bey Hikâyesi*'nde rastlanmamaktadır:

*inçä bolmazun k(a)ltı bu arıg sāmāk içindä kağır yavlak kâyıklär
bar bolup biz yokağguluk ämgängülük bolmalım tep ikintisi tegin
inçä tep tedî.* [R-M 608/ 19-23]

Harfiyen: “Öyle olmasın nasıl bu koyu orman içinde vahşi, saldırgan yabani hayvanlar var olup biz yok olacak, eziyet çekecek olmayalım diye ikinci prens öylece söyledi.”

Yukarıda Türkiye Türkçesine çevirisi yapılan Eski Uygurca cümlede aslında ifade edilmek istenen “İkinci prens, dikkatli olalım ki bu sık orman içinde var olan yabani hayvanlar bize zarar vermesin, bizi yemesin, diye söyledi.” iken hem söz diziminin Türkçenin yaygın cümle yapısından farklı olması hem de *kaltı* soru sözcüğünün bağlaç olarak bir zarf-fiil ile birlikte kullanılması bu anlamın çıkarılmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla, bu kullanım Türkçe için oldukça sıra dışıdır. Bu şekilde bir soru sözcüğünün bağlaç olarak kullanımı yaygın olmasa da kullanıldığı durumlarda yardımcı cümlenin fiilinin çekimli fiil olması beklenir. Cümle, bu farklı ve oldukça sıra dışı kullanımla yapı ve anlam bakımında olağan Türkçe söz dizimi düzenine aykırıdır.

Ayrıca, yapılan çalışmadan elde edilen veriler, Eski Uygurca cümlelerin söz dizimi sıralamasının farklılık gösterdiği yönündedir. Eski Uygurca metinlerin söz dizimi incelemesi üzerine yapılacak olan yeni çalışmalar, Eski Uygurca cümle yapısı ve özellikle dil ilişkilerinin söz dizimi bakımından ne derece etkili olduğunun anlaşılması için son derece önemlidir. Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinin söz diziminin de daha iyi anlaşılabilmesi için Eski Türkçe alanında yapılacak olan sonraki çalışmaların büyük katkı sunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali. *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. “Uighur.” *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Uighur> [Erişim tarihi: 28.04.2021].
- Bussmann, Hadumod. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London-New York: Routledge, 2006.
- Chandler, Richard E. ve Alden R. Hefter. *A Handbook of Comparative Grammar for Students of Foreign Languages*. Kaliforniya: Univ. Library, UC Santa Cruz, 1998.
- Clauson, Sir G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Comrie, Bernard. *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: The University of Chicago Press, 1989.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. “Uygurlar.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uygurlar> [Erişim tarihi: 28.04.2021].
- Elmalı, Murat. “Çaştanı Bey Hikayesi’ne Ait Yeni Belgeler”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. S.48 (2014): 47-67.
- Elmalı, Murat. *Daşakarmapathaavadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Elmalı, Murat. (2-3 Temmuz 2018). A Silk Road Hero: King Chashtana. *Uluslararası İpek Yolu Sempozyumu: Türkiye ile Kore Arasında Uygarlıkların Etkileşimi*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Erdal, Marcel. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill, 2004.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 2009.
- Gabain, von A. *Alttürkische Grammatik*. Leipzig: 1941
- Gabain, von A. *Çaştani Bey Hikâyesi*. Çeviren S. Himran. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi, 1945.

- Gabain, von A. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Göksel, Aslı ve Celia Kerslake. *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Londra ve New York: Routledge, 2005.
- Gulcalı, Zemire. *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Gürsoy, Kübra. "Altun Yaruk'un Sekizinci Kitabı (1-1069) Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri." Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2019.
- İmer, Kâmile, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Karaağaç, Günay. *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- Karahan, Leyla. *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Keskin, Berker. "Altun Yaruk'un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri." Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Malov, S. E. *Pamyatniki drevnetyurksoy pis'mennosti*. Leningrad: 1951.
- Mert, Abdullah. "Eski Uygur Türkçesiyle Çaştanı Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)". Yüksek Lisans Tezi. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2014.
- Monier-Williams, Sir Monier. *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: 1899.
- Ölmez, Mehmet. *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- Özbay, Betül. "Manihaist Uygur Metinlerinin Envanterinin Hazırlanması." Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2010.
- Özbay, Betül. *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Özkan, Mustafa ve Veysi Sevinçli. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınları, 2008.

- Özkan, Abdurrahman, Mustafa Toker, Ufuk Deniz Aşcı. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları, 2016. (= Özkan vd., *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2016)
- Rachewiltz Igor de ve Volker Rybatzki. *Introduction to Altaic Philology: Turkic, Mongolian, Manchu*. Leiden: Brill, 2010.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*. Stuttgart: Franz Stainer Verlag, 2010.
- Sakel, Jeanette. *Study Skills for Linguistics*. London: Routledge, 1981.
- Sertkaya, Osman Fikri. “Türkiye’de Uygur Türkçesi Araştırmaları Tarihine Bir Bakış ve Eski Uygur Türkçesi Üzerine Türkiye’de Yapılan Son Çalışmalar” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1995 (1997): 411-431.
- Sinor, Denis, Gavin R.G. Hambly, Edward and Smith Allworth, David Roger. “History of Central Asia.” *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/history-of-Central-Asia> [Erişim tarihi: 28.04.2021].
- Şen, Serkan. *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, 2014.
- Tekin, Şinasi. “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı II – Dil, Kültür, San’at*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992: 69-120.
- Tekin, Şinasi. “Uygurca Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. (1965): 35-63.
- Tezcan, Semih. “En Eski Türk Dili ve Yazını”. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1978: 299-323.
- Turan, Fatma Nur. “Altun Yaruk’un Sekizinci Kitabı 1070-2133 Satırları Üzerine Söz Dizimi İncelemesi.” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Uçar, Melike “Aç Bars Hikâyesinde *Bütün, Hepsi, Tam* Anlamlarına Gelen Kelimelerinin Eş Anlamlılık Dizilimi”. *Türk Bilig Dergisi*. S. 31 (2016): 97-108.
- Wilkens, Jens. *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathaavadānamālā Teil 2*. Turnhout: Brepols, 2016.

DİZİN

Sözcük	Anlam	Cümle Referansı
a	Seslenme durumu (vokatif), ünlem	a. 3, 9
aç	Aç, açlık	a. 28, 67, 82, 113, 132, 188, 208 a.+ın 147
açmak	Acıkma, açlık	a. 57, 113
ada	Engel, zorluk, sıkıntı, tehlike	a. 134
adak	Ayak	a.+ınta 27
adın	Başka, diğer, öteki	a. 12, 14, 88, 99, 108, 137, 207, 208
ad(ı)rıl-	Ayrılmak	a.-guluk 106
ag(ı)z	Ağız	a. 51
agır	Ağır, sert, zor	a. 195
agırlat-	Saydırtmak, hürmet ettirmek, ağırlatmak	a.-mış 205
aglatı	Bilhassa, özellikle, en çok	a. 147
agrıg	Ağrı, hastalık	a.+ıg 136, 178

ajun	Dünya, hayat; canlıların içinde bulundukları varlık şekli	a.+ka 14
akuru	Yavaş, sakin	a. 26, 26, 123, 123
al-	Almak	a.-ıp 26, 123
alañur-	Güçsüzleşmek, bitkin hâle gelmek	a.-mış 113, 208
alku	Bütün, hep, hepsi	a. 134
alp	Zor; cesur, savaşçı, kahraman, korkusuz; güçlük, tehlike, zorluk	a. 106
altı	Altı	a. 93, 136, 195
altın	Aşağı, alt taraf, aşağıda, aşağıdaki	a. 20, 135, 198
amrak	Sevimli, sevgili, sevilen	a. 22, 23, 73, 106 a.+ıñız 88, 137, 207
amtı	Şimdi	a. 13, 72, 73, 97, 111, 115, 116, 179
andıran	Oradan	a. 147
ançak(ı)ya	Azıcık, biraz	a. 5, 189

añ	En	a. 134
apam	Eğer, ama	a. 136, 178
ar-	Yorulmak, gücünü yitirmek	a.-madı 189
ara	Ara, arasında, içinde	a.+sında 147 a.+sında 2, 149, 173
arığ	Orman, çalılık	a. 66, 120, 201 a.+ka 105, 165 a.+ta 7
arığsız	Pis, kirli; atık, pislik	a.+ların 93, 136
arığsızlıg	Kirlilik, pislik	a. 139
arıtı	Asla, hiçbir şekilde, kesinlikle; büşbütün, tamamen	a. 189
arji	Evliya	a.+lar 92, 184
arka	Arka, sırt, geri taraf	a.+sında 148 a.+sında 134
aroksuz	Yorulmamış, dinç, yorulmaz	a. 189
arşlan	Arşlan	a.+larının 1, 118
arta-	Bozulmak, çürümek, geçici olmak	a.-dı 138

artokrak	Fazlaca, çok fazla, daha çok	a. 103, 109, 124, 125
arvış	Büyü, efsun	a.+ın 204
as-	Asmak; çoğalmak, artırmak	a.-miş 89, 177 a.-tı 204
asıgsız	Faydasız, manasız, yararsız	a.+ı 139
aş	Yemek, yiyecek, aş	a.12, 99, 108, 208
at	Ad, isim	a.+ı 6
ata	Baba	a. 106 a.+ları 200
atay	Yavru (küçültme veya sevgi bildirme sözcüğü)	a.+ımın 23
atl(i)g	İsimli, adlı, adında	a. 3, 9, 27, 119
avla-	Etrafını sarmak, kuşatmak	a.-p 151, 197
ay	Ünlem, ey!	a. 15, 20, 21, 22 22, 23, 23
ayat-	Saydırtmak, hürmet ettirmek	a.-miş 205
ayınç	Korku, endişe	a. 39 a.+ıg 136, 178 a.+ım 86, 166, 183 a.+sız 199

ayıt-	Sormak, rica etmek	a.-ıp 200 a.-sar 129
azk(ı)ya	Azıcık, çok az	a. 150
azu	Yahut, veya; yoksa	a. 88, 135, 137, 207
b(a)đrak(a)lp	Budizm’de içinde yaşanılan zaman	b.+dakı 170
bagar	Bağır, göğüs	b.+ın 27
bagarsuk	Bağırsak	b.+ların 174 b.+ların 196
balık	Şehir	b. 49, 96 b.+dakı 190 b.+ımnın 131 b.+ımtakı 11, 84, 127, 186 b.+ınta 4, 85, 181 b.+ka 91, 107, 191 b.+nın 1, 118 b.+takı 60, 152, 167, 192
bar	Var, mevcut	b. 3, 4, 8, 9, 85, 88, 119, 137, 181, 182, 207 b.+ın 73
bar-	Gitmek, ulaşmak	b.-dı 26, 123 b.-dılar 147

		b.-ıp 112, 119, 158, 164, 190 b.-madın 128 b.-tı 7, 130 b.+tılar 105
barça	Bütün, hepsi, bütünüyle, büsbütün	b. 170, 190 b.+nı 136, 178
bars	Kaplan	b. 28, 33, 67, 82, 113, 132, 188, 195 b.+ıg 193, 208 b.+ka 26, 123 b.+nıñ 147
bas-	Basmak	b.-mış 90, 176
basa	Ondan sonra, sonra	b. 25, 150, 157
baş	Baş, kafa	b.+ın 119
bädük	Büyük	b. 4, 75, 85, 148, 181
bäg	Bey, efendi, han soyundan, üst düzey görevli	b. 5, 41, 119, 160, 162 b.+kă 200 b.+năñ 27 b.+niñ 134
bäliñ	Korku	b. 149

bäliqlä-	Korkmak	b.-p 102
bäliqläğü	Korku	b.+m 194
bärk	Koyu, sıkı, sık	b. 66, 165
bärü	Beri, bu yana doğru	b. 1, 118, 165
bäz	Bez, çıban	b.+ig 136, 178
ber-	Vermek	b.-di 91, 107, 191
beş	Beş	b. 170
biç-	Kesmek, biçmek	b.-galı 119 b.-ırlar 14, 101, 114, 175, 203 b.-ıp 16
bil-	Bilmek, anlamak, ayırımına varmak	b.-äyin 73
bilgä	Bilge, hâkim	b. 162
bilig	Bilgi; bilinç	b.+kâ 162
bir	Bir	b. 4, 7, 85, 115, 134, 165, 181, 193
birgärü	Birlikte, bir olarak	b. 105

birlä	Birlikte, ile	b. 7, 102, 105, 128, 133, 156, 199
birök	Eğer, şayet, ola ki	b. 60, 96, 100, 134, 136, 152, 167, 178, 192
biz	Biz	b. 104, 129, 169 b.+iñ 20, 72, 111, 179, 198 b.+iñä 129 b.+ni 60, 128, 152, 167, 192 b.+nitä 12, 99, 108
bodis(a)t(a)v	Budizm’de Buda olacak kimse, Buda adayı, Bodhisattva	b. 24, 117, 133, 134, 156, 156, 2020 b.+lar 170
bodun	Halk	b.+ın 89, 177 b.+ug 127
bokun	Halk	b.+ug 127
bol-	Olmak	b.-ayın 121, 139 b.-galı 20, 198 b.-gay 12, 99, 106, 108 b.-gıl 72, 111, 179 b.-mış 106 b.-sar 134 b.-sarlar 134 b.-ur 136, 178

bökünki	Bugünkü	b. 19, 22, 98, 139, 180, 194
bu	Bu, işaret zamiri veya sıfatı	b. 3, 4, 5, 9, 19, 25, 69, 71, 80, 83, 85, 87, 91, 92, 93, 98, 107, 110, 113, 120, 131, 136, 136, 139, 153, 157, 159, 160, 170, 178, 180, 181, 184, 191, 195, 201, 208 munça (<i>eşitlik hâli</i>) 28 munda/munta (<i>bulunma hâli</i>) 8, 182, 165 muntada (<i>bulunma hâli</i>) 170, 208 munı (<i>belirtme hâli</i>) 14, 101, 102, 114, 175, 203 muña (<i>verme hâli</i>) 12, 96, 99, 100, 108
bul-	Bulmak, elde etmek	b.-up 170
burhan	Budizm’de Buda, peygamber	b. 170, 189
buyan	İyi davranış; iyilik, sevap	b. 204 b.+ıñız 61, 154
buzul-	Mahvedilmek, bozulmak	b.-dı 138
buzulmak	Mahvedilme, bozulma	b. 138
çak	Doğru olarak, tamamıyla, tam	ç. 116

çambudivip	Budizm’de yaşadığımız bu dünya	ç. 3, 9
ç(a)ştane	Özel isim, hanın adı	ç. 5, 41, 109, 119, 124, 149, 151, 162, 197
çäçäk	Çiçek	ç. 32, 200 ç.+lär 206
çog	Parlaklık	ç.+ın 109, 124
dušta	Özel isim, şeytanlardan birinin adı (<Skr. <i>duṣṭā</i> M-W, s.488)	d. 27
ädgü	İyi, güzel; iyilik, en üstün	ä. 72, 111, 112, 158, 164, 179, 204
älig	El	ä.+lärintä 122
ämğäk	Sıkıntı, acı, eziyet, ızdırap	ä. 22, 22, 38 ä.+in 113, 147 ä.+lig 18 ä.+tin 61, 154
änüklä-	Yavrulamak (hayvan)	ä. 145 ä.-miş 193 ä.-p 132, 188
äñ	En, üstünlük bildirme sıfatı	ä. 6
är-	İmek, yardımcı fiil, <i>-Dir</i> ; var olmak, bulunmak	ä.-di 170, 174, 196 ä.-máz 87, 131

		ä.-mäzlär 134 ä.-miş 104, 169, 172 ä.-sär 92, 93, 134, 135, 136, 139, 184 ä.-ti 3, 6, 9, 132, 171, 188 ä.-ür 97, 139, 162
ärkän	İken	ä. 149
ärki	Belki, acaba	ä. 13, 22, 88, 137, 207
ärklig	Güçlü, kuvvetli, kudretli	ä.+i 162
ärt-	Geçmek	ä.-miş 3, 9, 65, 132, 188
ärtiŋü	Son derece, aşkın, olağanüstü	ä. 8, 27, 74, 113, 162, 182, 194
ärüş	Çok, sayısız, çok sayıda	ä. 112, 158, 164
äsirkänçsiz	Esirgemeyen, cömert	ä. 61, 154
äşid-	İşitmek, duymak	ä.-ip 5, 110, 153, 160 ä.-ü 17, 102
äşidil-	İşitilmek, duyulmak	ä.-mädi 190
äşit-	Bk. <i>äşid-</i>	ä.-ildi 149
ät	Et	ä.+in 174, 196
ät'öz	Vücut, beden, kendi	ä. 29, 93, 136, 139

		ä.+imin 19, 98, 139, 180 ä.+intäki 134 ä.+läriṅä 174, 196 ä.+ümin 116, 136, 178 ä.+üṅüzlärni 16 ä.+üṅüzni 61, 154
ävdi-	Toplamak	ä.-gäli 200
ävin	Tohum, tane, zerre tahıl, çekirdek, evlat	ä. 134
äzrua	Mani dininde zaman ilahı, <i>Zurwan</i> , Budizmde Brahman'ın karşılığı	ä. 42
el(i)g	Bk. <i>älig</i>	e.+intä 122
elig	Hükümdar, han, hakan	e. 3, 4, 5, 7, 8, 9, 27, 41, 70, 85, 97, 119, 134, 160, 162, 181, 182, 200 e.+ig 151, 197 e.+kä 149 e.+niṅ 109, 124
enç	Sulh, rahat, sükûnet, rahatlık, barış, huzur	e. 18
han	Hakan, han, hükümdar	h. 3, 7, 9, 70
hatun	Hatun, kadın; kraliçe	h.+ın 22 h.+ka 102

hormuzta	Hormuzta tanrı, Hürmüz tanrı	h. t. 43
hua	Çiçek	h. 53, 200, 206
ıçgın-	Kaybetmek, elinden çıkarmak	1.-dım 22
ıd-	Terk etmek; göndermek	1.-ırlar 14
ıdala-	Bırakmak, feda etmek	1.-guluk 116 1.-mış 136, 178 1.-p 61, 154
ıdok	Kutsal, mukaddes	1. 61, 154
ıgaç	Ağaç	1. 54
ımag	Dayanak, sığınak, güvence	1. 72, 111, 179
ımaru	İleri, oraya	1. 1, 8, 118, 165, 182
ırü	Alamet, belirti, işaret	1. 190
ıç-	İçmek	i.-ip 174, 196
ıç	İç, içi	i.+indä 121, 139 i.+intä 120, 201 i.+gärü 120, 122, 201
ıçgäk	Cin, kötü ruh, şeytan	i. 134, 135
ıçgü	İçki, içecek	i. 12, 99, 108, 208

idi	Asla, hiçbir şekilde	i. 86, 147, 166, 183
ig	Hastalık	i. 11, 60, 84, 152, 167, 186, 192 i.+ig 136, 178
ikägü	Her ikisi, ikisi	i. 129
iki	İki	i. 8, 74, 182
ikinti	İkinci	i.+kă 115 i.+si 78, 110, 187
ilinçü	Eğlenme, gezme dolaşma	i. 105 i.+kă 7
ilk	ilk, birinci	i.+i 6
inçä	Öyle, öylece	i. 5, 22, 24, 25, 27, 95, 102, 110, 117, 151, 153, 155, 157, 160, 161, 185, 187, 197, 202
ini	Küçük erkek kardeş	i.+si 153
irinç	Yoksul, fakir, sefil, zavallı	i. 83
isig	Sıcak	i. 14, 23, 72, 96, 100, 111, 116, 179
istä-	Aramak, istemek	i.-lim 130

iş	İş, görev	i. 19, 98, 139, 180 i.+iñä 189
iy-	Tabi kılmak	i.-miş 90, 176
kabşa-	Sallanmak, yerinden oynamak	k.-dı 195
kaçan	Ne zaman; işte o zaman	k. 130, 195
kağag	Günah, suç, kötülük, kusur	k.+larıg 136, 178
kal-	(Geride/arkada) kalmak, arta kalmak	k.-ıp 106 k.-tılar 200
kalık	Gökyüzü, hava, boşluk; kule (bina için) yüksek kat	k. 133, 156 k.+tın 206
kalın	Yoğun, çok kalabalık	k. 134
kalısız	Bütün, hep	k. 190
kamag	Tamamı, hepsi, bütün, hep, toplam	k. 89, 177 k.+ta 106 k.+un 73, 105
kamış	Bambu, saz, kamış	k. 26, 123
kamışlıg	Sazlık, kamışlık	k. 165

kan	Kan	k. 26, 123 k.+ıg 136, 178 k.+ın 174
kanda, kanta	Nerede; nasıl	k. 130, 172
kañ	Baba	k.+ımız 129
kara	Halk	k.+sın 89, 177
karak	Göz, göz bebeği	k.+ı 10, 148
kart	Yara, yara kabuğu	k. 136, 178
katıg	Sert, katı	k. 26, 87, 123, 199
katıgılanmak	Gayret etme, çaba gösterme	k.+ga 59
katıgılanmakl(ı)g	Azimli	k. 162
katrun-	Katılaşmak, kuvvetlendirmek, cesaret vermek	k.-up 5
kayu	Hangi	k.+sı 104, 169
käç-	Gecikmek, geç kalmak; geçmek	k.-ti 130
käl-, k(ä)l-	Gelmek	k. 142 k.-tilär 133, 156 k.-ir 194 k.-mäsär 106

		k.-ti 116 k.-tiñ 20, 198 k.-yük 199
kämi	Gemi	k. 121, 139
kämiş-	Atmak, fırlatmak, terk etmek, vazgeçmek	k.-äyin 16
k(ä)ntü	Kendi	k. 20, 59, 198
kär(ä)kü	Köpük	k. 93, 136
keç	Uzun (süre)	k. 147
kedin	Batı, geri, arka, kuzey	k.+intä 1, 118
ket-	Gitmek, uzaklaşmak	k.-mâz 11, 84, 186
ketär-	Uzaklaşmak, gidermek, yok etmek	k.-ü 147
ketgü	Giderilme	k.+si 60, 152, 167, 192
kıçmık	Zerre, küçük parçacık, toz	k. 134
kıg	Gübre, tezek	k. 139
kıl-	Yapmak, etmek, yerine getirmek	k.-ayın 18, 19, 98, 139, 180 k.-galı 105 k.-guluk 189

		k.-ip 59, 204
kılıç	Kılıç	k. 30, 52, 63 k.+ım 80 k.+ımın 159 k.+ın 119, 122
kılın-	Hazırlanmak, meşgul olmak; ilgilenmek, uğraşmak	k.-ip 151, 197
kılınç	İş, davranış, hareket	k.+ka 204
kınığ	Sert, kuvvetli, cesur, korkusuz	k. 61, 154, 204
kıpkızıl	Kıpkırmızı	k. 62
kırk	Kırk	k. 93, 136
kıv	Saadet, kut	k.+ın 109, 124
kiçig	Küçük	k.+i 106, 153, 172
kim	Kim; ki, öyle ki	k. 12, 20, 87, 91, 99, 107, 108, 135, 191, 208
kir	Kir, leke, pislik	k.+ligi 139
kir-	Girmek	k.-di 122 k.-gülük 91, 107, 191 k.-ip 102, 165 k.-tilär 120, 201

kod-	Bırakmak, koymak	k.-up 88, 137, 147, 207
kog	Toz, zerre	k. 134
kolu	Vakit, zaman, dönem	k. 116
kop	Bütün, hep, bütünüyle	k.+tın 171
kork-	Korkmak	k.-madın 5 k.-tılar 109, 124 k.-up 27
korkgu	Korku	k. 190 k.+m 194
korkınç	Korku, tehlike	k.+ıg 136, 139, 178 k.+ım 86, 166, 183
korkunç	Bk. <i>korkınç</i>	k.+suz 199
kök	Gök, mavi, asuman	k. 133, 156, 206
köñül	düşünce, gönül	k. 72, 111, 179, 199 k.+in 59, 189, 199, 204 k.+lärintäki 120, 201 k.+ünüz 61, 154
köñüllüg	Gönüllü, düşünceli	k. 204
kör-	Görmek	k. 141 k.-di 2, 173 k.-tilär 193

		k.-ü 147 k.-ünlär 159 k.-üp 95, 103, 109, 124, 125, 129, 131, 133, 147, 151, 156, 197
körk	Güzel, güzellik, endam, görünüş	k.+in 27
kötür-	Kaldırmak, yükseltmek, taşımak, götürmek	k.-üp 119
köz	Göz	k.+i 10, 148 k.+in 147 k.+lär 75 k.+läri 148
kurı-	Kurumak	k.-miş 26, 123
kurt	Kurt, böcek	k. 55
kut	Kut, mutluluk, saadet	k.+ın 109, 124, 170
kutıl(ı)g	Kutlu, kutsal, kuta sahip olma	k. 189
küç	Güç, kuvvet	k. 91, 107, 191 k.+in 109, 119, 124
küçlüg	Güçlü, kuvvetli	k. 104, 134, 169
küçsirä-	Güçsüzleşmek, güçsüz olmak	k.-miş 113

küd-	Beklemek	k.-är 126
küḍök	İş, uğraş	k. 19, 98, 139, 180
kün	Gün; güneş; güney	k. 77, 132, 188, 194 k.+tä 19, 22, 98, 139, 180 k.+tin 4, 85, 181
küsün	Güç, kuvvet	k. 91, 107, 191 k.+in 109, 124
küsüş	İstek, arzu	k.+intä 189
m(a)habale	Kişi adı (<Skr. <i>Mahābala</i> , M-W, s. 798)	m. 6, 46, 95
m(a)hadeve	Kişi adı (<Skr. <i>Mahādeva</i> , M-W, s.796)	m. 47, 110
m(a)harate	Kişi adı (<Skr. <i>Mahāratha</i> , M-W, s. 799)	m. 3, 9, 45
m(a)has(a)tve	Kişi adı (<Skr. <i>Mahāsattva</i> , M-W, s. 801)	m. 25, 48, 79, 117, 130, 147, 157, 202
maitre	Budist mesihi veya gelecekteki Buda (<Skr. <i>maitreya</i> , M-W, s.834)	m. 24, 133, 156

män, m(ä)n, men	Ben (I. tekil kişi zamiri)	m. 19, 22, 23, 73, 97, 97, 98, 136, 136, 139, 150, 162, 162, 163, 163, 178, 178, 180, 199 m.+i 88, 137, 207 m.+iñ 11, 80, 84, 86, 87, 127, 159, 166, 183, 186, 194 maña (<i>verme/yönelme hâli</i>) 116
mäñi	Sevinç, saadet, mutluluk, neşe, huzur	m. 105
mäñilig	Sevinçli, mutlu, neşeli	m. 18
mäñüsüz	Geçici, dayanıksız, ebedi olmayan, fani	m. 139
mintin	En	m. 134
munçulayu	Böylesine, bu şekilde, böyle, bunca	m. 106
muntag	Böylesi, bunun gibi, benzeri, böyle	m. 113, 131
mu/mü	Soru edatı	m. 10, 22, 87
muñ	Sefalet, keder	m. 23, 23
muñadınçig	Fevkalade, acayip, şaşırtıcı, hayranlık verici	m. 19, 98, 139, 180

mün	Günah, suç, kabahat, kötü davranış	m. 136, 178
nä	Ne; ... dığı zaman	n. 102, 103, 134
näçä	Nice, her ne kadar, kaç	n. 134, 134
näçük	Nasıl, neden, nasılsa, nasıl olup	n. 94
näçüklädi	Niçin, nasıl	n. 11, 186
nägü	Nasıl, ne	n. 13, 126, 129
nägülük	Nasıl, niçin	n. 20, 127, 128, 198
nän	Asla, hiç, ancak (olumsuzluk bildirir)	n. 60, 152, 167, 192
oğgurak	Kati, kesin	o. 106
oglan	Çocuklar, oğullar	o. 119 o.+ı 7 o.+ını 6
ogul	Çocuk, evlat, oğul	o.+um 106
ok	(krş. ök) Pekiştirme edatı, işte	o. 4, 85, 109, 124, 181
ol	O, işaret sıfatı veya zamiri	o. 5, 7, 28, 28, 68, 70, 81, 82, 92, 109, 112, 117, 120, 120, 124, 130, 130,

		132, 147, 151, 158, 163, 164, 168, 174, 184, 188, 195, 196, 197, 200, 201, 201, 202 o.+larnıñ 147 ança (<i>eşitlik hâli</i>) 122, 134, 149, 193 anda/anta (<i>bulunma hâli</i>) 109, 119, 124, 133, 156, 165, 165 anı (<i>belirtme hâli</i>) 19, 26, 88, 94, 95, 98, 103, 123, 125, 137, 139, 168, 180, 207 anıñ (<i>ilgi hâli</i>) 2, 135, 149, 173
olor-	Oturmak, ikamet etmek	o. 144 o.-dılar 165
olur-	Bk. <i>olor</i>	o.-maz 10
ot	Ateş	o. 148
orđo	Saray	o.+ka 102
oron	Yer, konak, mevki	o. 92, 184 o.+ug 90, 176
osuglug	Gibi	o. 113, 151, 197

oyırkan-	Endişelenmek, (bir şeyin üzerinde yoğun) düşünmek	o.-dı 103, 125
ozguçı	Kurtulmuş	o.+lar 170
ozgur-	Kurtarmak, kaçınmak	o.-up 18
ög	Anne	ö.+ümüz 129
ögrünç	Sevinç	ö. 40
ögrünçlög	Sevinçli	ö. 61, 154
ögük	Sevgili, sevimli, anasının kuzusu	ö.+ki(y)ämin 22 ö.+lärim 105 ö.+lärimin 73
ök	(krş. <i>ok</i>) Pekiştirme edatı	ö. 20, 27, 102, 198
öl-	Ölmek	ö.-gäli 113
ölmäk	Ölmek, ölme	ö.+lig 121, 139
ölür-	Öldürmek	ö.-sär 60, 152, 167, 192 ö.-ür 112, 127, 158, 164
ömgän	Şah damarı	ö. 26, 123
öñi	Başka, -DAn başka, farklı	ö. 16, 16, 147, 208
öñlög	Renkli, ... renginde	ö. 148

öğrā	Önce, daha evvel; ön, ileri, doğuda	ö. 3, 9, 150, 170
örit-	Büyütmek, yükseltmek	ö.-ip 199
ört	Ateş, alev	ö. 122
örü	Yukarı	ö. 12, 119
örü tur-	Kalkmak, ayağa kalkmak	ö.-up 120, 201
ötlä-	Teselli vermek, nasihat etmek	ü.-yü 22
ötrü	Sonra, daha sonra; -DAn dolayı, ötürü, bunun üzerine; o vakit	ö. 24, 26, 27, 102, 110, 117, 119, 120, 123, 133, 136, 147, 151, 156, 165, 178, 195, 197, 201, 202
ötün-	Arz etmek, rica etmek, bildirmek; sormak; söylemek	ö.-di 102 ö.-älim 129 ö.-üp 200
övkä	Öfke	ö. 37
öz	Öz, kendi	ö. 27, 120, 120, 201, 201 ö.+in 14 ö.+kä 139 ö.+ügin 128 ö.+üm 96, 100 ö.+ümin 116

		ö.+ümüzkä 72, 111, 179 ö.+iniṅ 59 ö.+ün 20, 198
p(a)rmanu	Toz, zerre; atomik boyutta olan (<Skr. <i>paramāṇu</i> , M-W, s. 588)	p. 134
rakṣas	Kötü ruhlar, zararlı varlık, şeytan (<Skr. <i>rākṣasa</i> , M-W, s. 871)	r. 27, 27, 81, 112, 158, 164 r.+ka 163 r.+lar 8, 74, 182
saç	Saç	s.+ı 148 s.+ın 119 s.+lar 50, 62
sakin-	Düşünmek	s. 146 s.-dı 117, 121, 139, 202 s.-mıṣ 120, 201
sakıṣ	Sayı	s.+ı 134
san	Sayı	s.+ı 134, 134 s.+sız 2, 136, 173, 178
saṅç-	Batırmak, sokmak, saṅçmak, saplamak, delmek, mızraklamak	s.-ıṅlar 14, 101, 114, 175, 203 s.-ıp 26, 123

sanlıg /sanl(ı)g	Birine tabi olan, birinin sorumluluğunda olan	s. 97, 163
sansar	Samsara, yeniden doğum; yeniden doğum döngüsü içinde kalma durumu (<Skr. <i>saṃsāra</i> , M-W, s. 1119)	s.+dın 170
sansarlıg	Budizm’e göre Samsara’ya dâhil olanlar	s. 121, 139
sav	Söz, haber	s. 28, 64, 71 s.+ag 5 s.+ıg 110, 153, 160 s.+lar 112, 158, 164 s.+ların 120, 131, 201 s.+nıı 25, 157
sän, s(ä)n	Sen (II. tekil kişi zamiri)	s. 20, 60, 152, 167, 192 s.+iı 4, 60, 85, 152, 167, 181, 192 saıa (<i>verme/yönelme hâli</i>) 97
särgü	Tahammül	s.+m 131
sävär	Sevimli, sevgili, sevilen	s. 23, 88, 106, 137, 207
sekri-	Sıçramak, atlamak	s.-p 122 s.-yü 119
sıgta-	Feryat etmek, ağıt yakmak, (acıyla) haykırmak	s.-yu 161

sıkıl-	Eziyet çekmek, sıkılmak	s.-ıp 113
sınaş-	Boy ölçüşmek, birbirini sınamak	s.-alım 115
sınar	Taraf, tarafa	s. 90, 171, 176
siḍsaḍan	Büyü veya dua ile doğaüstü güçler kazanmak (< Skr. <i>siddhasādhana</i> : M-W, 1215)	s. 204
siñila-	İç çekmek, inlemek, sızlanmak	s.-di 106
siñir-	Yutmak, hazetmek	s. kälir 151, 197
siz	Siz (II. çoğul kişi zamiri)	s. 88, 96, 100, 137, 207 s.+lär 94, 126, 127 s.+lärkä 59, 91, 107, 191 s.+lärni 199
soka	Tam, kesinlikle, doğrudan/dosdoğru	s. 116
soṇ	Sonra, son	s.+ınta 25, 157
sögüt	Söğüt ağacı	s. 4, 31, 85, 181
sözlä-	Söylemek	s.-lim 129 s.-mäsär 96, 100 s.-ḡlär 15, 21

		s.-p 28, 112, 122, 158, 164 s.-yü 149
sözlüş-	Söylemek, konuşmak	s.-ip 120, 201
sun-	Sunmak, vermek; serilmek, uzanmak	s.-a 27, 28
suv	Su	s. 93, 133, 136, 156
suvsamak	Susamak, susama	s. 58, 113
süñüş-	Savaşmak, vuruşmak,	s.-gäli 199
tag	Dağ	t. 20, 198 t.+ta 7
takı	Daha, daha fazla; artık; ve, ayrıca	t. 93, 103, 120, 125, 126, 136, 147, 201, 208
taloy	Deniz; okyanus	t. 121, 139 t.+takı 18
tamır	Damar	t.+ın 26, 123
tamtur-	Tutuşturmak, yakmak, parlatmak	t.-mış 148
tapa	-A doğru, yönünde	t. 122
tapıgçı	Hizmetçi	t.+ları 105, 130

tar	Sal	t. 121, 139
tart-	Çekmek	t.-a 119 t.-ıp 18, 121, 139 t.-maklıg 61, 154
taş	Dışarı, dışarıda	t.+garu 121, 139 t.+tın 7
täg	Benzeri, gibi	t. 10, 59, 93, 122, 131, 136, 139, 148, 149, 149, 190
täg-	Değmek, ulaşmak, varmak	t.-düktä 195
tägilig	Uygun, yakışır	t. 168
tägirmilä-	Etrafını sarmak, çepeçevre sarmak	t.-yü 151, 197
tägrä	Çevre, etraf, etrafında	t. 147
tägür-	Değdirmek, eriştirmek, ulaştırmak	t.-gäli 134
tägzin-	Dönmek, çevresini dolaşmak	t.-ip 147 t.-ü 148
tägzinç	Girdap; fasıl; bölüm	t.+din 121, 139
tägzintür-	Dönmek, döndürmek	t.-üp 10

tänlig	Denk, kadar, eşit	t. 134, 134
t(ä)ŋri	Tanrı; gök, gökyüzü	t. 35, 42, 43, 44, 135
t(ä)ŋriđäm	Tanrısıl, ilahî	t. 206
täprä-	Titremek, sallanmak, hareket etmek	t. di 195 t. mişin 133, 156
täprämək	Titreme, sallanma	t. 56
tärkin, t(ä)rkin	Hemen, derhal	t. 14, 101, 114, 175, 203 t. 15, 21
te-	Demek, söylemek	t. 143 t.-di 5, 18, 22, 24, 25, 27, 95, 110, 153, 157, 160, 187, 208 t.-dilär 151, 155, 161 185, 197 t.-p 5, 18, 22, 22, 24, 25, 27, 95, 102, 106, 110, 117, 121, 129, 130, 130, 139, 151, 153, 155, 157, 160, 161, 185, 187, 197, 202, 208
tegin	Prens, şehzade	t. 25, 28, 78, 79, 95, 110, 147, 157, 187 t.+imiz 130

		t.+lär 120, 201 t.+niŋ 130
tegit	Prensler, şehzadeler (<i>tegin</i> 'in çoğulu)	t.+lär 200
t(e)ş-	Karşılıklı konuşmak, sohbet etmek	t.-dilär 130
tet-	adlandırmak (denmek, benzetmek)	t.-ir 139
tetrü	Tam, dikkatli	t. 147, 147
tıtag	Sebep, neden	t.+ı 13
tın-	Dinlenmek, derin nefes almak	t.-galı 165 t.-ıp 160 t.-madın 189
tınlıg, tınl(ı)g	Canlı	t. 83 t.+larıg 18, 112, 158, 164 t.+larnıŋ 134
tilä-	Dilemek, istemek	t.-yin 73
tirgür-	Diriltmek, canlandırmak	t.-gülük 208
tiş	Diş	t.+im(i)zkä 20, 198
tişi	Dişi	t. 198

tit-	Vazgeçmek, bırakmak	t.-ir 61, 139, 154 t.-diñ 128 t.-gülük 116 t.-miş 136, 178 t.-sär 136, 178
toga	Hastalık, dert	t. 11, 60, 84, 152, 167, 186, 192
tolgak	Acı, ızdırap, azap, sancı	t.+ın 147
tolu	Dolu, hep, bütün	t. 93, 136
toprak	Toprak, yer	t.+nıñ 134
torok	Zayıf	t.+ın 147
töpö	Tepe, baş	t.+süntäki 119
törlüg	Türlü	t. 93, 136 t.+in 195
törölüg	Yasalı, öğretili, töreli	t. 138
tört	Dört	t.+tin 90, 176
tuda	Engel, tehlike	t. 134
tugmak	Doğma, doğum	t. 121, 139
tur-	Durmak, beklemek; bulunmak, kalkmak; devam etmek, sürmek	t.-daçı 135

		t.-guluk 92, 184 t.-up 1, 118, 120, 147, 148, 201 t.-ur 96, 100, 113, 148, 149 t.-zunlar 150
turgur-	Ortaya çıkarmak, yükselmek	t.-up 72, 111, 179
toru-	Zayıflamak, güçsüzleşmek	t.-mış 113
tut	Kötü, ucuz, değersiz	t. 131
tut-	Tutmak; (dinî) emri yerine getirmek	t.-a 122 t.-sar 139 t.-up 119
tükällig	(ile) donanan, sahip, muktedir, egemen	t. 162
tülük	Kuvvet	t.+in 119
tüş	Meyve	t. 200
tüş-	Düşmek	t.-di 206
tü	Vücut kılı, saç kılı, saç, tüy	t.+sinjä 134
u-	Yapabilmek, -A bilmek, muktedir olmak	u.-gay 94 u.-guluk 134 keřärü u.-matın 147

uçayan	Antik <i>Ujjayinī</i> Şehri, Hintlerin yedi kutsal Őehrinden biri; Budizm'in geliŐtiĐi önemli Őehirlerden biri (<Skr. <i>Ujjayinī</i> , <i>Ujjain</i> , <i>Oujein</i> , M-W, s. 174)	u. 1, 49, 118
uuz	Ucuz, değersiz	u. 131
ugrayu	Tam (olarak), kesinlikle, doğrudan/dosdoğru, özellikle	u. 116
ugur	Vakit, zaman; firsat	u.+ta 7
uguş	Soy, nesil, kuşak, akrabalık	u. 18
uguşlug	Soyundan gelen	u. 134
ukunsuz	Farkında olmayan, bilmeyen, dikkatsiz	u.+ın 110
ulu-	Ulumak, feryat etmek	u.-yu 161
ulug	Büyük, ulu, yüce	u. 4, 4, 8, 19, 85, 85, 97, 98, 139, 160, 165, 180, 181, 181, 182, 195 u.+ı 6, 95
uluŐ	ülke, memleket	u.+ta 3, 9 u.+umnun 131 u.+umtakı 11, 84, 186

umug	Umut, manevî dayanak	u. 72, 11, 179
una	Hemen, derhal, çok geçmeden	u. 150
unakaya	Derhal, hemen	u. 113
urumuki	Özel isim, bir şeytanın adı (<Skr. <i>uru+mukha</i> : <i>uru</i> “geniş, <i>kocaman</i> ”, M-W, 217; <i>mukha</i> “ağız” M-W, 819)	u. 119
ut-	Yenmek, başarmak	u.-galı 94
utru	Karşı	u. 129, 135
uzatı	Daima, sürekli, her zaman	u. 138
üç	Üç	ü. 7, 18, 75, 76, 105, 120, 148, 200, 201
üçün	İçin, -DAn dolayı, nedeniyle, sebebiyle	ü. 19, 88, 98, 137, 138, 139, 168, 180, 207
üçünçi	Üçüncü	ü. 79
üdün/ üdün	Zaman, vakit	ü. 28, 117, 120, 130, 195, 201, 202
üd	Zaman, vakit, çağ, devir	ü. 65, 116 ü.+dä 3, 9
ügüz	Nehir	ü. 121, 139

üklit-	Çoğaltmak, artırmak, büyütmek	ü.-di 204 ü.-miş 89, 177
üküş	Çok, pek	ü. 2, 112, 158, 164, 173 ü.+kâ 205
ülgüsüz	Ölçüsüz, sayısız	ü. 136, 178
ün	Ses	ü. 149 ü.+läri 190
ün-	Çıkmak, ortaya çıkmak, yükselmek	ü.-üp 73
ündür-/üntür-	Çıkarmak, çekmek; ortaya çıkarmak, yükseltmek	ü.-üp 26, 119, 123 ü.-äyin 121, 139
ür	Uzun süre, uzun zaman, uzun müddet	ü. 147
ürk-	Ürmek, korkmak	ü.-üp 102
ürüg	Uzun müddet, uzun süre, sürekli	ü. 138
üstün	Üst, üstte, yukarıda	ü. 20, 135, 198
üz-	Üzmek, koparmak, kesmek, kırmak	ü.-üp 14

üzä	İle, ve, dolayısıyla; üzerine, üzerinde	ü. 26, 61, 123, 139, 139, 154 ü.+ki 93, 136
üzül-	Kopmak, kesilmek, sona ermek	ü.-gäli 96, 100
v(a)jir	Elmas, mücevher (<Skr. <i>vajra</i> , M-W, s. 913)	v. 59, 87
v(a)rune	Varuna, bir tanrıçanın adı (<Skr. <i>varunī</i> : M-W, s. 921)	v. 44
vasumaitre	Vasumitra, özel isim	v. 133, 156
yadıl-	Yayılmak, dağılmak, genişlemek	y.-u 148
yag-	Yağmak	y.-dı 206
yagı	Düşman	y. 139 y.+sız 171
yagız	Yağız (yer), siyah, kara	y. 134, 162, 195
yakın	Yakın	y. 26, 122, 123, 149
yalañuz	Yalnız, tek, sadece	y. 106
yalın	Alev, ateş, parıltı	y. 10, 122 y.+ı 148 y.+ın 109, 124

yalına-	Parlamak, alevlenmek	y.-yu 10, 148
yalıgok	İnsan	y. 135 y.+larının 174, 196
yanturu	Tekrar, yine	y. 139
yağı	Yeni	y. 193
yaŋku	Yankı, ses	y. 149
yaraglıg	Yararlı, uygun	y. 12, 99, 108
y(a)rlıka-	Buyurmak, emretmek	y.-zun 17
yarpsız	Gevşek, dayanıksız, geçici, sağlam olmayan	y. 93, 136
yarsınçığ	İğrenç	y. 139
yaş	Gözyaşı	y.+ın 22
yat-	Yatmak	y.-dı 28 y.-ıp 27
yavız	Kötü, bozuk	y. 190
yavlak/y(a)vlak	Kötü, fena; kötülük, düşmanlık	y. 8, 64, 74, 134, 139, 149, 182, 190 y.+sız 171

yäk	Şeytan, cin	y.+lär 15, 21, 36, 68, 109, 122, 124, 151, 155, 174, 185, 196, 197 y.+lärig 2, 173 y.+lärkä 5 y.+lärnij 190 y.+nijn 119
yänä	Yine, gene, tekrar	y. 134
ye-	Yemek	y.-p 174, 196
yegäd-	Yenmek, mağlup etmek	y.-gäli 94
yemiş	Yemiş, meyve	y. 34, 200
yer	Yer, mevki; yeryüzü, dünya	y. 90, 133, 134, 156, 162, 176, 195
yertinçü	Dünya, yeryüzü	y. 133, 156 y.+däki 18
yet-	Yetişmek, varmak, yetmek	y.-dim 150
yeti	Yedi	y. 77, 132, 188
yetinçsiz	Ulaşılmaz, uzak, ulaşılamayan	y. 61, 154
yıd	Koku, güzel koku	y. 206
yıñak	Taraf, yön	y. 4, 85, 181

yıpar	Koku, güzel koku	y. 206
yiriŋ	İrin, iltihap	y.+ig 136, 178
yitdür-	Yitirmek, kaybetmek	y.-dim 22
y(i)ti	Keskin	y. 61, 63, 122, 154, 159
yitlin-	Yitmek, kaybolmak	y.-ip 190
yitür-	Bk. <i>yitdür-</i>	y.-miş 23
ymä	de/da, dahi, bile, yine	y. 5, 22, 60, 81, 88, 93, 132, 134, 134, 136, 137, 152, 167, 174, 188, 189, 190, 192, 196, 207
yodun-	Bitmek, bitirmek, silmek	y.-u 22
yogurkan-	Endişelenmek, (bir şey üzerinde) yoğun düşünmek	y.-dı 103, 125
yok	Yok, (olumsuzluk bildirir)	y. 60, 86, 135, 152, 166, 167, 183, 192, 208 y.+ın 73
yokı	Artık; bulaşık	y. 20, 198
yol	Yol	y.+ınça 133, 156
yoŋla-	Kullanmak, harcamak	y.-p 19, 98, 139, 180

yorı-	Yürümek, ilerlemek	y. 140 y.-dı 1, 118 y.-ğlar 130 y.-p 1, 118, 147 y.-yu 117, 133, 150, 156, 165, 193, 202
yorig	Gidiş, yürüyüş	y.+ın 1, 118
yörgä-	Sarmak, dolamak	y.-yürlär 174, 196
yula	Meşale, ıfık, kandil	y. 148
yumgı	Büsbütün, bütün, hep, hepsi	y. 105
yumşak	Yiyecek, yumuşak yiyecek	y. 112, 158, 164
yügmäk	Yığın, toplam, yığma, küme	y. 139
yüräk	Yürek, kalp	y.+im 87 y.+in 5, 59, 204
yüz	Yüz sayısı	y. 170

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Sena Yalçın

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 5 Mart 1996, İstanbul

Elektronik Posta: senayalcin6@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İMÜ, Edebiyat Fakültesi,	2019
	Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2021
Yüksek Lisans	İMÜ, Edebiyat Fakültesi,	
	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2019-2020	Bilişim AŞ	İçerik Yazarı
2020- Hâlen	Öner Bilişim AŞ	Kurumsal Projeler Yönetici Yardımcısı

YABANCI DİLLER

B2 düzeyde İngilizce.